kūryba ir analizė

1985

metmenys

metmenys

Liūnė Sutema, Graffiti 3 * *Algirdas J. Greimas,* Intelektualinės autobiografijos bandymas: I 10 * *Tomas Venclova,* Šeremetjevo, 1977 21, East Rock 23 * *Vytautas Kavolis,* Nepriklausomas žmogus lietuvių istorijoje 25 * *Kostas Ostrauskas,* Ars amoris (ištrauka) 60 * *Violeta Kelertienė,* Moteris moterų prozoje 68 * *Johann Wolfgang von Goethe (vertė A. Nyka-Niliūnas) Keleivio* audros daina 94, Prometėjas 99, Žiemos kelionė Harce 102 * *Petras Jonikas,* Kalbinis tautos sąvokos dėmuo Europos istorijoje 109 *

Iš Sibiro, Petras Cvirka 124 * *Tarp blaivumo ir romantikos,* Viktoras Nakas, Viktorija Matranga, Antanas Šileika, Judita Sedaitytė 140 * *Politiniai mokslai vakar ir šiandien,* Julius Šmulkštys 161 * *Apie avangardo sąvoką ir dabartinę Lietuvos prozą,* Ilona Gražytė-Maziliauskienė 172 * *Likimo pokštai piliakalnio šešėly,* Alina Staknienė 177 * *Apie senuosius knygų ženklus,* Vitolis E. Vengris 184 * *Kruopštus darbas be atminties ir sistemos,* K. P. Žygas 190 *

Pu 27-7518

Bibliotekа

Dailės darbai: Ronald Augutis 50-59; *Stasys Eidrigevičius* 67; *Ž. Mikšys* 20.

GRAFFITI

Nelygiom, pirmapradėm raidėm,
nei liūdnai, nei giedrai, nei rimtai —
rašai, brauki, rašai prabėgom
ant patilčių, tvorų, sienų
ir manyje
padrikus sakinius,
kad paguostum save ir mane — —
kad galėtum kvėpuoti —

*

Žemės dievai paliko mus —
visus:
ir tuos, kurie jais tikėjo,
ir anuos, kurie kalbėjo
juos esančius tik svajonėje ir ilgesyje —

Žemės dievai atostogauja
Legendų Šalyje —
sėdėdami ant uolų įskelia saulę
ir pakabina ją vidudienyje —
maudosi pieno upėse,
ilsis po duonmedžiais
ir tingiai pirštais kabina
medų iš ežerų — —
akina — sotu — saldu —

Tik Medeinė viena liko čia,
raudodama, leliodama
visuose medžiuose —:
skaroki, eglele, skaroki,
uždenki žemėje žaizdas —
ąžuolėli, stambėki, grūmoki,
lūžki — ,
tik nesiduoki lenkiamas — —
Drebulėle, nustoki drebėjus,
tu ne vienintelė išdavei tėvą — —
Kleveli, išsišakoki,
kad po tavim galėtų
ilsėtis bernužėlis,
Lietuvos kareivėlis —

Neišraudosi, neišleliosi, Medeine —
mes seniai ne kareivėlių tauta — ,
tik ž o d i n i n k ų —
pilnavidurių, tuščiavidurių žodžių — ,
ir todėl tegu dreba drebulėlė. . . —
Medeine, kam likai,
kodėl neatostogauji
su kitais žemės dievais,
Legendų Šalyje?

*

Mokausi tausoti žodį,
kad jis būtų toks,
kaip pradžioje,
šiltas, spinduliuojąs vaivorykšte — —
Būk — Esu — Išeinu —
kad užtektų kelių pirmųjų žodžių
išsakyti žmogaus gyvenimą —

*

Po vidunakčio, kai užmigt negaliu,
žaidžiu su žemėlapiais — :
perkraustau tautas
nubrėždama joms kitas sienas —
sukeičiu kalnų vietas,
pakeičiu upių vagas —
išmėtau ežerus, surasdama
jiems kitas daubas — —
Ir kaip nuostabu! —
Visi tyli — — —

Ūmai, kai pragysta tretieji gaidžiai,
nieko pakeisti nebegaliu —

Neklastoju,
tiktai žaidžiu, svajoju —
greitai lietūs viską nuplaus, nuskalaus —
ir vėl bus kaip buvę — :
įprasta, nepakeičiama, ramu — —

Tik paliks suklastotos valstybių sienos,
ne mano suklastotos, svajotos — —
tai žaidimas kitų —

Cel mani pār par Daugavu,
Tu Daugavs laivinieks. . .

dainavo motina,
skubėdama nuo paskutinės iki pirmos žvaigždės —
ir išdainavo, išskubėjo —
Dabar tu jau anapus Dauguvos,
amžinam Joninių vakare —
bėgdama basa rateliu apie laužą,
atloši galvą, kad vainikas
neslystų ant akių,
ir —„līgo, līgo. . .” —

Nebepinu vainiko Joninių vakare,
nebeuždegu laužo —,
tik niūniuoju ir neskubėdama:
perkelk mane per Dauguvą,
perkelk mane per Nemuną,
Didysis Keltininke — —

*

Naktį mūsų gatve prabėgo Van Gogh,
nutaškydamas viską savo spalvom,
ryškiom, šaukiančiom —
rytą lekiu, lyg medžioklinis šuo,
ieškodamas jo ausies,
kad jis išgirstų mane — :

nutaškei mūsų vejas saulėgrąžom,
dangų siekiančiom —
grįžki ir pasižiūrėki, kaip šviesu!
Kiek saulių mūsų gatvėje!
Grįžki ir pasižiūrėki:
nematyto mėlynumo namai
paruošti išplaukti —
oranžiniai veidai raudonom barzdom,
pasiruošę juos išplukdyti — —

Tu mane užmiršai nutaškyti —
aš tik medžioklinis šuo,
juodas, ir žinau,
tokio nemato tavo akys
ir neliečia ranka —,

bet radau tavo ausį —
Girdi?
Noriu išplaukti,
su tavo spalvų varsa —

*

Mokausi saugoti žodį,
kad jis neiššoktų
iš mano pasąmonės krūmų,
lyg Panas
ir neišgąsdintų visų —
Pradžioje buvo žodis
neprievartaukime jo —
palikime sėklą išskirtiną
savo vaikams —

*

Nupiešiu luotą ir plaukiu pas tave
mūsų upe,
kurios nėra ir nebus žemėlapyje — ,
bet jos vaga
niekada neišseks, neužaugs —

Plaukiu pas tave su džiaugsminga žinia:
liepsnoja mūsų išdžiūvęs krūmas! —
tik balso nėra —
burtažodžių neišgirdau — —
klausaus, patikėki, klausaus,
kad išgirsčiau juos
kitiems, tau ir sau —

*

Mokaus gyventi be žodžių —
Ir ką, tu, brauki prabėgom?
Ir ką, tu, rašai paskubom?
Ką reiškia tavo ženklai,
nebe sakiniai,
ant patilčių, tvorų, sienų
ir skaudžiai manyje? —
Tu savęs nebematai,
tu manęs nebegirdi —
Tegu — — Nesvarbu — —
Tik kvėpuok, kvėpuok —

INTELEKTUALINĖS AUTOBIOGRAFIJOS BANDYMAS: I

ALGIRDAS J. GREIMAS

Kokią paskirtį turi intelektualinė autobiografija? Kokią jos formą pasirinktumėt sau?

Jau pačiu pirmuoju klausimu įtraukiate mane į intelektualines platumas ir gelmes. Ką reiškia būti intelektualu, vakar ir šiandien, Chili, Zaire ar Paryžiuje? Kokia gali būti intelektualinės erdvės — atskirtos nuo ideologinių ar jausminių planų — geografija, kur glūdi jos specifiškumas? Ar *auto*biografija gali būti kas kita kaip dirbtinis melų raizginys?

Iš patyrimo žinau, kad geriausias būdas išsisukti iš interviewerių sklendžiamų spąstų — pačiam imti kelti klausimus. Šiuo atveju tai būtų per pigu.

Nors ir sunku, gal neįmanoma, atskirti intelektualinę teritoriją nuo individo pojūtinių išgyvenimų istorijos, nuo jo gyvenimą rikiuojančių būtinybių ir atsitiktinumų, aš ją suprasčiau kaip tam tikrą savo paties gyvenimo logišką rekonstrukciją, kaip mentalinių įvykių atranką, organizuojant juos į vienaprasmį procesą, į mąstymo reiškinius siejantį algoritmą. Tai, žinoma, reikšmingas savęs apgaudinėjimas, paremtas — sąmoningai ar ne — įsitikinimu, kad žmogaus, tautų, žmonijos istorija, nepaisant jos išviršinio absoliutaus

absurdiškumo, turi kažkokią gilesnę prasmę, kad žmogaus elgesiai paklusnūs kažkokiam metaracionališkumo principui.

Suprantu jau senokai Vytauto Kavolio puoselėjamą projektą: intelektualinių biografijų metodu įgalinti vienos kurios kultūros — lietuviškosios, pavyzdžiui — vieno kultūrinio klodo ar epochos aprašymą. Tai priimtina, pagirtina. Netikra tik, ar mano asmenyje pasirinktas metodas pakankamai paklusnus ir reprezentatyvus. Pabandykime.

Koks Jūsų ankstyviausias prisiminimas, turėjęs svarbos Jūsų gyvenimo reikšmių sistemos susiformavimui?

Su atsiminimais — blogai: vieni atsimena, kiti — ne. Mano atmintis tik nuo tryliktųjų mano amžiaus metų pradeda šiaip taip funkcijonuoti. Be to, atsiminimai beveik visados neautentiški, tėvų ar aplinkos vaikui įpiršti už tikrą pinigą.

Pirmasis mano prisiminimas — jei išvis simbolizmas turi kokią nors prasmę intelektualinėje biografijoje — tai dar ankstyvoje vaikystėje išryškėjęs noras nebūti savimi: „aš ne Greimas, sako, iškilmingai pareikšdavau, — aš Algirdas Geidimauckas Bezdukas!". Gilus nebūties išjautimas, nuolat, kaip koks slaptas agentas, sekiojąs žmogų, tai greičiausiai ir bus „gyvenimo reikšmių sistemos" išeities taškas.

Kuo jaunystėje svajojote būti? Kuo gyviausiai rūpinotės? Koks santykis tarp Jūsų patirtų jaunystės „iliuzijų" ir gyvenimiškojo „realizavimosi?"

Atgal žvilgterėjus, atrodo, kad buvau normalus savo kartos, jau tik lietuviškai bemokančios, jaunuolis-gimnazistas: kaip ir visi, norėjau nuversti Smetoną ir išvaduoti Vilnių, svajojau ir ieškojau „meilės kurios nėra", visa tai atskiesdamas, žinoma, apytirščiu Weltschmerzo, visuotinio „pasaulio skausmo" išjutimu.

Sunkūs buvo mūsų keliai į kultūrą, be autoritetų ir be kelrodžių. Neaiškios buvo nei žmogiškų verčių sistemos, nei

vertinimo būdai. Keletas Rygiškių Jono gimnazijos mokinių ėmėme žodynų pagalba mokytis svetimų kalbų: vienas — prancūziškai, kitas — rusiškai, aš gi — vokiškai. Taip priėjome, pažingsniui ir betvarkėje, ir prie Didžiojo Inkvizitoriaus ir nekalto vaiko ašaros, ir prie kunigaikščio Bolkonskio, atverčiančio akis Austerlitzo mūšio lavonų nuklotame lauke, taip pirmą kartą išgirdome Baudelaire ir Verlaine, ir originale ir blogame vertime. Visa tai sumaišydami su citatomis iš Oscar Wilde, Ilya Ehrenburg, Nietzsche, Schopenhauerio: die Welt als Wille und Vorstellung. Savamokslio kratinys išvažiuojant mokslų semtis į sostinę.

Atvykęs į Kauną, neužilgo buvau kooptuotas į visai kitą „bendruomenę", susidariusią daugiausia iš užsienio lietuvių, grįžusių iš Rygos, Anglijos, Amerikos vaikų. Tai truputį nudažė mano jaunystę snobizmo ir kosmopolitizmo atspalviais. Nereikia tačiau manyti, kad Neo-Lithuanijoje, be girtuokliavimo ir paradoksų kulto, nieko daugiau ir nevyko: per ilgus, nusitęsiančius išsipagiriojimo rytmečius mano lektūros pasipildė tokių rimtų autorių, kaip Trockis, Spengler, Malaparte, Huizinga ir kt. sąrašu. Taigi, papildydamas literatūrinius pomėgius, mano formavimasis vyko dabar istorijos sampratos kryptimi.

Negalėdamas studijuoti nei filosofijos, nei matematikos — tokie buvo mano pasirinkimai baigus gimnaziją — jau vien dėl to, kad tai per ilgos ir per brangios studijos, atsidūriau, kaip ir daugelis į mane panašių, Teisės fakultete, kur paskaitos, vykusios popiečiais ir vakarais, leisdavo kartu tarnauti, dažniausiai, žinoma, valstybei. Aš gi savo karjerą pradėjau „privačiame sektoriuje", Kauno vyriausio notaro įstaigoje, pačiu žemiausiu, neapmokamu pastumdėliu. Ir tik Hitlerio, pareikalavusio Klaipėdos, dėka, atsiradus skubiai prancūzų kalbos mokytojų stokai ir, kaip aklai vištai nukritus stipendijai į Grenoblį, nutrūko mano daug žadanti juristo karjera. Ar tokie atsitiktinumai priklauso intelektualinei autobiografijai?

Matote, kokios „iliuzijos" ir kokios „realizavimosi" galimybės buvo to meto Lietuvoje: gyvenimas atrodė atviras, tik jis niekur nevedė.

Ką Jūs atsivežėte iš Lietuvos, kas vėliau buvo ypač svarbu Jūsų mokslinio galvojimo plėtotei? Ar Lietuva Jus gerai paruošė Jūsų likimui? Kokios turėjo Jums reikšmės mokytojai, dvasiniai sąjūdžiai, literatūra?

Į jūsų klausimą negaliu atsakyti, jei jį reikia suprasti kaip mano gyvenimo padalinimą į du atskirus periodus: vieną, kai gyvenau Lietuvoje, buvau lietuviu ir elgiausi kaip toks, o kitą — su gyvenimu Vakaruose, Prancūzijoje, prancūzu. Tokia problematika geriau suprantama kaip dviejų kultūrinių pasaulių sugyvenimas, vienam kitą papildant, vienas kitam prieštaraujant. Aš visą savo maždaug subrendusio gyvenimą praleidau kaip schizofrenas. Ir geografiškai, ir dvasiškai.

Iš Lietuvos aš turbūt beveik viską ir atsivežiau: aukštaitišką vaikystės kaimo kvapą, suvalkietišką ambiciją ir užsispyrimą, vokiškos kultūros — filosofijoje, istorijoje — elementus, skandinavų ir slavų „dvasios" supratimą: tai vis buvusios Romos imperijos tautoms nesuprantami dalykai. O tokie kultūriniai dvilypumai kartais duoda tai reliatyvumo, tai viršiškumo išjautimus.

Konkrečiai imant: mūsų universitetas nebuvo jau toks prastas. Teisių fakultete buvo liečiamos tokios problemos kaip, pavyzdžiui, Kelseno teisės filosofija, Max Weberio socioekonominės teorijos. Žinoma, visa galva pralenkdamas, Teisių fakultetą dominavo — savo kultūra, retorika ir gesto elegancija — universiteto rektorius Rõmeris, Paryžiaus Politinių Mokslų Mokyklos auklėtinis.

Kita aukšta figūra, kurią išsivežiau iš Kauno, tai profesorius Karsavinas, kurio paskaitų apie Viduramžių krikščioniškąją filosofiją dažnai klausydavome tiktai mudu du teisininkai — Juozas Juodišius ir aš. — Tai nesvarbu, — sakydavo Karsavinas, — pagal Viduramžių tradiciją „tres

faciunt collegium". Jo lietuvių kalba buvo puiki: jį klausydamas supratau, kad lietuvių kalba gali būti drauge aiški ir rafinuota, „kultūringa". Ir kai vėliau, po gerų trisdešimties metų, leningradiečio kolegos vedamas, lankiau šį vakarietiško St. Petersburgo lavoną, jaučiau kaip erdvė apsąlygoja individą, kaip toks miestas gali išauginti tokį Karsaviną. Tai pats nuoširdžiausias ir elegantiškiausias mokslininkas, kurį kada esu sutikęs: tokiu būdu turbūt susidaro idealios figūros, kurios vėliau padeda pasirinkti gyvenimo kelius. Šalia Karsavino, tik vieną žmogų teko dar sutikti taip gražiai ir kultūringai kalbantį, bet tai jau kitos imperijos augintinis — Adorno.

Kalbant apie Mokytojus — Lietuvoje aš tokių nesutikau, ir mano intelektualinė formacija pagrįsta vien tik saviaukla. Taip turbūt ir reikia. Grenoblyje, tiesa, turėjau tikrą mokytoją — A. Duraffour, Leipzigo augintinį, puikų dialektologą. Jis mus tiesiog prūsiškais metodais išmokė lingvistikos, t.y. senosios, tradicinės, solidžios XIX-jo amžiaus kelių mokslininkų kartų prakaitu kvepiančios filologijos, ir jei Kossu ir toliau išliko poetu, o Churginas — vertėju, tai ne jo ir ne jų kaltė, o gyvenimo. Aš jam — kuris dažnai pertraukdavo savo paskaitas svarbiausiose vietose ir, kreipdamasis į mane, įsakmiai sušukdavo: „der erste Fuchs, merke das!" — esu dėkingas už daug ką: už išmokinimą dirbti pastovų nuobodų darbą, už kruopščią tekstų analizę, už kalbos — ir išvis socialinių reiškinių — dėsningumo supratimą, o svarbiausia — už įkvėpimą pagarbos mokslui ir grožiui. Pavadinimai keitėsi, bet šitokia verčių sistema jau nebeišjudėjo.

Jūs gana iškilmingai kalbate apie mano „likimą". Atsakysiu, nors ir su šypsena, taip! — jeigu likimas šiuo atveju tai priimta būtinybė daryti tai, ką privalai, o ne tai, ką mėgsti, jei žmogus su pašaukimais į viską, tik ne į gramatiką, pasidaro kalbininku, jei jo visų rūšių skoniai ir patraukimai tarnauja mėšlu tręšti svetimus dirvonus.

„Dvasiniai sąjūdžiai" ? — Mano dvasia, tiesa, judėjo, bet kur ir kaip, ir man pačiam neaišku. Buvau neo-lithuanas, bet abejoju, ar „tėvynės meilę" galima vadinti dvasiniu sąjūdžiu: pavasarininkai, man atrodo, tėvynę mylėjo nemažiau už jaunalietuvius, o mūsų dzūkeliai nuo Vištyčio lenkų ultimatumo dienomis krauju rašė laiškus Smetonai, reikalaudami nepasiduoti.

Ispanijos pilietinio karo metu gėrėjausi katalanų ryžtingumu ir ėmiau save laikyti anarchistu-sindikalistu. Per vokiečių okupaciją, Hanios Lukauskaitės dėka, priartėjau prie socialistų revoliucionierių (eserų) ideologijos. Tačiau visa tai — paviršiaus burbulai, nieko iš esmės nepakeičią. Šiandien net neįmanoma suprasti tą pakvaitimą, tą blūdą, kuris trečiojoje XX a. dekadoje buvo apėmęs visos Europos jaunimą, tą „akcijos velnią", kuris jį buvo apsėdęs: veikti, būtinai veikti, ką nors daryti, laužti bet kokia kaina. . . Jaunikaitis tapdavo fašistu ar komunistu vien tik aplinkos ar aplinkybių dėka.

Literatūra yra, žinoma, didelis dalykas. Viskas yra literatūra. Kaip daugelis, ir aš buvau didelis naktinių literatūrinių skaitymų mėgėjas. Tačiau turiu pasakyti, kad lietuviškasis priėjimas prie literatūros, kaip vieno iš esminių „bendro išsilavinimo ir kojos pristatymo" elementų, yra būdingas, sakyčiau, „idėjų grožio", t.y. etika pagrįstos estetikos ieškojimu. Tuo labiau, kad figūratyvine kalba perduodami jausmai ir mintys daug glaudžiau prilimpa prie skaitytojo, negu abstraktūs dėstymai.

Tačiau „literatūra" yra kartu ir visai kitas dalykas: tai estetinio pasaulio aspekto išraiškos ar suvokimo priemonė. Iš čia ir gaunasi nesusipratimas: kadangi literatūra, skirtingai negu tapyba ar muzika, savo estetinius objektus gamina žodžių pagalba, tai kiekvienas kelių šimtų žodžių savininkas jau įsivaizduoja turįs teisės apie ją šnekėti.

Gražumą liečiančius klausimus, deja, galėjau sau pradėti kelti tik atsidūręs Prancūzijoje, gražių daiktų gaminimo ir

apčiuopimo problemos nusidriekė, turbūt, per visą mano intelektualinį gyvenimą, tačiau tik šiemet, užvardindamas savo seminarą „Žvilgsniai į estetiką", drįsau jas pirmą kartą viešai iškelti. Tai vėlgi nereiškia kokios ypatingos prancūzų įtakos, o šiaip sau Dievo dovaną ar likimo pirštо stumtelėjimą — susitikimą su vyresniais ir išmanesniais už mane žmonėmis, virtusiais mano draugais: Kossu, Churginu, Radausku.

Ar reikėjo Europos, t.y. atotrūkio nuo Lietuvos, ilgamečio gyvenimo europinės epochos centre Paryžiuje, kad Jūsų mokslinis galvojimas galėtų išsiplėtoti, duoti savo kūrybinių vaisių? Ką Jūsų intelektualinėje formacijoje reiškė Paryžius?

Atrodo, kad ne tik kad mano lietuviškasis pasaulis niekur nesusitinka su prancūziškuoju, bet kad ir šiame pastarajame tęstinumą sunku surasti. Prieškarinėje epochoje buvau numatęs ruošti doktoratą apie Grésivaudan slėnio, Alpėse, prieškeltiško substrato vietovardžius: buvau pasidaręs neblogu filologu. Tačiau po karo prie lingvistikos grįžau tik pamažu, ir Saussure'o perskaitymas sukėlė man daugiau nerimo, negu spręstinų ar sprendžiamų problemų: reikėjo užklupti ant Merleau-Ponty, teigiančio, kad ne Marksas, o Saussure siūlo mūsų epochą atitinkantį istorijos filosofijos modelį, — ir tik tada supratau, kad ir aš esu tos kultūrinės revoliucijos dalyvis. Užtat ir mano naujas priėjimas — neišsiginant filologijos — prie lingvistikos ir pasireiškė kaip progresyvus naujos epistemos išjautimas ir įsigyvenimas.

Tačiau pirmasis mano pasirodymas prancūzų kalba buvo Jurgio Baltrušaičio *Fantastiškųjų viduramžių* gana plati recenzija; autorius tada man suteikė komplimentą, aš esąs vienintelis supratęs, ką jis norėjęs pasakyti. O man pačiam: ir mano lietuviškumas, ir meilė Viduramžiams ir naujas priėjimas prie istorijos vienu ypu buvo patenkinti. Tačiau tai buvo akligatvis, kokių daug pasitaiko intelektualinėje biografijoje.

Mano gi „formavimasis" ir toliau vyko Aleksandrijoje, Egipte. Tenai, dėstydamas, šalia universiteto, katalikiškame mergaičių pensionate, išmokau Prancūzijos istoriją, geografiją, literatūrą, išėjau visą filosofijos kursą. Kitaip sakant, būdamas mokytoju, o ne mokiniu, baigiau, kiek pavėluotai, prancūzišką gimnaziją. Tai gal iš dalies paaiškina mano geresnį integravimąsi į prancūzų kultūrinį pasaulį, tuo pačiu leidžiantį prieinamiau teigti svetimus ar originalesnius įnašus, prieinant prie problemų iš vidaus, o ne iš išorės.

Jūs kalbate apie Paryžių ir jo reikšmę man: iš tiesų gi, jei taip galima pasakyti, tai aš save atnešiau Paryžiui, o ne Paryžius man atnešė ką nors. Paryžius anais, „europinės epochos" laikais, bet dar ir šiandien, buvo ir yra iš visur kitur suplaukiančių idėjų centras. Tai turbūt pati stipriausia humanitarinių smegenų koncentracija: neskaitant trylikos Paryžiaus universitetų ir tiek pat vadinamųjų didžiųjų mokyklų, didelė dalis provincijos universitetų profesorių gyvena Paryžiuje. Nežinau gerai, bet gal tik Tokyo galima panašų reiškinį sutikti.

Paryžiuje gyventi — ar bent su juo nuolatinius ryšius palaikyti — yra žymi privilegija vien dėl laiko sutaupymo: čia, kavinėje, sutikęs vieną kitą draugą ar pažįstamą, galėjai per kelioliką minučių sužinoti tai, dėl ko tau būtų reikėję per gerus tris mėnesius knygose knistis. Nekalbant jau, žinoma, apie vadinamąją Paryžiaus „uoslę" idėjinių ir ideologinių madų srityje: kasmet pasirinkdamas naują temą seminarui, gali greitai pasitikrinti, ar eini „pirmyn" ar „atgal". Tačiau kalbėti apie intelektualinių madų kaitas ir vaidmenį būtų jau kita, nors ir per toli nenukrypstanti tema.

Kalbant apie gyvenimą Aleksandrijoje, negaliu net aiškiai pasakyti, ką sužinojau ar išmokau beskaitydamas, ką išgirdau klausydamas ar diskutuodamas. Šiame tipingai prancūziškame Vidužemio pajūrio mieste mūsų „filosofų klubas" rinkdavosi pas dr. A. Salama kartą į savaitę — iš nuobodulio ar žingeidumo, gerai nežinau — ir kalbėdavo

R 27-7518

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

apie viską. Visų pirma, žinoma, apie marksizmą, nes penktoje ir šeštoje šio amžiaus dekadose save apibūdinti galima buvo tik santykyje su marksizmu, pasisakant už arba prieš, iš dalies už ar iš dalies prieš. Visą mūsų „gaują" — taip tada kiti mus vadino — iš aukšto dominavo Charles Singevin, mudviejų su Roland Barthes „maître à penser" (mokytojas galvoti), universalios, amžinos filosofijos fone bandęs tada suderinti marksizmą su Husserlio fenomenologija. Jo dėka ir Husserl, ir Merleau-Ponty — bet ne Sartre! — man tapo artimi. Buvo mūsų tarpe filosofų, sociologų, psichologų, literatūros kritikų ir meno istorikų, net ir vaikų ligų specialistų, — žodžiu, visokių profesionalų ar pusiau profesionalų. Bendra, visiems priimtina tema galėjo būti tik viena — epistemologija, pažinimo sąlygų, kurioms leidžiant galima pažinti pasaulį ir save patį, teorija. Ir štai aš, rimtas filologas ir sekmadieninis poezijos mėgėjas, nelauktai patekęs į filosofinius ciklonus ir taifūnus. Tas „klubas" veikė septynerius, aštuonerius metus: tokie dalykai galimi tik Aleksandrijoje, kurios didžiausią ano meto pasaulyje biblioteką sudegino kažkoks beprotis — ar filosofas?

Į tokį idėjų „melting pot" reikia įrašyti skaitymus ir pasikalbėjimus apie skaitymus. Mano tikrasis susitikimas — knyginis — su Lévi-Straussu įvyko skaitant jo įvadą į Marcel Mauss knygą *Essai sur le don* („bandymas apie dovanojimą"): tai knyga, kuri man vienu metu atrodė pati gražiausia iš visų skaitytų, o Lévi-Strausso įžanga — tai lyg šviesos blykstelėjimas teisybę suradus. Gal kiek perdedu taip formuluodamas, tačiau nuo šio skaitymo, bent man taip atrodo, prasidėjo mano gyvenimo „antropologinis" periodas, kuris tęsiasi iš dalies dar ir dabar su lietuviškosios mitologijos rekonstrukcijos bandymais. Tai, žinoma, gal ir nevisai tiesa, nes Durkheim, Lévi-Brühl ir kitus nuo seno pažinau. Bet juk ne kiekvienas skaitymas jau yra ir atradimas: skaitai žmogus ir jauti, kad tarp raidžių, tarp žodžių prasmės yra, kad yra prasmės suprasti, kad verta bandyti suprasti.

Marcel Mauss įtraukė su savimi visą atnaujintą antropologijos (prancūziškai tada dar vadinosi sociologijos) mokyklą, tuo pat laiku išplaukdamas į Okeaniją su Malinowski, Leenhardtu; netrukus į Aleksandriją atvažiavo ką tik iš Amerikos grįžęs sociologas Jean Margot-Duclot, atveždamas Margaret Mead, Ruth Benedict, Kardiner, Levine, Merton... ir taip toliau.

Skaitymai tęsėsi su André Malraux *Meno psichologija* ir sakralinio pasaulio egzaltacija, su Bachelardo psichoanalitinėmis svajomis apie ugnį ir vandenį ir pagaliau apie erdvę. Pasaulis jau buvo prisipildęs reikšmingomis figūromis, kai vieno egiptiečio draugo įpirštas ėmiau skaityti pirmą svarbų Lacano tekstą naujai pasirodžiusiame žurnale *La Psychonalyse.*

Tokioje tad, pasakysiu, džiaugsmingoje atmosferoje, tame idėjų sąmyšyje, kur atrodė įmanomos visos ekstrapoliacijos ir homologacijos, vedančios į globalinį ir koherentišką pasaulio vizijos susidarymą, aš bandžiau pastoviai išlaikyti savo dėmesio ir savo pasaulio operatyviniu centru — lingvistiką. Tai galima buvo padaryti tiktai pratęsiant Saussure'ą dviemis pagrindinėmis tarpukario europinės lingvistikos tendencijomis — Roman Jakobson iš Pragos, Louis Hjelmslev iš Kopenhagos sąjūdžiais ir mokyklomis.

***

Čia ir vėl visu griežtumu iškyla intelektualinės autobiografijos kaip metodo ir kaip prasmės klausimas. Viskas priklauso nuo to, kokiam idealiam skaitytojui šitos, viena po kitos rašomos, eilutės skiriamos, kokį kultūrinį — t.y. žinojimo ir supratimo lygį jam galima — ar iš anksto reikia — priskirti. Galima, pavyzdžiui, įsivaizduoti įvykinį gyvenimo atpasakojimo būdą, progresyviai įgytas naujo žinojimo sritis nurodant tiktai vardais, kurie, taip bent prileidžiama, skaitytojui žinomi: Lévi-Strauss, Bachelard, Lacan ir t.t. Galima bandyti atsakinėti ir kiek abstraktesniame lygmenyje,

aiškinant jau nebe autorius, o jų idėjas: bet tokiu atveju biografija virsta vienos epochos epistemos istorija. Galima, pagaliau, paskyrus tam keletą savo gyvenimo metų, ieškoti — o gal net ir surasti — tą generatyvinę — o ne genetinę — trajektoriją, kurią sudarė besivystydamos pačios idėjos, gimdamos vienos iš kitų, išsprogdamos iš kontradikcijų, iš noro panaikinti, arba bent gražiai apvynioti, nuolat kylančias aporijas: tačiau tokiu atveju jau reikėtų formuluoti, plačioje idėjų istorijoje, visą semiotinę teoriją. (Kol kas atidėkime: kiekvienai dienai užtenka savo rūpesčių.)

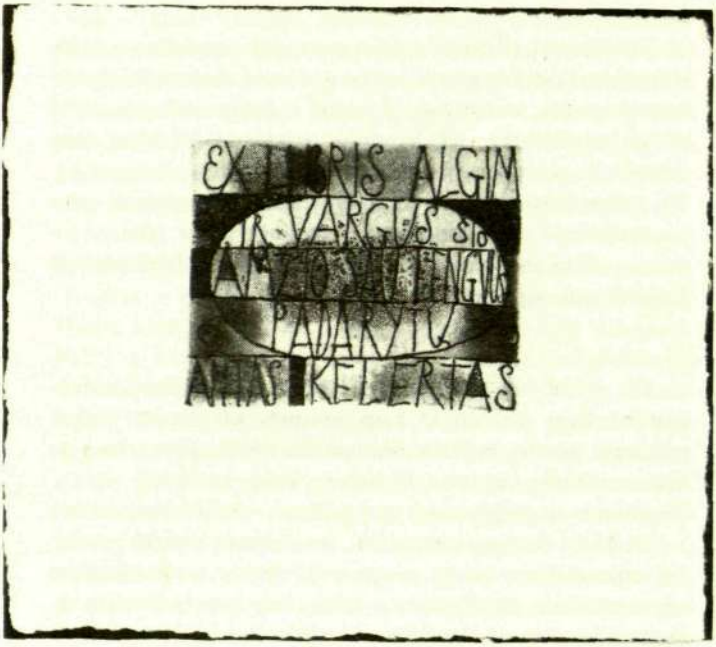

ŠEREMETJEVO, 1977

TOMAS VENCLOVA

Praėjęs muitinės šaltį, ginkluotų sargų rikiuotę,
Užkopęs laiptais į skurdų valiutinį rojų,
Susigriebiau, jog nepamojau keliems, kurie pasilieka.

Lėktuvui dar nepakilus jie amžiams tapo šešėliais,
Aidais telefono gelmėj, adresais primirštoj knygutėj,
Ir tai vienintelis mūsų laiko stebuklas.

Žinojau, balsai sutrupės ir žodžiai pavirs į dulkes,
Fotografijų prietemon trauksis pažįstamas veidas,
Kol jį pagaliau atstos lentynos ir lempa.

Nežinojau, ar aš, ar jie — Persefonės belaisviai.
Nuo staliuko žiūrėjau į lygų lauką už stiklo —
Savo pamestą kūną, kaip sakė čionykštis poetas.

Ten greta elektrinės netrukus pakibs įdrėkusi saulė,
Tramvajai čežės, taškydami purvą kovo bulvaruos,
Atitirps tvenkiniai prie Didžiosios Gruzinų gatvės.

Ten kadaise arti daugialangės pokario sienos
Kniūbsojo negyvas vyras, milicija sklaidė žmones,
Ir aš ne iš karto supratau, ką tai reiškia.

Nuo dabar man duota pakankamai laiko suprasti —
Dvylika, dvidešimt, gal ir trisdešimt metų
Tamsiuos kambariuos, erdviuos ir tamsiuos žemynuos.

Ir beveik ten pat pasibeldus girgždėdavo raktas,
Ir beveik ten pat patyriau, kaip švyti eilutė,
Nuo kurios ryškėja vidunakčio medžiai ir sniegas.

Negimtoji šalis, patikėta kaip laikinas kūnas,
Ligi Barenco jūros klampi nelaimėjusių žemė,
Lėktuvų kryžiai viršum nematomo miesto.

EAST ROCK

Švyturys, vos regimas iš tolo.
Du didžiuliai akmenys prie jūros.
Sąsiauryje plaukianti salelė
Nesėkmingai priešinasi rytui.
Ji nutolsta ir pavirsta valtim,
Vyšnios kauliuku. Pro skaistų cirrus
Sunkiasi dangus. Radaro dūžiai
Retkarčiais užgauna žemės ašį.

Kelias baigės, nebėra kur trauktis,
Už tarpeklio tu matai tik erdvę,
Medžių guotas ritasi nuo kranto,
Lapas virpa vėjo kapinyne.
Skaidos kontūrai, kitėja formos,
Ir spalva įvykdo savo lemtį,
Siekdama aukščiausiąjį raudonį
Proskynoj tarp spalio ir rugsėjo.

Mėnesių takoskyra! Skroblynų
Nejautrumas, kėkšto gražbylystė!
Motociklo užčiojimas auštant
Už penkių ar septynių kvartalų!
Ties uola, lenkta nei briedžio kailis,
Vysta žolės ir šarmoja oras,
Toks skaidrus ir šaltas, jog atrodo —
Jam visai nereikia mūsų žvilgsnio.

Šiandien truputį aiškiau, nei šiandien,
Atpažįsti priemaišą visatoj —
Tai, kas gimsta žmogui dar negimus,
Auga mumyse nuo pirmo klyksmo,
Skverbias į arterijų tvirtovę,
Persmelkia plaučius ir bręsta limfoj,
Kam neturim pojūčio, išskyrus
Viso kūno išgąstį ir tamsą.

Kėkštas atkartoja trumpą giesmę,
Vos pastebimai pakeitęs gaidą,
Bet nekinta ir nesikartoja
Tai, kas buvo kartą dovanota,
Kad sujungęs klaidą ir tikrovę,
Pražūtį ir aistrą, įsiterptum
Į epochos pašalą, kaip kaulai
Kolymoj, kaip akmens už Atlanto.

Ką gi, imk su savimi šešėlį,
Juodą veidrodį, kalbos dykynę,
Kas sekundė rinkdamasis laisvę,
Nes nėra kitokio atpirkimo.
Dar vanduo stiklinėj neišgertas,
Dar negirgžda vėtrungė nuo brizo,
Mašina pašlaitėj dar nežino,
Ar pasuks į miestą, ar į šiaurę.

NEPRIKLAUSOMAS ŽMOGUS LIETUVIŲ ISTORIJOJE

VYTAUTAS KAVOLIS

Kadaise aštuoni rašytojai, sulaukę dvidešimt ketverių metų vidurkio, nusprendė išleisti literatūros žurnalą ir jo pirmame puslapyje deklaravo:

> Mūsų pagrindas yra gyvas, siekiantis, kenčiantis žmogus. Žmogus su visais instinktais, su savo prigimties chaosu ir su įgimta aistra išsivaduoti.
>
> Ne katalikas, ne bernas, ne komunistas, ne partijos robotas, bet kartu ir katalikas, ir bernas, ir komunistas, ir partijos robotas, ir kiek jų bebūtų — tiktai tiek, kiek jie yra žmonės. Suschematintos žmogystės iš vienos ir antros pusės yra mūsų neapykantos objektas.
>
> .....
>
> Tad nepakeliui mums su tokia, — pagaminta ne iš kuriančios kūrėjo prigimties, o sukombinuota pagal iš šalies patiektą programą ir sergančia bolševikiška, patrijotiška bei katalikiška džiova, — literatūra.
>
> .....
>
> Mes einame kartu su savo prigimtimi . . . Mes tekame, kaip upė, niekados neišleidžianti savo vagos. Kur mes nuplauksime, nedaug mus rūpina.
>
> .....
>
> Pats tas plaukimas mums yra viskas.

Stasio Anglickio redaguotas žurnalas *Linija,* pasirodęs 1932 metais, ir teišleido tą vieną numerį. Maždaug pusė jo bendradarbių vėliau pasuko į literatūrą, kurią žurnalas buvo apibūdinęs „patrijotiškos bei katalikiškos džiovos" įvaizdžiais, vienas jau sekančiais po šio pareiškimo metais tapo komunistų partijos nariu. Žurnalo trumpalaikiškumą *Mažoji tarybinė enciklopedija* lyg ir paaiškina tuo, kad jame „bendradarbiavo dekadentinių tendencijų rašytojai" kaip Bernardas Brazdžionis. Išeiviškoji *Lietuvių enciklopedija* apie *Linijos* žurnalą tepasako tik tiek: „Neturėdami vieningos estetinės ar kitokios ideologijos . . ., tenkinosi tik ‚nė su kuo' nesidėjimo šūkiu".

Iš nepriklausomųjų laukiama šviežių kūrybinių impulsų, neužprogramuotos kritikos, integralesnės laikysenos kovojančių ideologijų akivaizdoje, niekam nesilankstančio, niekam nepasiduodančio vienišumo.*(1)* Tačiau atrodytų, kad jiems iš tikrųjų galėtų trūkti ištvermingumo, nes jų nestabilizuoja galingos organizacijos ar standartizuotos ideologijos, kurioms likdami svetimi (arba į kurias nesutilpdami) jie kaip tik ir yra nepriklausomi.

Nepriklausomųjų sąjūdis galėtų atrodyti prieštaravimas pats sau, nes argi asmeninio nepriklausomumo gynimas nėra antagonistiškas grupiniam solidarumui? Tačiau nepriklausomume svarbiausia ne jo gynimas, bet jo įkūnijimas veikloje ir kūryboje. Užsiangažavimas visų individualybių kūrybinei išraiškai suteikia bendrą pagrindą (ir jei individualybės kūrybiškai reiškiamos, bendrą džiaugsmą) nepriklausomųjų sąjūdžiui. Toks sąjūdis reikalingas tam, kad padėtų individams gyventi nepriklausomiems: kad būtų su kuo dalintis nepriklausomumo polėkiu ir našta, pajutus žmogaus patikimumą jo laisvės akivaizdoje.

Bet kiek yra vietos nepriklausomam žmogui lietuvių visuomenėje?

Nepriklausomi žmonės

Lietuviškąją nepriklausomo žmogaus kultūros istoriją susumuosime keliais skirtingiems tos istorijos periodams būdingais vardais. Neieškosime „absoliutaus nepriklausomumo", bet kalbėsime apie „labiau nepriklausomus". Nebandysime surašyti visus nepriklausomuosius, tik iliustruosime kiek galima platesnę nepriklausomų žmonių skalę, pasirinkdami (1) autorius, parašiusius tekstus, svarbius lietuvių nepriklausomo galvojimo vystymesi, (2) asmenis, savo veikimu išreiškusius ir stiprinusius nepriklausomo žmogaus tradiciją.

Priešaušris: Antanas Strazdas, Simanas Daukantas.

1883-1904: Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Juozas Tumas-Vaižgantas. (Tumo nepriklausomumas išryškėjo vėliau, bet savo dvasinio gyvenimo forma jis lieka šio laikotarpio žmogus.) Jonas Biliūnas — tarp šio ir vėlesniojo laikotarpio.

1905-1921: Vydūnas, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Juozas Albinas Herbačiauskas, Vincas Krėvė-Mickevičius, Julijonas Lindė-Dobilas, Vincas Čepinskis, Ignas Šeinius, Balys Sruoga. (Čepinskio nepriklausomumas labiau matyti jo amžiaus gale. Nors Sruogos žymieji darbai priklauso vėlesniam periodui, savo šaknis jis turi šiame: artimesnis Krėvei negu bet kam kitam, tik už jį nepriklausomesnis. Sruogos niekad negundė galia.)

1922-1942: Vincas Mykolaitis-Putinas (ne tiek tuo, kad jis būtų pasiekęs nepriklausomumo, kiek tuo, kad nepriklausomumas jam buvo intensyviai problematiškas), Kazys Binkis, Kazys Boruta, Adomas Galdikas, Jonas Aistis, Henrikas Radauskas.

Antrojo pasaulinio karo išeivija: Antanas Škėma, Algirdas Julius Greimas, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Vincas Trumpa, Marija Gimbutienė, Jonas Mekas, Algirdas Landsbergis, Kostas Ostrauskas, Rimvydas Šilbajoris, Algimantas Mackus, Liūnė Sutema.*(2)*

Nepriklausomus žmones sovietinėje Lietuvoje kol kas susilaikysime neišvardinę. Jų, atrodo, daugiau jaunesniųjų tarpe.

Mūsų, kad ir neišsamus, nepriklausomų žmonių sąrašas įtaigauja kelias tentatyvias išvadas:

Visais naujosios lietuvių istorijos periodais (išskyrus sovietinio laikotarpio ankstyvąją dalį) nepriklausomi žmonės buvo kultūrinio proceso centre.

Kiekviename periode matyti skirtingų nepriklausomumo variantų, pvz. racionalus ateistas Basanavičius, emocionalus kunigas Tumas Vaižgantas, pirmasis „nepriklausomas protu", antrasis — „nepriklausomas temperamentu".

Temperamentinį nepriklausomo žmogaus tipą atskleidžia Balys Sruoga, savo autobiografijoje kalbėjęs:

> Laukinis liūdnumas ir laimė, kalėjimas amžiuos ir pašėlusi valia, gyvenimo padugnė, piktas kerštas ir pasiryžimo šventumo nekaltybė, požemio klaikumos rauda ir begalinis beprotingas džiaugsmas, — visa gyvenimo disonansų aidija, tur būt, ne mano vieno išpažinties verta.

Racionaliajam nepriklausomajam atstovauja Mikalojus Konstantinas Čiurlionis savo etiniuose samprotavimuose:

> . . . reikia turėti šviesą su savimi, iš savęs, kad šviestum tamsybėse visiems ant kelio stovintiems, kad ją išvydę patys rastų šviesos savyje ir eitų savo keliu. . . Nežinau kelio . . . Nuolat noriu daryti gera, ir nežinau, kas gera, noriu eiti, ir nežinau kur. Esu silpnas, nes jaučiu, kad klystu . . . reikia kuo daugiau iš savęs reikalauti . . . ką nors duoti žmonėms . . .

Temperamentinis nepriklausomumas kyla iš neramios sielos, negalinčios sutilpti į jokias kategorijas, racionalusis nepriklausomumas remiasi etine analize. Atrodo, kad lietuvių tarpe nepriklausomas žmogus dažniau buvo temperamentinio, panašaus į slavus ar ispanus, tipo ir kad trūko racionaliųjų nepriklausomųjų, labiau būdingų anglosaksiškam ir prancūziškam pasauliui.

Nepriklausomumas nekliudė Basanavičiui tapti labiausiai gerbiamu, o Tumui — labiausiai mylimu savo laikotarpio žmogumi. Tai lyg ir liudytų, kad nepriklausomam žmogui lietuvių visuomenėje vietos yra (ar anksčiau buvo, nes vėlesniais laikais nepriklausomi nebetampa taip visuotinai gerbiami ar mylimi: nepriklausomo žmogaus priimtinumas ėmė mažėti jau nepriklausomoje Lietuvoje, o ką bekalbėti apie sovietinę Lietuvą, kurioje ir oficialioji kultūra, ir pagrindinė disento kryptis reikalauja, tik kitokio, priklausomo žmogaus.)

Beveik kiekvienas nepriklausomas žmogus mūsų sąraše buvo apsuptas nepasitikėjimu, dažniausiai „iš visų pusių". Kliuvo beveik visiems jiems ir „iš kairės", ir „iš dešinės".

Tumas-Vaižgantas vienoje savo paskaitoje skundėsi:

> Ir kodėl mane visi puola? Dvasininkams aš nerimtas kunigas, beveik atskalūnas. Ir mano pamokslai kažkokia nesąmonė . . . Kairiesiems aš juodašimtis, klerikalas, o krikdemams — parmazonas. O man visi geri ir visus myliu, bile tik *dirbtų ir tarnautų Lietuvos pažangai.*

Apie tai, kaip Lietuvos kaime būdavo reaguojama į Vydūno moralės mokslą rašė Rapolas Serapinas:

> Gandas apie Vydūną ir jo „kitoniškumus" buvo įsiveržęs ir į Lietuvos kaimą. Jis čia atėjo daugiausia su atostogauti parvykstančia moksleivija, ypač su tais, kuriuose kaip nors laikėsi užsikabinęs bent vienas iš anų „kitoniškumų". Jeigu moksleivis ar moksleivė namo parsivežė nusistatymą nevalgyt mėsiško maisto — jau tatai buvo tėvams „rimtas" įspėjimo ženklas. „Aha, vaikeli — tu jau tikybą keiti?" — pasigirsdavo nerimo pilnas gimdytojų atsiklausimas.

Iki II pasaulinio karo žmogaus nepriklausomumą nebūtinai užgniaužd avo stiprus ideologinis angažamentas: Tumo-Vaižganto katalikybei, Kazio Borutos socialistams revoliucionieriams. Ideologinėse grupėse tokių nepriklausomųjų buvo nedaug. Lietuviškas individualizmas ne tiek

stiprus, kad atsispirtų grupiniam uniformizmui, kada jo rimtai „iš saviškių" pareikalaujama. Bet gal tai dar neprarasta galimybė?

Binkio atvejis primena, kad nepriklausomo žmogaus ištvermingumą gali griauti jo noras „šauniai" gyventi, verčiąs savo energiją nuleidinėti uždarbiavimo kanalais. Kultūrinį nepriklausomumą nuo Šliūpo iki šiandien ne taip jau retai silpnino politinės aistros. Kiek pražudė nepriklausomųjų „laisvamanių" ir „pirmeivių" uniformos! *Milfordo gatvės elegiją* Aisčio irgi jau nebegalima laikyti nepriklausomu žmogumi.

Aistis iš viso, nors nepriklausomas nuo ideologijų ir organizacijų, nesijautė visiškai pajėgus laisvei:

> Niekad mudu [su Antanu Miškiniu] labai daug laisvės netroškome. Menininkui reikia laisvės su saiku, jam reikia, kad tiesos skelbimas būtų surištas su rizika ir pavojumi. Ir tik dėl tos priežasties opozicijos menininkai yra stipresni už pozicijos menininkus . . . Kai menininko laisvės jokie saitai nevaržo, jis, norėdamas būti tradiciniai drąsus, iškrypsta iš tikrojo kelio ir nukreipia savo drąsą į neesminius gyvenimo reiškinius.

Nepriklausomų žmonių sąjūdžiai

Nepriklausomų žmonių sąjūdis yra gyvai tęsiamas estetinis-politinis-moralinis diskursas, idėjų, gyvenimo ir išreiškos formų kritika, kuria siekiama visose žmogaus egzistencijos srityse vystyti kiekvieno individo pajėgumą įtikinančiai gyventi savo paties sąžinės ir sąmonės reikalavimais.

Pirmasis sąjūdis, savo programos pagrindu paskelbęs asmeninės nepriklausomybės idealą, susibūrė apie 1909 m. Maskvos lietuvių studentų sumanytą *Aušrinės* žurnalą.*(3)* 1913 metais *Aušrinės* redakcija taip apibūdino savo tikslus:

> Visuomenės gyvenimo pamatan dedame individualizmo idėją. Kiekvienas žmogus yra pats sau tikslas, prie kurio jis ir

eina savotiškai . . . Liesdami pasaulio gyvenimo esmės klausimą, mes taip pat kreipiamės į individualų asmenį. Konstatuodami, jog tie klausimai liečia transcendentų pasaulį, kuris yra virš mūsų pažinimo, paliekame šią sritį kiekvieno žmogaus tvėrybai . . . Būdami įsitikinimu idealistai, tuo pačiu mes esame tautininkai ir laikome tautybę žmonių pažangos būtinu reikalavimu. Būdami tautininkai, mes tautų santykių pamatan dedame ne kovos, bet solidarumo principą . . . Mūsų visuomenės sutvarkymo idealu yra tasai, kur nebus jokių luomų, kur visi produkcijos įrankiai priguls visai visuomenei. Tada tik žmogaus individinės pajėgos galės kuoplačiausiai apsireikšti ir tinkamai plėtotis. Būdami giliai demokratiški, mes vienok neprisišliejame prie jokios konkrečios politinės partijos . . .

Aušrinės žurnalas leistas Vilniuje *Lietuvos žinių* dienraščio priedu nuo 1910 iki 1915 metų. Ir laikraštį, ir žurnalą sustabdė Pirmasis pasaulinis karas ir vokiečių okupacija. *Aušrinė* (bet jau kitokia) buvo atgaivinta 1917 metais Rusijoje ir 1919 m. vėl Lietuvoje. Aplink žurnalą susibūręs sąjūdis apie 1917 m. jau buvo suskilęs į dvi kryptis, nepriklausomąją ir socialistinę. Nepriklausomoje Lietuvoje aušrininkai pasivadino Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacija ir taip veikė, kol po 1926 m. perversmo buvo uždaryti. Nepriklausomų žmonių sąjūdžiu jie teišliko penkerius ar šešerius metus. Jų patirtis įtaigautų, kad nepriklausomų žmonių sąjūdžiams sunku išlikti gyvais savo nepriklausomume ir kad jiems gresia „griežtesnės definicijos" — ideologinio užšištampavimo — tendencija.

Panašaus pobūdžio sąjūdis įkurtas po Antrojo pasaulinio karo Vokietijoje atsidūrusių lietuvių studentų. Akademinio jaunimo sambūris Šviesa, įsteigtas 1946 metais,

ideologiniu pagrindu pasistatė demokratinio humanizmo principus, laisvo, bet visuomeniškai įsipareigojusio žmogaus idealą. Ideologinėse gairėse Š[viesa] proklamavo pasaulėžiūrinę laisvę ir toleranciją, humaniškumo principą žmogaus su žmogum santykiavime ir nelygstamos žmogaus asmens vertės

tezę. Siekdamas Lietuvos nepriklausomybės atstatymo, sambūris užsibrėžė skiepyti lietuvių visuomenėje Vakarų demokratijos idealą, kelti jaunimo tarpe visuomeninės kultūros lygį, ugdyti laisvės meilę ir gilų, humanišką patriotizmą.

Sambūris nuo 1946 iki 1949 m. Vokietijoje leido žurnalą *Šviesa*, užsidariusį nariams iškeliavus į užjūrius.

Dėl Šviesos širdies Vokietijoje kumščiavosi kelios partijos, bet, kaip ir vėliau Santara, Šviesa mokėjo apvilti visus norėjusius ją politiškai absorbuoti ar ideologiškai užštampuoti. Bet Vokietijoje prasiveržusią dvasinę energiją užjūriuose ėmė keisti *salioninis kultūrinio veikimo pobūdis*: civilizuotos paskaitos savo tarpe, jaukūs parengimai. Mažėjo jausmas, kad reikia dėl svarbių dalykų kovoti, ginti pavojingas idėjas, plėsti lietuvių sąmoningumo horizontus. Išskyrus Chicagoje, nebuvo ištvermingiau dirbama visuomenei reikalingų darbų. Šių tendencijų dėka Šviesa ten, kur nesusiliejo su Santara — kaip Australijoje — visai išblėso. Peršasi išvada, kad nepriklausomųjų sąjūdžius tirpdo idėjinio pavojingumo (t.y. idėjų, kurios nėra jau vieniems ar kitiems „savaime suprantamos") ir konkrečios funkcijos visuomenėje praradimas. Be jų nepriklausomumas tik dekoracija, per lengva žmogaus egzistencijai.

Trečiasis nepriklausomų žmonių sąjūdis lietuvių kultūros istorijoje — Santara, įsteigta Amerikoje 1954 m., susifederavusi su Šviesa 1957 m. Visi lietuviški nepriklausomų žmonių sąjūdžiai sukurti studentų, kada smegenyse dar neprasidėjęs sukalkėjimas (tačiau jaunystėje žmonės taip pat daugiausia apgaudinėja save apie tai, kas jie iš tikrųjų yra); ir lietuvių, gyvenusių už Lietuvos ribų, lyg nepriklausomumui plačiau pajusti reikėtų išlaisvinančios egzilio patirties.

Būdingiausiai Santarą nušviečia 1960 m. paruoštas jos intelektualinio profilio apibūdinimas:

> Filosofiniu požiūriu S[antara] nėra doktriniškai fiksuota, šia prasme „neideologinė". Tačiau nesusirišimas su bet kokia

> žmogaus tikslus visiems privalomai fiksuojančia doktrina S[antarai] nėra abejingumo idėjiniam mąstymui išraiška; jis plaukia iš individualistinės žmogaus pagarbos žmogaus sąmonei ir sąžinei, kurios suvokiamos aktyviai ieškančiomis žmogaus vertų laisvų įsipareigojimu . . . Tačiau egzistencinė ištikimybė savo tikėjimui reikalinga sujungimo su bendruomenine atsakomybe taip gyventi, kad tikėjimo vykdymo aktais būtų duodamas visai bendruomenei kūrybinis įnašas meninėje, religinėje, mokslinėje, ekonominėje ar politinėje plotmėje — ir kad nebūtų atimama galimybė ir kitiems, ir skirtingų tikėjimų atstovams duoti savuosius įnašus, kuriems jie pajėgūs.

Tai, kas Aušrinei buvo „individualizmo idėja", Šviesai „demokratinis humanizmas", Santaroje virto sunkiau apribojamu „vakarietišku neramumo principu" („tiek sąžinė, tiek intelektas neturi moralinės teisės ramiam savimi pasitenkinimui": ar galima šitokį principą paversti dogma?). Kaip ir Šviesoje, Santaroje sutilpo ir kritiški konservatoriai, ir nepriklausomi radikalai, jų kritiškas nepriklausomumas pasirodė pakankamu bendravardikliu. Plotmė, kurioje siekta nepriklausomumo, buvo moralinė ir kultūrinė. (Išeivių, kurie nebeturi tiesioginės atsakomybės už savo krašto socialinių ir ekonominių institucijų tvarkymą, autentiškas galvojimas tegali būti moralinės ir kultūrinės svarstybos. Ar tai išreiškia indiferentišką prisitaikymą savo aplinkai, galima spręsti tik iš tų svarstybų turinio.) Santara ypač pabrėžė praktišką intelektualiai avangardiško ir kokybiškai stipraus „kūrybinio įnašo" skatinimą.

Vis atgimstančių nepriklausomų žmonių sąjūdžių tradicija lietuviuose senesnė negu ideologinių sambūrių. (Kiek reikia prakaituoti, kad užtikrinus „ideologinį tęstinumą", tik nepriklausomumas spontaniškai nemarus.) O Santara-Šviesa (kuri galėtų savo kilmę vesti ir iš Aušrinės) tebeveikia trisdešimt metų nuo Santaros, trisdešimt aštuonis nuo Šviesos atsiradimo. Prie šių ištvermingumo rodiklių galima pridurti konkretaus kūrybiškumo duomenis: dvidešimt penki

Metmenų žurnalo metai, penkiasdešimt gerų (tik su kokiom keturiom išimtim) Mackaus fondo knygų.

Gal šio sąjūdžio, palyginus su kitais nepriklausomų žmonių sąjūdžiais, reliatyvios sėkmės priežastis yra ta, kad (1) pavyko sujungti atvirumą idėjiniam gyvenimui ir savo pačių tikėjimo kritiką su konkrečių darbų vykdymo praktika, (2) federacijai tapus vienintele išeivijos organizacija, skatinusia kultūrinius mainus su sovietine Lietuva, neslepiant savo pačių liberalaus demokratizmo, buvo priimta visuomenei reikalinga funkcija, kurios niekas kitas nedrįso liesti.

Nepriklausomumas reikalingas ir nepriklausomieji ištvermingi tik tada, kai yra neaiškių dalykų, kuriuos svarbu sau (ir tiems, kurie dalyvauja tame pačiame žmogiškos patirties pasaulyje) išsiaiškinti ir kai reikalas tuos dalykus aiškintis nenukreipia dėmesio nuo praktiško, bendrai egzistencijai gaivinti irgi reikalingo darbo.

Bet reikia atkreipti dėmesį, kad ištvermingas nepriklausomų žmonių sąjūdis per visą lietuvių istoriją galėjo egzistuoti *tik išeivijoje*. (Nors išeivija, kuri dažniausiai reiškė ištrūkimą iš nelaisvo į laisvesnį kraštą, neužtikrino vidinio žmogaus nepriklausomumo, kuris yra ne politinės, bet kultūrinės istorijos produktas.)

Nepriklausomumo krizė nepriklausomoj Lietuvoj

Kodėl nepriklausomoj Lietuvoj, augant biurokratijoms, klestint partijoms, triukšmaujant ideologinėms organizacijoms, neprireikė nepriklausomų žmonių sąjūdžių? Kodėl ilgiau išlikę kultūros žurnalai visi buvo susitapatinę su ryškiai definuotom ideologinėm pozicijom? Kodėl palyginti daug nepriklausomų žmonių savo išsilavinimą buvo gavę ne Lietuvoje, palyginti maža jų išugdė nepriklausomos Lietuvos universitetas?

Apie carinei Rusijai priklausančius lietuvius 1912 metais Ignas Šeinius rašė:

Žmonės jau yra pajautę laisvę savyje . . . Bet mes dar tik pusiaukelyje. Blaškomės ir mėtomės, lyg per greit nubudę. Vieni, vartodami laisvę, tik patys save ir aplinkinius sužaloja. Kiti vartoja ją visiems kitiems, pakrikusiems, sugaudyti ir supančioti.

Šeinius rašo, lyg pramatydamas demokratijos ateitį nepriklausomoje Lietuvoje. Jo žodžiai liudija, kad ir nelaisvoj visuomenėj galima būti nepriklausomu žmogumi (pamoka, įsidėmėtina ir šiandien), bet kad lietuvių tarpe prieš Pirmąjį pasaulinį karą dar nedaug kas buvo vidiniam nepriklausomumui pribrendę.

Laisvė yra tik tobulinimo įrankis. Ir savęs, ir kitų. Bet tai nedaug dar kas žino.

Ir nepriklausomoje Lietuvoje pakartotinai pastebimas vidinės laisvės trūkumas. Vincas Mykolaitis-Putinas 1922 metais:

Mes amžius urvuos lyg apjakę vergai iškalėjom,
Suskaldėm uolas ir išėjom į laisvę vergai.

Išorinė prievarta nugalėta, bet liko vidinė vergija:

Tik savo krūtinių lig šiolei praskelt negalėjom,
Kur glūdi į širdis įsmigę vaiduoklių nagai.

Ir todėl net ir laisvoje visuomenėje:

Pakilti į viršų mūs nulenktos galvos dar bijo:
Šešėliais siūbuojame sutemų nykiais takais.

Apie tą patį dvasios stovį tais pačiais metais kalba Kazys Binkis:

Kaip kurmiai rausiame žemėse kiekvienam paskirtą vagą ir linksime kaip bušmenai savo nepriklausomybės fetišui. Bet pagrasys kas iš tų gerinčių arbatą pirštu ir mes nepriklausomi klusniai atsakome: „klausome"!

1924 metais Putino dar įsivaizduojama išsilaisvinimo galimybė. Kai valdovo dukra apie vergą paniekinančiai

pareiškia, kad jis nepažįstąs nei laisvės, nei meilės, — „jojo laimei trupinių po mūs pakaks", jis esąs smulkus materialistas, įžeistas vergas sukyla:

Ir ėjau aš, viešpačio palikęs rūmus,
Į naujos buities nežinomą kelionę,
Tiktai vieną žodį širdyje kartodams:
Aš nei vergas, nei karalius, tik žmogus.

Bet ne ši galimybė liko Putino galutiniu sprendimu. 1929 metais, demokratiniam Lietuvos laikotarpiui jau pasibaigus, Putinas rašo „Pasakos *galą*":

Širdis pasiilgo gyvybės ir laisvės,
O lemiamo žodžio ir vengia, ir bijos.
.....
Ir peržengti lemiamą ribą bijausi,
Ir grįžti į tamsą atgal nebenoriu.

Koks buvo tos „lemiamo žodžio" — apsisprendimo už laisvę — baimės šaltinis? Dvidešimtmetis Petras Juodelis, nepriklausomų literatų žurnalo *Piūvis* redaktorius, tais pačiais 1929 metais teigia, kad kritinis galvojimas tiek išdžiovino mūsų gyvybinę energiją, kad nebeturime entuziazmo bet kokiam žygiui:

> Praėjusi didžiųjų neigėjų — Dostojevskio, Ničės, Strindbergo — karta pasikasė po žmogaus gyvenimo pagrindais ir išardė juos. Mes atėjome į jų padarytą baisią tuštumą ir neturime nei tiek pajėgų, kad ją užpildyti, nei heroizmo — pasirinkti mirti, kada gyvenimas nustoja prasmės.

Koks baisus savo silpnybės pajutimas galvoti, kad *kiti* gali *mūsų* gyvenime „padaryti tuštumą"! Ir kodėl „mus" Dostojevskis ir Nietzsche turėjo ištuštinti, kai kitus, vakarų Europoje, jie energizavo rimčiausiom pastangom? Gal lietuviai dar ir nepriklausomoje Lietuvoje saugojosi tikėjimo formulėmis, kurioms praradus savo magiką, šaltu driežo liežuviu kyšteldavo dar nespėjusi susikaupti intelektualinė substancija?

Kelias iš savarankiškumo tuštumos reikalavo laisvės atsisakymo:

> Kada gyvenime bedugnė tarp tikrumos ir idealo yra tiek didelė, kad užpildyti jos kokiais nors pereinamaisiais laipsniais nėra galima, ir pozityviško, realaus idealo išstatymas būtų tik nevertas kompromisas tikrumos atžvilgiu, be to, *kada pačiame gyvenime neglūdi jokio pozityviško idealo galimybė* — idealizmas, jeigu jis gema, neišvengiamai turi įgyti romantizmo formą . . . Romantizmas yra nuotaika žmogaus jau laisvo nuo tradicijų ir nuo bet kurių gyvenimo formų ir varžtų, nuo tikėjimo autoritetu ir nuo tikėjimo iš viso — ir atvirai pasigendančio tikėjimo, *laimingosios nelaisvės* ir visos savo praeities.

Juodelis netrukus nuėjo kitur — komunistų tarpan — „laimingosios nelaisvės" ieškoti.*(4)*

Nepriklausomiesiems kenčiant vidinę silpnybę (ir ne retai savo nepriklausomybės patiems neišlaikant), į juos dantis galando ir įsisenėję, ir nauji ortodoksijos mechanizmai. Jei, kaip minėjome, sovietinei enciklopedijai (kaip ir tuometiniam *Trečiam frontui)* 1932-ų metų Bernardas Brazdžionis atrodė „dekadentas", tai prelatas Jakštas-Dambrauskas katalikų kultūros žurnale *Židinyje* 1931 m. apie jį rašė: „. . .prisiskaitęs bolševikiškos literatūros p. B-nis. . . bando prieiti Dievą ‚savo protu', kalbėti apie Jį ‚savais žodžiais' " . . . Tokių baisenybių akivaizdoje, Jakšto nuomone, „lietuviai katalikai turėtų viešai pareikšti, kad 1932 m. neskaitysią ir neužsisakysią nė vieno katalikiško laikraščio, kurio 1931 m. komplekte rastųs nors vienas toks trečiafrontiškai [kaip Brazdžionio] parašytas eilėraštis".*(5)* Brazdžionis tokios kritikos gal ir buvo įgąsdintas, nes jau niekad nieko drąsaus nebeparašė.

Putinas pasiūlo tris laisvės baimės analizes. 1929-ais, „kultūros krizės" metais jis rašo:

> Tokia plati gyvenimo arena —
> Ir tiek kelių, ir tiek garbingų žygių!

Tik aš beprasmiam rūpesty kas dieną
Tą pačią votį vis kvaršinu ir mygiu.
.....
Kas savo širdį teismo žodžiais tardo,
To vardas bus tik nuodėmė ir klaidos.

Monotoniška introspekcija, „nuodėmės ir klaidos" savyje ieškojimas, gal jo religinės tradicijos įtakoje, Putiną imobilizuoja laisvės akivaizdoje.

Antrasis Putino atsakymas, 1939-aisiais, ateinančio karo grėsmės metais:

Ak, dėl ko mano amžiaus būtis
Lig šiol ėjo vis teisinga vėže?
Prie taisyklių priprato galva ir širdis,
Kaip prie ramsčių tas augalas tėvo darže.

Tų taisyklių visa, kas gyvas, vengia:
Jos sielą, kaip pakaruoklį kilpa, pasmaugia
O jei ne, tai sąmanom ir kerpėm padengia,
Kaip rąstą įmūrusiam rauge.

Per ilgai gyventa per daug sušukuotu būdu! Galvojimo ir jausmo konvencijos Putiną paraližuoja neramios gyvybės akivaizdoje.

Paskutinę klausimo, kas sulaiko žmogų nuo laisvės, analizę Putinas patiekia jau sovietinėje Lietuvoje, 1960 metais parašytame „Somnambule". Autorius stebi per miegą keliaujantį savo draugą:

Nelaimingasis!
Jis tariasi esąs būties kūrėjas,
O jis tik savo sapno aklas vergas.
.....
Jis somnambulas,
Jis vaiduoklis.

Tačiau jis eina per aštrius uolynus,
Bedugnių briaunomis jis randa kelią.
Jis eina rasti tos, kurią pamilo,
Į būtį eina saulėtą ir šviesią,

Tenai, kur jiedu būsią dviese, —
Ir pro vidurnakčio audringą gūdį
Jis sakosi matąs jau giedrą rytą,
Kur skamba šviesios sutartinės
Dauno — lylia — lingorita,
Lingorita — čiūto — rėjo. . .
Taip savo laimės jis ieškot nuėjo.
Šviesiu keliu jį veda jo svajonės,
Ir nėr jo sieloj abejonės.

*

O aš,
Kurs jį sekioju ir teisiu
Žvilgsniu blaiviu, protu šviesiu,
Kiek kartų klaidžiojau ir klydau,
Kiek kartų kryžkelėj klupau,
Kiek kartų nuo tiesaus ir lygaus kelio
Į juodą prarają smukau!

Tvankus ir ankštas mano šis pasaulis,
Apkaustytas riba nežinomybės.
Ir nei karšta širdis, nei šaltas protas
Į šviesią laisvę kelio nepralauš.
Ir nepatirsiu čia teisybės,
Kur priešas priešą, draugas draugą
Klastingai kryžkelėse saugo
Ir ruošias smogt iš pasalų,
O melą pult melu!
.....
Ir jis nuėjo —
Tylus, bevardis —
Į plačią laisvę,
.....
Ir paliko mane vieną
Šitą klaikia mėnesieną
Ant šio plataus ir lygaus kelio
Su neramia širdim,
Blaiviu protu
Ir neįspėto somnambulo
Neištartu vardu.

Proto blaivumas, amžinai skeptiškas realizmas padaro mane bailiu išlaisvinančių iliuzijų akivaizdoje, ir dėl to aš lieku, galutinėje išvadoje, kalinys, kai mano draugas, apsvaigęs savo vizija (gal toks žmogus, kaip Kazys Boruta) — išsilaisvina.

Toks buvo Putino laisvės išsigandimo paaiškinimas. Nesibaigianti savianalizė, įpratimas į minties ir jausmo konvencijas ir realistinis skepticizmas — religinio savęs draskymo, buržuazinio konformizmo ir kaimietiško realizmo samplaika, dominavusi nepriklausomos Lietuvos kultūroje — mus sustingdo laisvės reikalavimų akivaizdoje.*(6)*

Prieš neramumą keliantį nepriklausomą žmogų buvo nukreiptas ir 1936 m. Kazio Pakšto skelbtasis lietuvių kultūros idealas, vėliau tikrai įsikūnijęs išeiviškosios bendruomenės kultūros kaip nesibaigiančių vakaronių sampratoje:

> Šiandien mes dar nesurandame patys savęs, neapčiuopiame sau skirto pašaukimo, savo tautinės misijos. Dabar, kai žiaurumas daugelyje Europos tautų smurtu įsigyja vis daugiau „pagarbos", lietuvių tautinė civilizacija bei kultūra įgytų daugiausia originalumo bruožų, jeigu ji gerai apgalvotomis priemonėmis pasuktų *jaukumo ir dvasinio komforto kryptimi* . . . nuraminti, patenkinti ir sujungti įvairiausių pasaulėžiūrų lietuvius didžiam lietuvybės darbui. (Autoriaus pabraukta)

Daugiau uniformizmo negu herezijos, populiarizacijos negu pažinimo buvo ir lietuviškosios kairės galvojime. Dėl to kairė ir nedavė tokių stiprių impulsų nepriklausomam galvojimui Lietuvoje, kokiais ji gaivino italų ar ispanų kultūras. Bet šio laikotarpio ištikimiausias žmogaus nepriklausomumui gyvenimas vis dėlto užsimezgė kairėje: Juozas Kėkštas lenkų okupuotame Vilniuje.

Nepriklausomam žmogui iki pačių paskutiniųjų nepriklausomybės metų, iki Vytauto Mačernio kartos, dar nebuvo susikaupę pakankamai kultūrinės substancijos, vidinį nepriklausomumą maitinančios tradicijos. Ši kultūrinė substancija

save išbandyti galėjo tik išeivijoje po II pasaulinio karo. (Kur ją tačiau per greit ėmė siaubti tipiškas išeivijos smulkmeniškumas.)

Vargu ar teisus 1932 metais buvo Benediktas Babrauskas rašydamas:

> Mes esame laisvi. O priklausomi tik tiek, kiek gyvename Lietuvoj.

Ar gali nelaisvoje visuomenėje egzistuoti nepriklausomas žmogus?

Į nepriklausomo žmogaus problematiką vėliausiajame laikotarpyje šviesos įneša dviejų sovietinėje Lietuvoje subrendusių rašytojų — Justino Marcinkevičiaus ir Tomo Venclovos — pasisakymų palyginimas. Pagrindinė Marcinkevičiaus autobiografijos *Dienoraštis be datų* tema — meilė žmonėms ir noras būti jų mylimam. Marcinkevičius džiaugiasi, kai jo eilėraštis pavirsta liaudies daina ir jis, žmonėms užmiršus jo individualybę, ištirpsta spontaniškajame gyvosios kalbos sraute. Jo dalyvavimo istorijoje būdas — kentėjimas kartu su kitais lietuviais dėl jų pergyventų skriaudų ir nepriteklių. Jam tiek svarbu būti savo žmonių mylimam, kad jis nedarys nieko, kas atimtų jam galimybę su jais kalbėti ir jų meile džiaugtis. *Mylinti lietuvybė* reikalauja būti *žūtbūt arčiau žmonių* ir verčia nesakyti visos tiesos, jei tai neleistų man gyventi Lietuvoje arba būti mano artimųjų mylimam. Ir Marcinkevičius savo autobiografijos gale pasisako už laisvę *viską* pasakyti, bet jis nesako *nieko*, ką būtų pavojinga sakyti.

Tokią pačią reikšmę, kokią Marcinkevičiui turi meilė ir noras būti mylimam, Tomui Venclovai turi ištikimybė tiesai. Savo straipsnių rinkinyje *Lietuva pasaulyje* jis atskleidžia kritišką santykį su savo tautos istorija: Venclova ir didžiuojasi, kuo savo istorijoje didžiuotinasi (religine tolerancija istorinėje Lietuvoje, lietuvių atsparumu sovietų koncen-

tracijos stovyklose), ir gėdisi, kuo savo istorijoje reikia gėdintis (lietuvių dalyvavimu II pasaulinio karo metu žydų žudymuose). Jo yra „meilė savo tautai, neatmetanti kriticizmo ir atsakomybės jausmo". *Kritiška lietuvybė* reikalauja būti *žūtbūt arčiau tiesos* ir sakyti visą tiesą net jei tai neleistų man gyventi Lietuvoje ir būti mano artimųjų mylimam. *Pasakyti tiesą ir apie visuomenę ir apie save: ir tai, kas visų aiškiai matoma, ir tai, kas sunku įžvelgti ir pavojinga pasakyti.*

Meilė žmonėms skatino Marcinkevičių priimti sovietinį režimą. Ištikimybė tiesai nuvedė Venclovą į atvirą disentą. Tai pagrindinė moralinė dilema sovietinės Lietuvos kultūroje. Kaip ir kiekviena autentiška dilema, ji nėra pasirinkimas tarp „gėrio" ir „blogio", bet tarp dviejų gėrio pavidalų, kurių kiekvienas savyje slepia — bet visiškai skirtingą — pavojų: meilė žmonėms gali versti meluoti, ištikimybė tiesai — neatpažinti žmonių. Čia kalbame ne apie individus jų gyvenimo visumoje, bet apie tekstus ir apie laikysenos tipus. (Marcinkevičius pasako nemaža tiesos. Ir negalima negerbti jo antrosios gyvenimo pusės devizo:

> Dievus, kuriems aukojome, užmirškim.
> Aukas, kurias aukojom, prisiminkim.

Tik ar nereikėtų dievus ir aukas pavadinti jų tikraisiais vardais?).

Sovietinės Lietuvos kultūroje matau dar dvi vienų ar kitų siekiamas alternatyvas — laisvę ir sukrėtimą. Laisvė gali būti suvokiama kaip netrukdoma priklausomybė kuriam nors savu laikomam gyvenimo būdui (laisvė kartotis). Tai gyvenimas kitų sukauptu kapitalu, pačiam gyvenimo nebepraturtinant, jį suprasti nebesistengiant. Kas sava, reikia saugoti, tačiau saugojant, kas sava, pavojinga tapti vien muziejaus sargu. Kas sava, galima nepamiršti ir ieškant to, kas dar nežinoma. („Mes tekame, kaip upė, *niekados neišleidžianti savo vagos*").

Arba laisvė reiškia teisę eksperimentuoti, iš anksto nežinant, kur eksperimentas nuves. („Pats tas plaukimas mums yra viskas" — laisvė ieškoti). Eksperimentai be gilesnės minties palieka tik kultūros pramonės *research and development* skyriumi, galimybių ir žaliavos akumuliacija. Bet ieškojimai, kurie kyla iš vidinės būtinybės išspręsti egzistuojančią problemą, suvokti, ko žmogui konkrečiose jo gyvenimo aplinkybėse ir jo istorinėje situacijoje reikia, — nėra formalūs eksperimentai.*(7)*

Sukrėtimo ilgimasi, kai gyvenimas organizuotas pilkos rutinos pagrindais: dėl to vieni šaukiasi jų gyvenimus intensyvuojančių ritualų, kartais jais atverdami naujus patirties horizontus, kartais tik užsidarydami į „gilesnio apsiraminimo" rezervatus; kiti sukrėtimus pajunta tame, kas anksčiau buvo vadinama „nuodėme" (alkoholio reikalingumas irgi priklauso šiai dvasinio gyvenimo kategorijai).

Antra realybė.
Pirmojoj save pakartojom
iki banalybės ir šleikštulio, išgramdėm plačius galimybių
Dabar gal įmigom, gal ieškom aistrų bei religijų,
katarsių arba katastrofų, apvalančių valią gelmių.
.....
Kas išplėš mus iš kiauto, iš kultų, iš kaulų
švęstą ugnį išskels, kad nauja atsivertų erdvė,
kad virpėtų ir gaustų planetinio kabelio raumenys
nuo tavo vienos ir visiems reikalingos dainos?

(Almis Grybauskas)

Galvotume, kad ištikimybė tiesai yra vienintelis patikimas nepriklausomam žmogui kelrodis. Tiesą reikia: (1) energingai tirti (savo patirtyje), (2) sąžiningai kaupti (iš visų patirčių). Vienais („avangardiniais") laikotarpiais pirmasis uždavinys svarbesnis, kitais („rekolekciniais") — antrasis. Nepriklausomiesiems svarbu ir dalyvauti savo laikotarpio problemų sprendime, ir likti autonomiškais nuo tų problemų sprendime dominuojančių tendencijų. Lietuvių kultūrai vėl pradeda

grėsti pavojus per anksti pereiti į rekolekcinę fazę, neišsėmus avangardinio ieškojimo galimybių ir būtinybių.

Reikia pridurti projekciją ateitin. Marcinkevičius užaugo kaime, patyrė tradicinį religinį auklėjimą su visom jo naminėm apeigom (kuris tačiau jo neimunizavo prieš komunizmą), jo vaikystę supo liaudiškai, tautosakos principais, suvokta gamta. Venclova vaikystę patyrė mieste, jo auklėjimas buvo griežtai sekuliarinis (ir iš dalies mokslinis), jo pasisakymuose ir poezijoje visai nėra liaudiškai suvoktos gamtos. Iš savo aplinkos Marcinkevičius išmoko galvoti sentimentaliai, Venclova — jausti analitiškai. Tokios aplinkybės, kurios užaugino Marcinkevičių, nesulaikomai traukiasi iš šiandieninių lietuvių patirties. Gal būtų galima todėl padaryti išvadą, kad *Justinais Marcinkevičiais jau nebegalime būti, Tomais Venclovomis dar turime išmokti tapti.*

Kaip aišku, esant Marcinkevičium, kas yra meilė ir ko ji reikalauja!

Priklausydamas randi save.

Nujauti, kad *viskas* tavo būstas.
Kad gyvybėje esi namie.
.....
Nesakyk, kad nebuvai toj liepoj,
kad šermukšnio nelaikei už rankos.
.....
Reikia tiek nedaug — tik pamatyti:
kiekvienam gyvenime šviesu.
.....
auginu tau vietą savyje.

(Autoriaus pabraukta)

Su klausimu, kas yra tiesa ir kaip ją išreikšti, reikia persigrumti kaip su angelu, kuris gali būti ir kalėjimo prižiūrėtojas. Šio klausimo nepersvarsčius, ir gryniausia tiesa palieka literatūra vaikams. Tik ne tiems, kurie išeivijoje pirma pasitaikiusia proga pavirsta savo pačių parodijomis apie tai kalbėti.

Nepriklausomųjų silpnybės

Išvadų vietoje išvardinsiu tas lietuvių nepriklausomųjų savybes, kurios juos labiausiai silpnino ir gal šiandien tebesilpnina.

Pirma — vidinės disciplinos trūkumas, ypač ryškus temperamentiniuose nepriklausomuosiuose, kaip Strazdas, Herbačiauskas ar Sruoga. Lietuvių nepatirta radikalių protestantiškų sektų asmeninės savitvardos tradicija, kuri įgalino ypač anglosaksus pasitikėti nepriklausomais individais (ir nepriklausomuosius, kaip John Stuart Mill, patikimai valdyti save). Tokią tradiciją Lietuvai būtų galėję duoti arionai, vėliau Anglijoje virtę unitarionais, bet jie Lietuvoje jau XVI-me amžiuje buvo represuoti.

Antroji nepriklausomuosius silpninusi savybė — realistinio skepticizmo, kuris Putino „Somnambulo" poetui neleido gyventi laisvės sapnu, perviršis lietuvių charakteryje. Šis gal iš kaimo kultūros atsineštas realistinis skepticizmas kai kuriuos nepriklausomuosius skatino su gudria, visada daugiau išmanančių šypsena trauktis iš ten, kur formavosi intensyviausios dvasinio ir visuomeninio gyvenimo vizijos, ir likti gyvenimo periferijose. Šiuo (bet turbūt vien šiuo) atžvilgiu lietuviams vertėjo daugiau iš lenkų pasimokyti.

Trečioji nepriklausomų žmonių silpnybė — jų teorinio galvojimo neturtas. Anksti, 1915 metais mirus Ramūnui Bytautui, tik išeivijoje po II pasaulinio karo pralaužtas ideologų monopolis lietuvių filosofiniame galvojime. Lietuvių nepriklausomumas todėl daugiau rėmėsi temperamento savybėmis negu sistematišku galvojimu (o „labiau teoriniuose" svarstymuose pasiduodavo polemiškumo pagundai) ir turėjo tendenciją ilgainiui prarasti savo svorio centrą ir specifinį intelektualinį magnetizmą.

Ketvirta, vyravo per daug negatyvi nepriklausomumo reikšmė, kaip ko nors — ideologijos, organizacijos, tikėjimo, kitų žmonių įtakos — vengimas, baimė, noras atsikratyti.

Tokia nepriklausomumo samprata tinka trumpalaikiam pasipriešinimui, bet neskatina nei ištvermės, nei kūrybinių pastangų.

Bet yra ir pozityvioji nepriklausomumo reikšmė, kurią neblogai išreiškė jau cituotas *Linijos* žurnalo „Pasisakymas":

> Mūsų pagrindas yra gyvas, siekiantis, kenčiantis žmogus, žmogus su visais instinktais, su savo prigimties chaosu ir su įgimta aistra išsivaduoti.

Jeigu manytume, kad tai tik dvidešimtmečiams tinkamas idealas, išgirskime septyniasdešimt septynerių metų Juozą Miltinį:

> Atviri, energingi žmonės negali nesusikirsti . . . Daug ką prarandame, neugdydami konfliktų — šeimose, įstaigose, o tik siūlydami savikritiką. Tačiau prasidėjus ginčui, taip išsakai mintis, kad jos kito neužgautų, bet kad būtų kaip tvirtybės, kaip jėgos, kaip mano vidinio smalsumo pasireiškimas. Kaip nerimas, ilgesys aptikti tikrąjį, užslėptą žmogiškumą, kurio šiame gyvenime nėra taip apstu. Aš visada kažko ilgiuosi.*(8)*

IŠNAŠOS

1 Nepriklausomas žmogus negali *reikalauti,* kad ir kiti būtų, kaip ir jis, nepriklausomi, jei jie nenori nepriklausomais būti. Bet jis nebūtų nepriklausomas, jei nepriklausomumo reikalautų *vien sau* ir arba siektų kitiems savo valią primesti, arba ramiai toleruotų, kai bet kas kitiems savo valią užmeta.

2 Būtų atskira tema panagrinėti, kaip per skirtingus lietuvių sąmoningumo istorijos periodus keitėsi nepriklausomumo reikšmė bei reiškimosi būdai, ir asmeniniai keliai, kuriais individai tapdavo nepriklausomais žmonėmis. Anksčiau dažnas tapdavo nepriklausomu apie penkioliktuosius savo amžiaus metus susidūręs su mokslo ir religijos konfliktu ir tėvo autoritetu, stumiančiu sūnų į kunigišką profesiją. Vėliau šis

motyvas iš nepriklausomo žmogaus genezės pranyksta (sovietiniame laikotarpy galima kelionė tik priešinga linkme), ir jo lemiantis apsisprendimas nusitęsia į vėlesnį jo gyvenimo laikotarpį. Bet kaip ir anksčiau, taip ir vėliau reta palieka moralinė individo evoliucija *suaugusio žmogaus metais:* žmonės arba sustingsta tame stovyje, kurį jie pasiekė jaunystėje, arba ištyžta. (O gal toks įspūdis susidaro todėl, kad lietuviai neturi tradicijos sąžiningai atskleisti savo vidinius pakitimus, kokią anglai turėjo nuo XVII amžiaus?). Moralinės evoliucijos vėlesniuose metuose žymių esama sovietinėje Lietuvoje. Pasitaiko vienas kitas „vėlesnio praregėjimo" atvejis ir išeivijoje. Apie moters kelią į nepriklausomumą, ypač vėlesniais laikais, išvis maža žinome.

3 „Nepriklausomą. . . pirmeivės inteligentų. . . visuomenės organą" buvo jau 1906 m. sumanęs būsimas Nepriklausomybės akto signataras Jurgis Šaulys. Dėl jo vyko plačios diskusijos laiškais, kurių metu daugelis potencialių bendradarbių nuogąstavo, kad sumanytasis žurnalas galįs būti per daug nepriklausomas. „Nepriklausomumas" to meto lietuviams nebuvo aiškiai nuo „pirmeiviškumo" atsiskyrusi sąvoka.

4 Juodelio (ir tais laikais ne jo vieno) problema buvo, kad žmogus jautėsi intelektualiai per silpnas, kad galėtų gyventi be ramstančio tikėjimo. Jonas Aistis savo atsiminimuose apie Juodelį rašo:

Man buvo baisu ir sunku susigyventi su mintimi, kad galima nusivilti taip stipriu ir dideliu tikėjimu, kuriuo jis taip tvirtai tikėjo ir taip drąsiai skelbė. Aš mačiau, kad jis skendo ir kad jam reikėjo šiaudo, į kurį jis būtų galėjęs įsikibti. Raginau jį toliau leisti Piūvį, bet jis man kartą pasakė: „Negaliu . . . aš netikiu . . ." Tada jam pacitavau keliautojo Marko Polo: „Kinuose yra keturi tikėjimai, bet imperatoriaus dvare nei į vieną netiki, tačiau žino, kad pasaulis yra didelis." Jis man atsakė, kad tai būtų šventvagystė, kurios jis negalįs padaryti.

Reikėjo išeivijos, kad būtų suprasta, jog tikėjimų ir negali būti, tėra ieškojimas. *Žmogus* neužmirštamas, ir reikia surasti, kaip šį neužmirštamumą paaiškinti. Antano Škėmos klausimas: Koksai yra vardas žmogiškosios egzistencijos neharmoningumui, meilei, mirtį nugalinčiam momentui, nuosavai kaltei, kitų

skausmo savyje pajutimui, draskančiam troškimui pasakyti keletą reikšmingų žodžių, vaikiškam prisiminimui, pasakos amžinumui? Iš šitokio egzistencijoje išliekančių, nei laiko nei skepticizmo nesugriaunamų daiktų suvienijimo ilgesio ir kyla „ieškančiųjų tikėjimas", t.y. ieškojimo pastanga.

5 Jakštui padėtis atrodė visiškai prasta, reikalaujanti griežčiausių kultūrinės defenzyvos priemonių: *Trečio fronto* žurnalas, jo nuomone, bolševikiška forma „yra užkrėtęs ir naujausiąją katalikiškąją mūsų poeziją. Beveik visi jauni mūsų poetai yra poezijoje bolševikiškos trečiafrontininkų formos klusniausi vergai". Jakštą įbaugino gana gausus nepriklausomoje Lietuvoje kūrybingų asmenybių emigravimas iš ateitininkų į kairę (Kazys Boruta, Salomėja Nėris, Petras Juodelis, Juozas Banaitis), suteikęs tam tikro pagrindo abejoti savo vidine stiprybe. Įdomu, kad rašytojų tarpe nebuvo žymesnių atsivertimų iš kairės nei į saugiai katalikiškas pozicijas, nei į visaip po 1926 m. valdžios proteguojamas tautininkiškąsias. Antrajame nepriklausomybės dešimtmetyje apskritai — ir dešinėje, ir kairėje, ir valdininkiškos kultūros „viduryje" — išsivystė „kultūros gynimo" nuo jai gresiančių pavojų pozicija, bent iš dalies pakeitusi ankstyvesnę drąsių ieškojimų nuotaiką.

6 Atsakydamas į *Naujosios romuvos* 1939 m. anketą apie lietuvių tautinį charakterį, Stasys Šalkauskis didžiausiu pavojum iškėlė vidinį vergiškumą, kurį jis aiškino baudžiavos patirtimi, bet matė antrajame nepriklausomybės dešimtmety diktatūros įtakoje stiprėjantį:

Pavergtosios liaudies gyvenimo aplinkybėse formavosi nelaisvo lietuvio tipas, kuris iki šioliai nėra dar visai išsilaisvinęs doriniu ir kultūriniu atžvilgiu . . . deja, daugiau negu pusė mūsų nepriklausomo gyvenimo buvo pasukta netinkama linkme, kuri . . . nedovanotinai stiprino istorines mūsų ydas. Dabar vėl rado palankiausią sau dirvą mūsų pasyvumas, palinkimas į servilizmą, užskleistas platesniems interesams akiratis, pamėgimas verstis gudravimu ir šitas monstrualus pavydas, nepakenčiąs prasikišimo į priekį tikrų asmenybių . . . Dvasios vergai neišgelbės mūsų tautos nuo realios vergovės, o paskui — ir nuo visiško žlugimo. Juk jau ir dabar turime piliečių, kurie dėl tikrų ar įsivaizduotų skriaudų pasiilgsta svetimos valdžios. Tokių piliečių pas mus paskutiniais laikais buvo dauginama . . .

Tarp šių bendrųjų tendencijų, jei Šalkauskis jas teisingai pastebėjo, ir kultūrinio sąmoningumo formavimosi procesų, kuriuos šiame straipsny svarstome, esama ryšio: nepriklausomųjų tokioje visuomenėje labiau reikėjo, bet jiems buvo sunkiau išsilaikyti. Bet kažin ar nuo „dvasios vergystės" būtų saugojęs Šalkauskio pakartotinai siūlytas „kultūrinis apsiginklavimas". (Plg. dar jo „Kultūrinio lietuvių tautos apsiginklavimo problema ir katolicizmas", Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, *Suvažiavimo darbai,* III, 1940). Argi žmonės treniruojami laisvei lyg rekrutai, kuriuos kas nors indoktrinuoja, kaip reikia „laisvai žygiuoti" į nustatytą tikslą? (Šalkauskio žodžiais: „nėra pasauliui išganymo be grįžimo prie katolicizmo tiesos . . ."). Jei tokia galėjo būti protingo ir kultyvuoto žmogaus Šalkauskio laisvės samprata, tai ko reikėjo laukti iš smulkesnių šachmatininkų?

7 Ryšio tarp masinio disento ir sovietinės Lietuvos humanistinių intelektualų nėra ir dėl to, kad masiniam disentui laisvė dažniausiai reiškia laisvę kartotis, humanistiniams intelektualams — laisvę ieškoti. Ne veltui Norman Mailer, Lietuvon nuvykęs, sakėsi matęs ten New Yorko Lower East Side savo senelių laikais. Sovietinė sistema ne tik pati žvėriškai kartojasi, bet ir skatina kartojimosi polinkį norinčiuose nuo jos apginti savo vidinę autonomiją. Čia reikia prisiminti, kad sovietinėje Lietuvoje net ir kūrybinių ieškojimų dalimi turi būti prisitaikėliškos kalkuliacijos elementas: Aušros-Marijos Jurašienės žodžiais, „sudėtingas ‚gravitacijos' būdų įsisavinimas, sugebėjimas laviruoti ir išspausti maksimumą jautriai kintančioje sistemos svyravimų amplitudėje".

8 Baigiant reikia dar paminėti pavojų, kad nepriklausomas žmogus (kaip ir bet kuris kitas) gali kartais būti daugiau tekstas negu gyvenimas.

Tokie atvejai mums primena Gintaro Patacko:

Prieš veidrodį ir aidą gražbyliaus
Kažkoks kvailys, apžiojęs savo galvą.

RONALD AUGUTIS

gimė 1950 m. Canberoje, Australijoje. Vėliau persikėlė į J.A.V. Studijavo tapybą Rockford College, 1980 m. gaudamas BFA iš University of Cincinnati, 1982 m. gaudamas MFA. Dalyvauja daugelyje parodų nuo 1978 m. iš kurių paminėtinos: Rockford Jury and Vicinity Show; New Horizon in Art, Chicago; Group Invitational, Miami University; Solo Drawing Exhibition, Carnegie Art Center; All Ohio 1983, The Canton Art Institute; Landscape '84, Cincinnati Contemporary Art Center; Solo Exhibit, Artreach Gallery, Columbus; 49th Annual, The Butler Institute of American Art. Šiuo metu dėsto tapybą ir piešimą Columbus College of Art and Design, Columbus, Ohio.

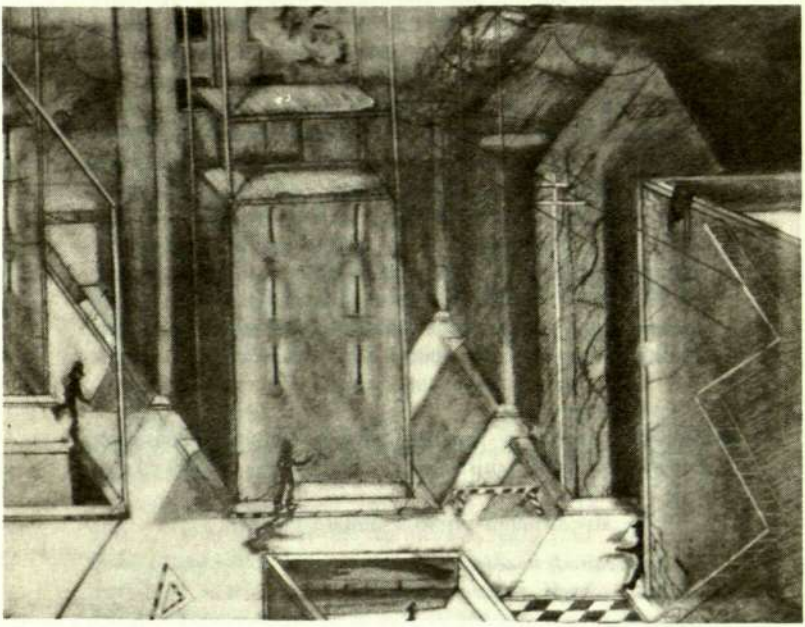

Šnipas vs Šnipą vs Šnipą; aliejinė pastelė, spalvoti pieštukai ir grafitas popieriuje; 58 x 74 cm; 1983.

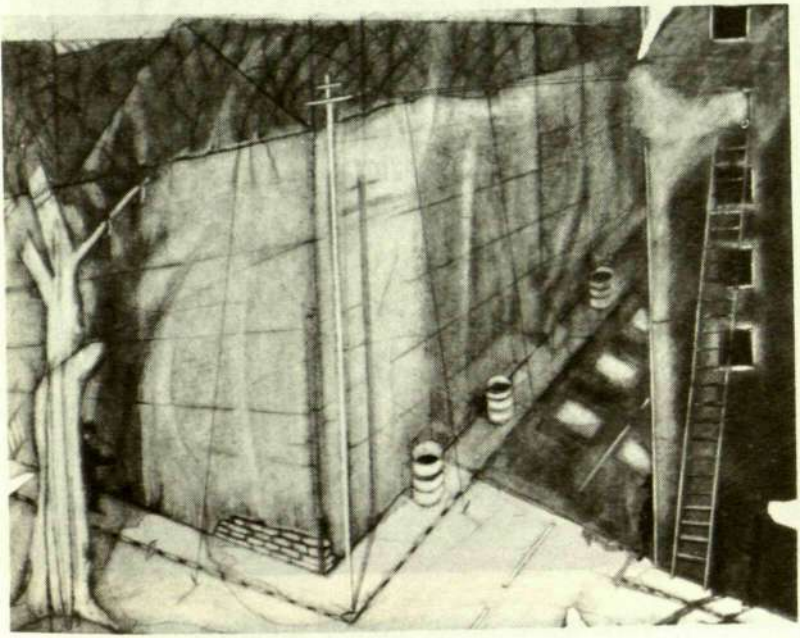

Šnipas vs Šnipą; aliejinė pastelė, spalvoti pieštukai ir grafitas popieriuje; 58 x 74 cm; 1983.

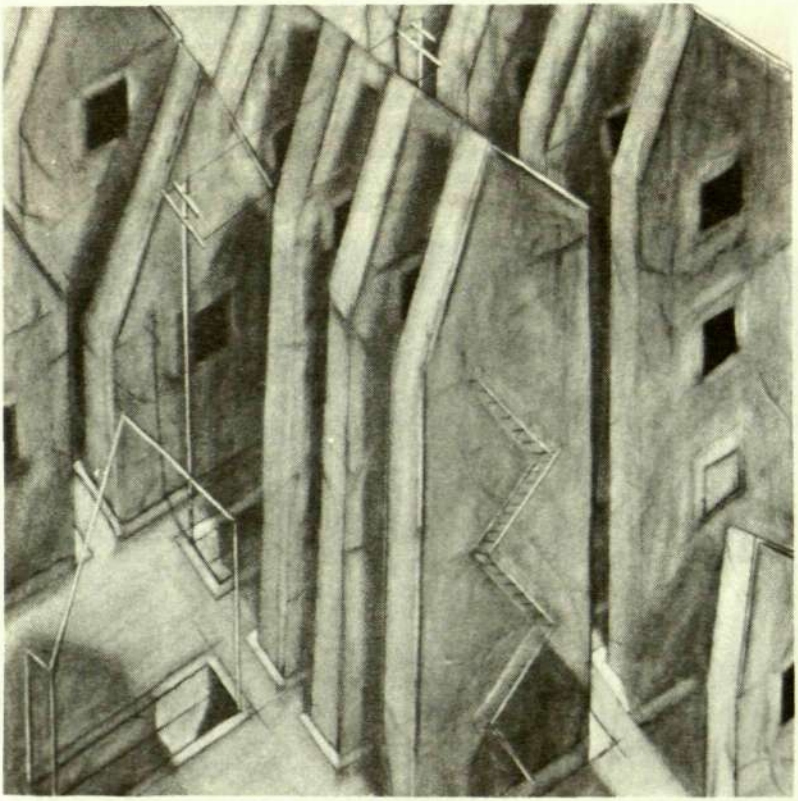

Prieglobsčio vieta #8; aliejinė pastelė, spalvoti pieštukai ir grafitas popieriuje; 79 x 79 cm; 1982.

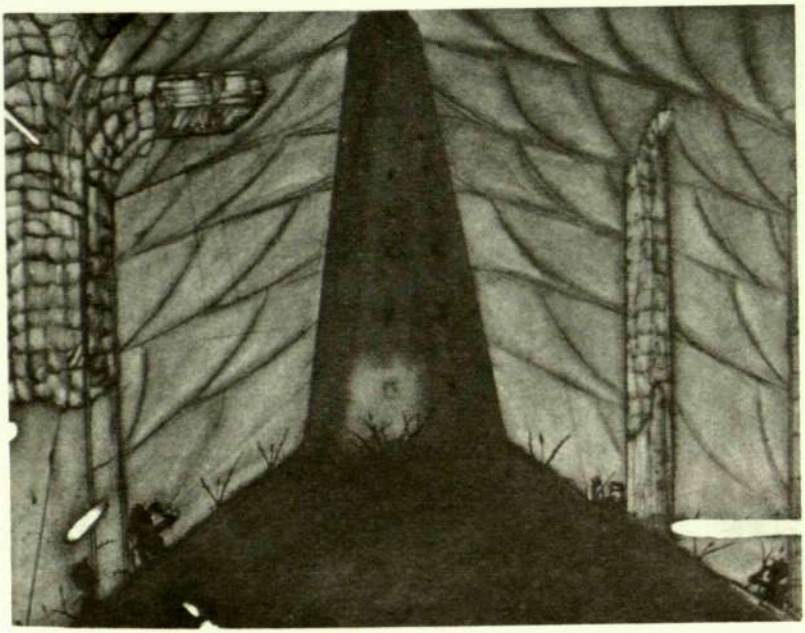

Namai; aliejinė pastelė, spalvoti pieštukai ir grafitas popieriuje; 58 x 74 cm; 1984.

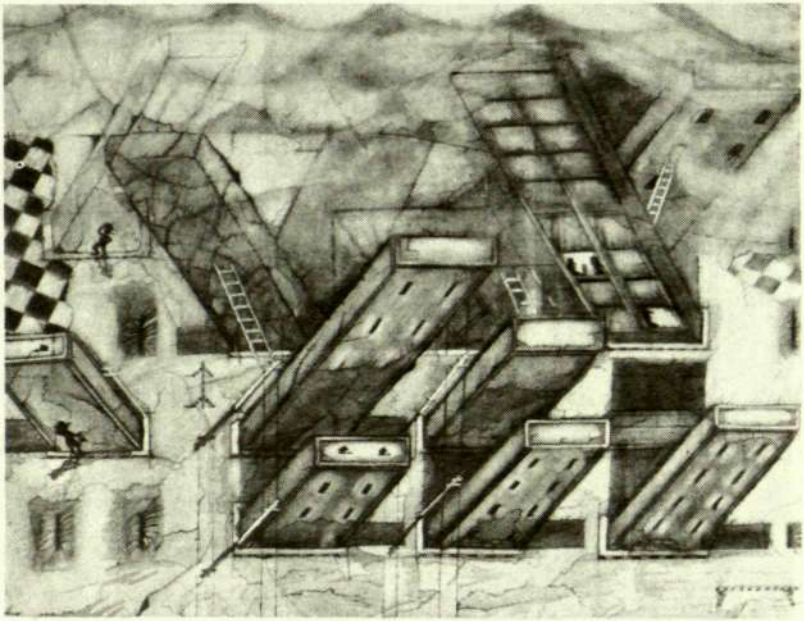

Totem vieta #2; aliejinė pastelė, spalvoti pieštukai ir grafitas popieriuje; 58 x 74 cm. 1983.

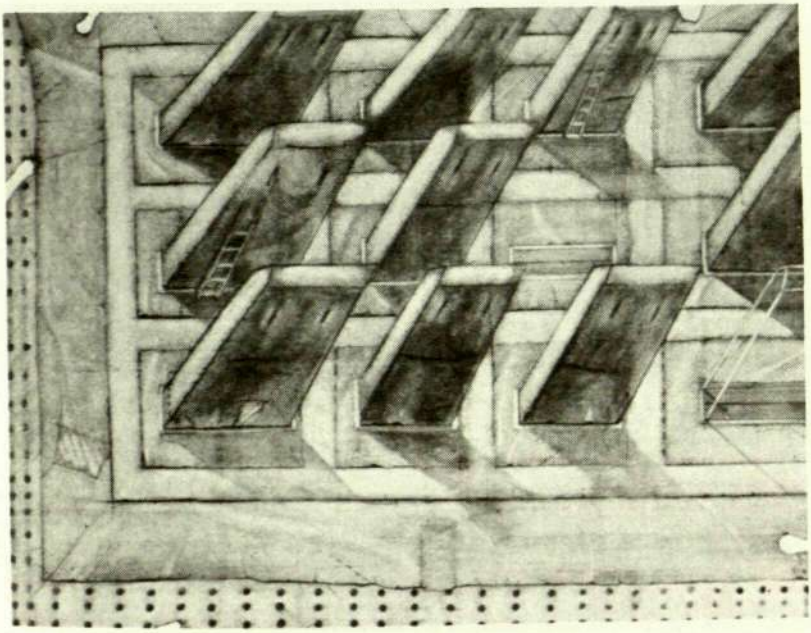

Totem vieta #3; aliejinė pastelė, spalvoti pieštukai ir grafitas popieriuje; 58 x 74 cm. 1983.

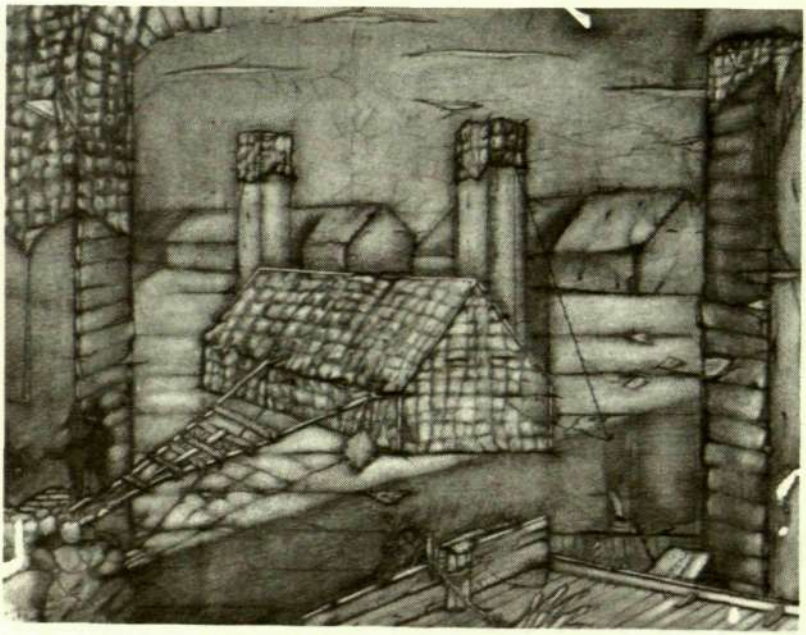

Ūkis; aliejinė pastelė, spalvoti pieštukai ir grafitas popieriuje;
58 x 74 cm; 1983.

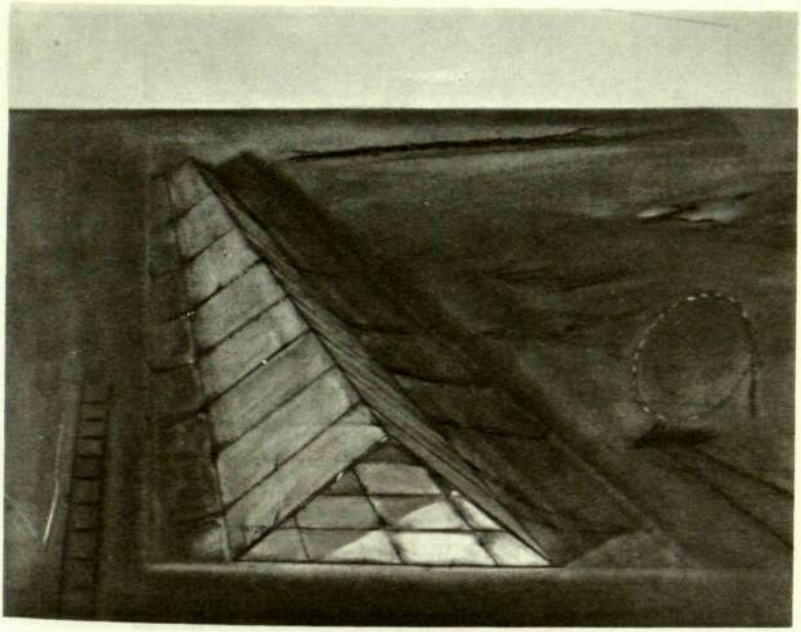

Stovyklavietė #6; aliejinė pastelė, spalvoti pieštukai ir grafitas popieriuje; 58 x 74 cm; 1984.

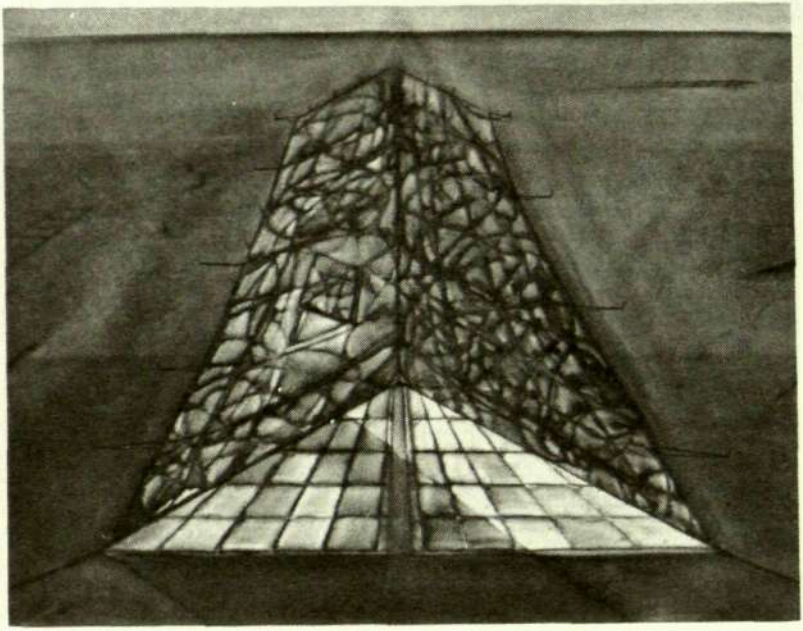

Stovyklavietė #10; aliejinė pastelė, spalvoti pieštukai ir grafitas popieriuje; 58 x 74 cm; 1984.

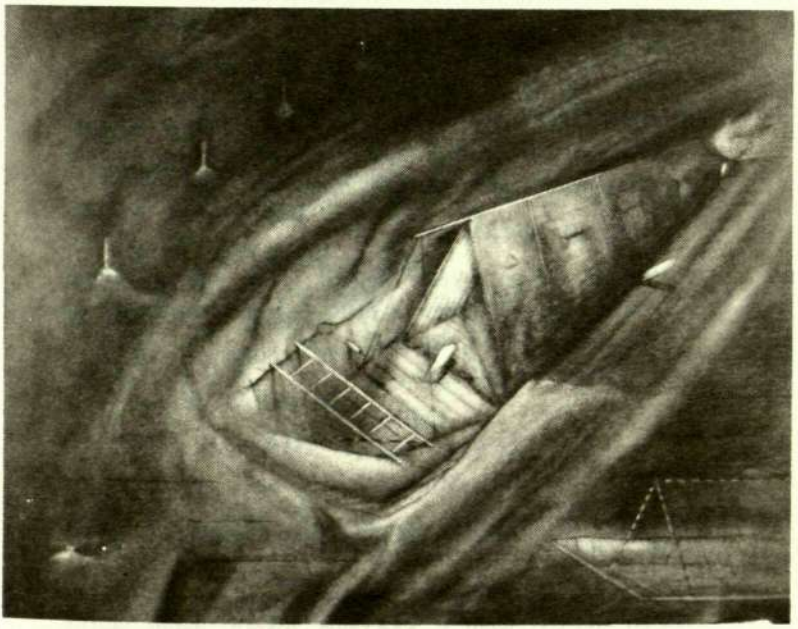

Stovyklavietė #11; aliejinė pastelė, spalvoti pieštukai ir grafitas popieriuje; 58 x 74 cm; 1983.

ARS AMORIS

*Ištrauka**

KOSTAS OSTRAUSKAS

OVIDIJUS. Ar esate girdėję apie taurųjį maurą Otelą ir skaisčiąją Dezdemoną? Apie jos tyrą meilę bei amžiną ištikimybę ir jo baisų kerštą?

ROMEO ir JULIJA susižvalgo.

OVIDIJUS. Neteko? Verta išgirsti. Tiesa, ten būta daug triukšmo dėl nieko, bet vis dėlto — ir gal kaip tik dėl to — didžiai pamokanti istorija.

Ji baigėsi liūdnai.

OTELAS

arba

Daug triukšmo dėl nieko

OVIDIJUS. Vidurnaktis. Tartum vagis į miegamąjį įsliūkina Otelas.

OTELAS. Ar jau pasimeldėt, Sinjora?

DEZDEMONA. Kaip ir kiekvieną vakarą, mano taurus Otelai, dešimt Sveikamarijų sukalbėjau.

OTELAS. Šįkart ir šimto neužteks, — *(Sukandęs blizgančius dantis)*, — skaisčiausioji Madonna.

---

* Žr. šios dramos prologą — *Metmenys*, Nr. 37(1979).

DEZDEMONA. Ar kas nutiko?
OTELAS *(išvertęs akis).* Ar kas nutiko? . . *(Griebęs sau už galvos)* Dangau! . .
DEZDEMONA. „Jūs toks baisus, kai vartot akimis. . ."*
OTELAS. „Hm!"
DEZDEMONA. „O Dieve, būk man gailestingas!"
OTELAS. „Tariu jums amen iš visos širdies."

OTELAS šoka į lovą, griebia DEZDEMONĄ už gerklės ir ima smaugti.

DEZDEMONA. Ach, Sinjore. . .
ROMEO. Pasiuto! . .
JULIJA. Ar jis iš proto išsikraustė? . .

DEZDEMONA skėsteli rankomis, atsidūsta — paskutinį kartą — ir numiršta.

JULIJA. Nejaugi taip ir pasmaugė?
OVIDIJUS. Negyvai numygė.
ROMEO. Ką tu pasakysi! . .
JULIJA. Gal ji kuo nusidėjo?

OVIDIJUS nusikvatoja.

OVIDIJUS. Taip baigėsi. O šitaip prasidėjo.

Įeina JAGAS.

OVIDIJUS. Štai Jagas. Niekšas. Kirmėlė. Tokios veislės pasaulis dar nematė.
JAGAS. „Aš mauro nekenčiu. Manojoj lovoj
Jis, sako, pavaduodavo mane.
Ar tas yra teisybė, nežinau."
ROMEO. Jei nežinai, tylėk.
OVIDIJUS. Užtikrinu: tai melas.

---

* Citatos iš Šekspyro *Othello.* Vertimas A. Churgino.

JAGAS. „Bet man užtenka vieno įtarimo."
(Susimąsto) A!
„Gražuolis Kasijus. . . Gera mintis!
Jo vietą pasiglemžt — ir savo norus
Apvainikuoti dviguba klasta!"
JULIJA. Net dviguba?
OVIDIJUS. Jis nesismulkina.
JAGAS. „Otelui aš netrukus pakuždėsiu,
Kad jo žmona įtartinai meili
Su leitenantu. . ."
JULIJA. Paršas.
ROMEO. Kiaulė.
JAGAS. „Sumanymas neblogas.
Tegul juodoji pragaro naktis
Iš jo siaubingą vaisių pagimdys."

Išeina.

JULIJA. Ale tikrai jis nevalyvas!
OVIDIJUS. Ar nesakiau?
ROMEO. O kas toliau?
OVIDIJUS. Jagas nelaukia: nutvėręs virvę, tuoj kilpą neria.

Įeina OTELAS. Iš paskos atbėga JAGAS — apsidairo ir ima „šėtoniškai" kuždėti OTELUI į ausį.

OTELAS *(išvertęs krauju pasruvusias akis).* Nejaugi? . .
JAGAS *(uždėjęs ranką „ant širdies").* Prisiekiu Viešpačiu ir Motina Švenčiausiąja!

JAGAS toliau kužda.

OTELAS. „O, klaiku, klaiku!"
JAGAS. „Aš jus maldauju iš visos širdies:
Nekvaršinkite sau dėl to galvos."

OTELAS vaitodamas išeina.

JAGAS *(šypsodamasis).*

„Bijokite pavydo, generole."

Nusikikena į kumštį ir nueina.

ROMEO. Tai, reiškia, pūstelėjo pilietis miglelę. . .

JULIJA. . . . — ir Dezdemona kalta?

ROMEO. Juokai.

OVIDIJUS. Per anksti juokiatės. — Šiek tiek atvėsęs, — jei karštakošis gali išvis nors kiek atvėsti, — Otelas prirėmė Jagą prie sienos ir, vėl akis išvertęs, tarė:

OTELO BALSAS. „Tu, niekše, privalai įrodyt man,
Jog ta, kurią aš myliu, paleistuvė."

JULIJA. Taigi — įrodyk.

OVIDIJUS. Ir įrodė.

ROMEO *(numojęs ranka).* Norėčiau pamatyt.

OVIDIJUS. Kantrybės.

Įeina OTELAS, susiėmęs galvą.
Iš paskos — DEZDEMONA ir EMILIJA.

OVIDIJUS. Trečioji — tai Emilija. Jago pati. Dora, bet višta.

OTELAS. Man galvą sopa.

DEZDEMONA. Leiskite aprišt, Sinjore, — tuoj kaip ranka atims.

OTELAS. „Ta nosinaitė per maža."

OTELAS atstumia nosinaitę šalin. Ji nukrenta žemėn.
OTELAS ir DEZDEMONA išeina.
Lieka EMILIJA.

OVIDIJUS *(iškėlęs pirštą, „reikšmingai").* Stovim ant įrodymo slenksčio. Matote skarelę?

JULIJA. Skarelę? Pirma sakei nosinaitė.

OVIDIJUS. Vadink, kaip nori: ne tas esmė.

JULIJA. O kas?
OVIDIJUS. Pažvelkit — ji žemuogėm išsiuvinėta.
ROMEO. Tai kas?
OVIDIJUS. Tik palūkėkit.

EMILIJA apsidairo ir paima nosinaitę.
Įeina JAGAS.

JAGAS. Kas tai per nosinaitė?
EMILIJA. Gi ta pati, kurią man vis liepdavai nudžiaut.
JAGAS. Puiku! Duok šen!

JAGAS griebia už nosinaitės, tačiau EMILIJA neduoda.

EMILIJA *(koketuodama).* O ką tu man už ją duosi?
ROMEO. Ko ten jiedu tąsosi dėl skarmalo?
OVIDIJUS. A! Štai čia visa gėrybė.
JAGAS. Duok, sakau, o ne šnekėk!

JAGAS išplėšia EMILIJAI iš rankų nosinaitę.

JULIJA. Žiūrėk, koksai storžievis: kurtuazijos — nė trupinio.
OVIDIJUS. O, kad kurtuazijos stoka čia būtų visa bėda.
JAGAS. Tu, boba, eik namo. Aš reikalų turiu.

EMILIJA išeina.
JAGAS apuosto nosinaitę.

OVIDIJUS. Ta nosinaitė — pirmoji Otelo dovana Dezdemonai.
JULIJA. Ach, kaip žavu. . .
ROMEO *(truktelėjęs pečiais).* Labai.
OVIDIJUS. Taip, žavinga — dabar toj nosinaitėje ne žemuogės, o Dezdemonos likimas Jago nagu įrėžtas kruvinai.
JAGAS. Aha! Numesiu tą mazgotę tarp Kasijaus skudurų, o maurui į ausį pakuždėsiu, kad. . . Cha! *(Trindamas*

rankas) Otelas triznas, — kaip ir kiekvienas mauras, — griebs velnias jį iš pasiutimo. Dieve man padėk! Adio.

Išbėga.

ROMEO. Taip ir padarė?
OVIDIJUS. O kaipgi.
JULIJA. Dangau! . .
OVIDIJUS. Tik nežinau, ar su Dievo pagalba. . .
ROMEO. Ir Otelas patikėjo?
OVIDIJUS. O kodėl ne?
JULIJA. Viešpatie. . .
OVIDIJUS *(nusijuokęs).* Net pabalo mauras.

Įbėga rėkdamas OTELAS.

OTELAS. „O, pragaras ir maras!"

Iš už kampo kyšteli galvą JAGAS.

JAGAS. Pasigailėkit bent savęs, Sinjore.
OTELAS. „Stebėtinas dorumas to vaikino!"
ROMEO. Jam ne visi namie.
OVIDIJUS. Pamišimo atmainų — be galo daug.

JAGAS nusikvatoja ir dingsta.

OTELAS *(draskydamasis).* Paleistuvė! . . Kekšė! . .
JULIJA. Kaip jam liežuvis nenudžiūsta. . .
OTELAS. O, Dieve gailestingas! . .
„Kraujo, kraujo, kraujo!"

Šniokšdamas išbėga.
Tyla.

OVIDIJUS. Tai va.
JULIJA. Net nejauku. Drebu.
ROMEO. Tikrai nei šis, nei tas.
OVIDIJUS. O kas toliau nutiko, jau žinot. Tačiau tai dar ne viskas.

JULIJA. Dar negana?
OVIDIJUS. Gana — kartais ne galas.

Įeina DEZDEMONA ir atsigula negyva.

OVIDIJUS. Patyręs tiesą, Otelas visai į šipulius sukrito.

Ateina svirduliuodamas OTELAS ir parvirsta šalia DEZDEMONOS.

OTELAS. „O! O! O!"
Prakeiktas Jagas man akis apdūmė. . .
„O, aš kvailys, kvailys, kvailys!"

Išsitraukęs durklą, nusižudo.

JULIJA. Ach. . .
ROMEO. Ir dar kartą: Kvailys. Tamsi tavo skūra — tamsus ir protas: kurių galų j i s nusižudė?
JULIJA. Romeo! . .
OTELAS. „Bučiuodamas tave aš nužudžiau. . ."
JULIJA. Kas per meilė. . .
OTELAS. „. . .Bučiuodamas ir pats geidžiu numirti."
OVIDIJUS. Ir numirė.

Ir numiršta OTELAS.

JULIJA. Graudu, graudu. . .
OVIDIJUS. Iš tiesų nelinksma. Taurus mūsų Otelas.
ROMEO. Ir dar kartą, ir dar kartą: Kvailys.
JULIJA *(žvilgterėjus piktokai į ROMEO).* Bet nors savigarbos turėjo.
OVIDIJUS *(šyptelėjęs).* Taip, garbingas mauras.

Tyla.

OVIDIJUS. Kažin, ar ir paskutinis bučinys saldus? Judu, rodos, turėtumėt žinoti.

Ilga tyla.

JULIJA. Ar tau, poete, ši istorija iš tiesų tiktai daug triukšmo dėl nieko?

OVIDIJUS. Nei daugiau, nei mažiau.

JULIJA. Kur kas daugiau — meilė ne niekas.

OVIDIJUS. Tačiau negi manai, mieloji, kad meilė savaime viską padebesysna kilsteli? Net ir nesąmonę, naivumą ir žioplumą?

ROMEO. Vis dėlto dvi mirtys. . .

OVIDIJUS. A, mirtis. Deja, kartais ir ji tėra tik nesusipratimas. Kaip ir judviejų mirtis. Deja.

MOTERIS MOTERŲ PROZOJE: II

VIOLETA KELERTIENĖ

Ankstyvoji lietuvių moterų proza dar mažai gvildenta feministiniu požiūriu. Žemaitės, Bitės, Lazdynų Pelėdos bei Šatrijos Raganos veikalai pasižymi šiais laikais vadinama „išlaisvinta" tematika, rašytojos atkakliai ir drąsiai rašė apie moterį ir jos padėtį visuomenėje, neužtušuodamos karčios moteriško gyvenimo tikrovės caro laikais. Net ir žvelgiant iš 1980 metų ir iš šios Atlanto pusės, vis vien galima šioms moterims jausti giminystės ryšį, įžvelgti šaknis blaivesnio požiūrio į moterį ir jos vaidmenį socialinėj santvarkoj bei į vyrų ir moterų visais laikais painius santykius.*(1)* Pabrėžtina, kad senesnių literatūrų kontekste lietuvių moterų proza pasirodo ne tik pažangi savo temomis, bet stebina jau ir pats faktas, jog moterys iš viso reiškėsi spaudoje. Beje, dažnai jos buvo skatinamos to paties asmens, Povilo Višinskio, kuris buvo jų veiklos savotiškas katalizatorius. Būdamos populiarios ir mielai skaitomis, lietuvės prozininkės tapo išklausytos ir turėjo stiprią įtaką prozos tradicijų sukūrimui ir savo aplinkai apskritai. Du jų įtakos pavyzdžiai nurodytų jų idėjų svorį visuomenėje: iš vienos pusės, aktyvus moterų, — tiek inteligenčių, tiek sodiečių, — judėjimas Lietuvoje XX-jo šimtmečio pradžioje; iš kitos pusės, *vyrai* rašytojai (pvz., Antanas Vienuolis „Paskenduolėje") dažnai rašė apie

moteris, užjausdami jų vargą, įsigilindami į jų jausmus — tai retenybė Vakarų Europos literatūroje.

Mūsų moterys įsijungė į literatus palyginti be sunkumų. Tautinio atgimimo laikotarpis pasižymėjo tuo, kad raštingųjų lietuvių kalba skaičius augo,*(2)* o rašančių pajėgų trūko. Kiekvienas besireiškiantis lietuvių kalba buvo mielai priimtas į rašytojų eiles. Iš kitos pusės, moterys jau buvo pasirodžiusios švietimo sferoje Vargo mokyklos metu, jos dalyvavo ir knygnešių eilėse, užtat jos jau buvo užsitarnavusios tam tikrą pasitikėjimą ir pagarbą visuomenėje. Be to, visa Lietuva tuo metu buvo paskendusi varge; į moteris nebuvo žiūrima kaip į privilegijuotą diletančių klasę, kaip Prancūzijoje, Anglijoje ar kitur. Vyrams moterys nebuvo *l'autre* — svetimas ir susvetimėjęs objektas; moterys — tai buvo vyrų motinos, gyvenimo draugės, jų vaikų motinos, mokytojos ir pan. Lietuviškos raštijos kūrimosi stadijoje moterys nebuvo diskriminuojamos ir prozoje jos užėmė svarbią vietą.

Jeigu kitur Vakarų Europoje moterys dažnai naudojo slapyvardžius, kad paslėptų savo moterišką giminę ir užsitikrintų skaitančią publiką — Georges Sand, George Eliot, Currer, Acton ir Ellis Bell (vėliau žinomos kaip Brontė seserys) — tai Lietuvoje moterys naudojo pseudonimus pradžioje dėl politinių priežasčių — dėl rusų cenzūros, o vėliau, atgavus lietuviškos spaudos teisę, — grynai dėl mados. Tačiau, pasirinkdamos slapyvardžius, lietuvės nesistengė nuneigti savo moterišką tapatybę, — vietoj to jos savo pasirinktais *noms de plume* dažnai paslėptai reiškė savo idealizmą ir parodė savo santykį su visuomene. Julija Žymantienė-Žemaitė pati nepasirinko slapyvardžio, jis buvo duotas jos pirmo prozos gabaliuko redakcijos, tad tikrų išvadų apie jį negalime daryti.*(3)* Gal tik svarbu atsiminti, jog ji galėjo vardą atmesti. Kaip ten bebūtų, slapyvardis mums tik parodo, kad ji tapatino save su žemaičiais. Vienu metu ji vadinosi Griežlele, kas sugestionuoja įkyriai griežiančio žmogaus vaizdą, o mažybinis — kuklumą. Gabrielė Petke-

vičaitė pati pasivadino Bite. Lietuvių kultūroje bitė turi daugiausia teigiamas konotacijas (pvz., darbštumo, bičiuliškumo), o vis dėlto reikia prisiminti, jog bitės taip pat moka gelti — kai kurios Petkevičaitės-Bitės iškeliamos tiesos moterų atžvilgiu taip pat visuomenės neglostė. Kad šio žodžio neigiamoji prasmė irgi reikšminga, atrodytų, įrodo dar ankstesnės Jadvygos Juškytės pasirinktas vardas — Širšė.*(4)* Seserų Sofijos Pšibiliauskienės ir Marijos Lastauskienės bei Marijos Pečkauskaitės slapyvardžiai — Lazdynų Pelėda ir Šatrijos Ragana, arba ir Onos Puidienės — Vaidilutė nostalgiškai žvelgia į mitologinę, Marijos Gimbutienės atkastą, matriarchalinę praeitį. Jų vardai išreiškia seserišką giminystę ir moterims palankesnius (politinės galios prasme) laikus ir pabrėžia to laikotarpio rašytojų atsiskyrimą, vienatvę, nepritapimą prie visuomenės normų. Tik mūsų gadynėje atėjo supratimas, kad raganos neturi jokių magiškų galių, o paprastai būna moterys, kurios savo skirtingumu neįtelpa į visuomenės nustatytą moters tradicinę rolę. Manau, Šatrijos Ragana, priimdama Povilo Višinskio jai parinktą vardą,*(5)* tai suprato bent intuityviai. Taigi, jau patys lietuvių moterų rašytojų vardai pateikia prieštaringus įvaizdžius ir vilioja susidomėti visu plačiu moterų klausimu literatūroje.

To klausimo gvildenimui padaryti tik pradmenys. A.T. Antanaitis 1971 m. diskutavo temą „Lietuvė moteris mūsų egzilinėje literatūroje", ieškodamas moters herojės ir jos nerado.*(6)* Ilona Gražytė-Maziliauskienė yra rašiusi apie „Sulūžusią lėlę: keletą minčių apie personažus dabartiniame Lietuvos romane"*(7)* ir pastebėjusi, kad šiuolaikinėje prozoje Lietuvoje moterys veikėjos jau gana nepriklausomos, jos meta iššūkį vyrų daromoms prielaidoms ir apskritai šiuo metu vyrų rašytojų (moterys beveik nekuria prozos) realistiškiau aprašomos. Tiesioginę įtaką į čia vystomą temą turi Lietuvos kritiko Alberto Zalatoriaus straipsnis „Moteris moterų prozoje", išspausdintas Vilniuje kovo aštuntosios,

Lietuvoje švenčiamos moters dienos, proga.*(8)* Iš dalies čia bandoma vesti dialogą su tuo straipsniu, stengiamasi praplėsti kai kurias Zalatoriaus mintis feministiniu požiūriu — tai kritikos metodas išdirbtas Vakaruose.

A. Zalatorius yra kritikas, kuris iš esmės rašo iš bendražmogiškai humanistinių pozicijų, užtat ir šiuo atveju jis analizuoja moteris moterų prozoje iš moterims palankaus taško. Šovinistinių išsišokimų jo straipsnyje nėra ir galima žavėtis jo žinojimu ir šiltu moteriškų problemų supratimu. Ypatingai galima su juo sutikti, jog moterys veikėjos anksčiausioje mūsų moterų kūryboje yra nedinamiškos, jos ne „prieštaringos savo esme", „jų dramatizmas [kyla ne] iš vidaus, [ne] iš prigimties, o. . . dėl likimo smūgių".*(9)* Toliau kritikas spėlioja, kodėl taip yra, gal moterys nenorėjo praskleisti savo sielos, gal jos buvo sukaustytos drovumo, o gal (manau tai yra teisingesnis požiūris) jos „pirmiausia jautė būtinybę numesti jas varžančius diskriminacijos pančius ir visą energiją eikvojo ne dvasinio pasaulio plėtojimui, o jo intensyvinimui. . . [kad galėtų] apsiginti ir apsaugoti savo asmenybę". Kaip pamatysime, lietuvės moterys kaip tik pirmoj vietoj ir turėjo apibūdinti tuos „diskriminacijos pančius" ir „likimo smūgius" ir atkreipti į juos visuomenės dėmesį, o dvasinės išpažintys galėjo sekti tik daug vėliau.

Kitą Zalatoriaus iškeltą pastabą irgi galima paaiškinti gilesniu feministiniu žvilgsniu. Kritikui keista, kad ankstyvojo prozos laikotarpio moterų kūryboje vyrauja moters, trokštančios visuomenės veiklos, modelis. Jam tai atrodo kaip „nepilnavertiškumo jausmas, kuris [moterį] vertė pavydėti vyrams ir sekti jų gyvenimo būdą". Tai skamba beveik kaip freudiška interpretacija, tačiau manau, kad tose sąlygose nepilnavertiškumo jausmas moteriai buvo visai teisėtas jausmas. Sprendžiant iš kitų literatūrų patirties, mūsų pirmosios prozos rašytojos, tiek savo gyvenimo pavyzdžiu, tiek savo kūryba kūrė elgesio modelius ir nuėjo visai pateisinamu keliu, vaizduodamos savo Elzes Kęsgailytes ir

net šiandien beviltiškai atrodančias Viktutes. Jų iškeltų moterims daromų skriaudų ir nelygybių ir sukurtų modelių dėka, manyčiau, visuomenėje išaugo moters faktiškos priespaudos supratimas. Moterų akiračiui prasiplėtus, moterys dalyvavo tautinio atgimimo sąjūdyje ir kaip knygnešės, ir kaip skaitytojos, o ir be to atliko savo tradicinę funkciją — užaugino tautiškai ir humanistiškai susipratusius vaikus. Net yra pagrindo galvoti, jog didele dalimi šios rašytojos nulėmė faktą, kuriuo ir dabar tebesididžiuojam, kad nepriklausomoje Lietuvoje, bent teisiškai, moterys buvo lygios vyrams.

Bandant taip suprasti praeitį, kyla klausimas: kokie buvo tuometiniai, priešnepriklausomybiniai, moterų diskriminacijos pančiai? Reikalai, matyt, ne tokie paprasti, kaip kad mūsų išeivijos enciklopedijos, viena kitą pakartodamos, bando įtaigoti, rašydamos apie moterų teises, jog „Lietuvė gilioje praeityje niekuomet nesijautė verge. Ji buvo vyro talkininkė, jo bičiulė. Lietuvė valstietė bei ūkininkė nešė lygią su vyru atsakomybę šeimoje bei žemdirbystėje. . . Siekdama Lietuvos valstybės atstatymo, lietuvė niekuomet nepamiršo pareikšti, kad valstybės atsteigimas ir moteriai žmogaus bei piliečio teisių pripažinimas yra neatskiriami. Lietuvis, su nedidelėmis išimtimis, moters žemesniu padaru nelaikė ir lygių teisių pripažinimą laikė normaliu reiškiniu".*(10)* Pozityvių ir nenuneigiamų faktų, liečiančių moteris, yra: Lietuvos valstybės konstitucija skelbė, kad „visi Lietuvos piliečiai vyrai ir moterys yra lygūs prieš įstatymą", taip pat pagirtina retenybė, kad moterys tuo metu gavo teisę balsuoti ir galėjo būti renkamos į Lietuvos Tarybą. Tačiau per visą Tarybos gyvavimo laikotarpį jame neatsirado nė vienos moters, net ir po 1918 m. vasario 17 d. Kaune įvykusio mitingo ir protesto rezoliucijos, reikalaujančios, kad į Tarybą būtų kooptuota ir moterys.*(11)* Jeigu moterys dalyvavo valstybiniame gyvenime, kodėl reikėjo susirinkimo ir rezoliucijos? Iš visko galima spręsti, kad kaip ir visur, buvo skirtumų tarp teisės ir praktikos, vėliau sukurto mito ir tikrovės.

Lygių teisių klausimas ne tik prieš tautinį atgimimą, bet ir po jo ir net nepriklausomybės laikais gana painus ir sunkiai tyrinėjamas. Trūksta gana aktyvaus lietuvių moterų judėjimo istorijos. Be to, tyrinėjant net ir moterų teisių problemas, pvz., paveldėjimo teises įvairiais laikotarpiais, visokių valdžių kodeksuose, reikia vartyti straipsnius apie civilinę teisę, apie našlystę, apie santuoką ir t.t., ir vis tiek nesusidaro tikras moters padėties vaizdas. Tik pasidaro aišku, kad pasakymas „lietuvis. . . moteris žemesniu padaru nelaikė" ne tik skamba įtartinai naiviai, bet faktiškai toks ir yra. Paaiškėja, pavyzdžiui, kad caro valdžios metu (nors tai įvairiose Lietuvos dalyse buvo skirtingai sprendžiama), moterys buvo paskutinėje vietoje žemės paveldėjime; žemė moteriai (našlei ar dukrai) atitekdavo tik tuo atveju, jeigu nebuvo galima surasti jokio vyro palikimui. Dažniausiai našlė galėjo ūkį tik laikinai valdyti, kol sūnus ar sūnūs užaugs, jokiu būdu negalėjo jo parduoti, nors našlys tokią teisę turėjo. Kartais našlei vyro giminės net galėjo pasakyti, ar ji gali vėl tekėti ar ne, o kartais net galėjo ją priversti tekėti prieš savo norą už šeimos parinkto vyro, lygiai taip, kaip būdama jauna mergaitė, turėjo tėvams paklusti ir tekėti už jų išrinkto vyro. Kaip Žemaitė savo publicistikoje parodo, žmona gali atnešti savo dalią į namus, dirbti ir vargti visą amžių, „o savasties jokios neturės moteriškė, negali nieko nei parduoti, nei mainyti be vyro žinios. Jeigu ką parduotų, vyras turi teisę nuo pirkiko atimti, kam nuo bobos pirko be vyro žinios. O vyras, nesiklausęs pačios, gali viską išparduoti ir pragerti. Pati nieko nepadarys. Visa nauda — vyro savastis, moteriškė ir vaikai lygiai vyro ir tėvo vergai".*(12)* Tai tik kelios detalės, nurodančios kaip minėtoji „lietuvė valstietė bei ūkininkė" su vyru nešė „lygią" atsakomybę šeimoje ir žemdirbystėje.

Neturiu pasiruošimo šiems klausimams tinkamai spręsti ir iškeliu juos tik kaip problematiškus, kaip ateities tyrinėjimų galimybes. Be to, pasirodo, kad gana tikrą moters padėties vaizdą galima gauti iš to laiko moterų parašytos prozos, kuri

dažnai vertinga ir pažintine, ir menine prasme. Į ją čia bus žvelgiama, vadovaujantis feministinės kritikos kriterijais, kurie šiek tiek susikonkretizavo ir buvo susisteminti tik maždaug nuo 1973 m., kartu su nauja feminizmo banga Amerikoje. Naujas požiūris į literatūrą gali būti pateisinamas, jeigu jis atskleidžia ką nors naujo.

Feministinė kritika, be jokių pasiteisinimų ar atsiprašinėjimų, žiūri į literatūrą grynai iš moters taško. Galvojama, kad vyrai turėjo maždaug 2,000 metų savo pažiūroms išdėstyti, o dabar laikas moterims pasisakyti, parašyti vadinamąją „herstory", kuri turi tikslą atitaisyti „*his*tory" — istoriją pagal vyrus. Tad veikaluose sekama, ar moters rolė visuomenėje nepavaizduota sufalsifikuotai, ar veikale neiškreipta moters gyvenimo patirtis, ar kartais pačios moterys nepersiėmė vyrų propaguojamomis prielaidomis, ar moterys veikėjos pilnai potencialiai reiškiasi ir jeigu ne, tai kas arba kokios sąlygos joms pastojo kelią. „Kas", žinoma, dažniausiai būna vyrai ir iš to kyla gal ir per dažni feministinės kritikos nesaikingumai. Atsakingesnė moterų kritika daugiau dėmesio kreipia į socialines sąlygas, o ne į lyties vendetas, nes laikoma, jog vyrai turi visą politinę galią, užtat galutinėje analizėje jie sukuria ir valdo socialines sąlygas, todėl jie lieka atsakingi ir už tų sąlygų išsivysčiusias formas.*(13)* Panašiai kaip trečiojo pasaulio vaizduotėje už visas blogybes kalta Amerika, taip moterų rašytojų ir kritikių sąmonėje viso blogio šaltinis — vyrai; tuo tarsi pakeičiamas seniai propaguojamas stereotipas, kilęs dar Adomo ir Ievos laikais, kad moteris — viso blogio šaknis. Feministiniu priėjimu prozos tematika ir charakterių vystymasis perleidžiami per tam tikrą siaurą prizmę, kuri geriausiais atvejais perduoda kitais kritikos būdais nepastebimus santykius. Feministinė kritika yra atvirai šališka, tačiau ji to nelaiko trūkumu, o savos rūšies išsilaisvinimu iš praeities apribojimų.

Tad tokiu metodu čia bus pažvelgta į kai kurių prieškario moterų prozą: Žemaitės, Lazdynų Pelėdos,

Šatrijos Raganos, Bitės ir Ievos Simonaitytės. Šios moterys rašytojos buvo stipriausios ir įtakingiausios lietuvės prozininkės ir jų veikalų visiškai užtenka susidaryti vaizdą apie moterį. Bandymo pasisekimas priklausys nuo to, ar žvelgiant į jas šiuo metodu bus galima pasakyti ką nors naujo apie dažnai studijuotas ir aptartas rašytojas.

Ar Žemaitė kuria pasakotojus ar pasakotojas?

Žemaitė (1845-1921) visapusiškai pažino sodietės moters vargus, nes pati buvo kilusi iš neturtingo bajoro šeimos, ištekėjo už buvusio baudžiauninko Žymanto, užaugino 7 vaikus, daug metų iki vyro mirties dirbo drauge su juo nuomotose žemėse. Būdama jau 49 metų amžiaus, prieš vyro norą atitrūkdama nuo šeimos ir ūkio, dažniausiai naktimis, pradėjo rašyti prozą. Atrodytų, kad Žemaitė išgyveno konfliktą tarp savo praeities, kai augdama palyginus kultūringoje šeimoje turėjo galimybę skaityti lenkiškai ir mokytis, ir ištekėjusios moters likimo, kai nieko nebematė, išskyrus gamtos ir žmonių užverstas nelaimes, kaimiečių tamsumą, bendrą kultūros stoką. Žemaitė niekada savo pažiūrų į vatą nevyniojo: ji vienodai traktavo vyrų, visuomeninių sąlygų, bažnyčios, luomo ir valdžios priespaudas ir rašė apie tai, ką ji buvo mačiusi ir patyrusi pati, būdama įvairių priespaudų objektu.

Žemaitės kūrybos temos buvo beveik be išimčių feministinės, net ir literatūros istorikai negalėjo to nepastebėti ir nekomentuoti.*(14)* Jau pirmas jos prozos veikalas (jos pačios tiksliai pavadintas „Piršlybomis", o redakcijos pakeistas į neutralesnį „Rudens vakarą", 1894) pasisakė prieš tėvų tvarkomas santuokas, prieš vedybas piniginiais motyvais ir už vedybas, pagrįstas meilės ryšiais. Žemaitė suprato, kad moteris — būtina ūkinio vieneto dalis, bet kartu ji numatė, kad pora ir be pinigų, susijungusi savo noru, jeigu dirbs ir netingės, visados turės duonos kąsnį. Jos pirmasis apsakymas dar yra artimesnis apybraižai ir publicistikai, įvairios jo dalys

nesujungtos fabulos priežastingumo ryšiais, bet pagrįstos grynai noru apsvarstyti moterų ir vyrų jungtuvių problematiką ir siūlyti savo pamokymą.

Įgijusi truputį drąsos ir paskatinta pasisekimo, Žemaitė buvo suprojektavusi apsakymų ciklą, kuris šiandien ciklu laikomas tik specialistų.*(15)* Šeši čia svarstomi jos apsakymai turėjo sudaryti knygą „Laimės nutekėjimas", kuri, šiandieniniu žvilgsniu žiūrint, lietuvių visuomenėje būtų ėjusi tarsi feministinio vadovėlio pareigas. Gal dėl savo revoliucingumo projektas niekada nebuvo realizuotas.

Dvireikšmis pavadinimas to meto lietuvių literatūroje buvo retenybė: jis gali reikšti ir tai, kad Žemaitė pasakoja, kaip laimingai nutekėti, ir tai, kad laimė pati nutekėjo, t.y. pražuvo kaip P. Višinskis tai praminė — „Nutekėjimo laimelės".*(16)* Gali būti, kad žodį „laimės" Žemaitė naudoja ironiškai — tai ir nusako jos požiūrį į vedybinį gyvenimą. Visi apsakymai buvo išspausdinti kita tvarka ir atskirai, ne taip, kaip autorė buvo numačiusi, tad praktiškai jos didaktika buvo išbarstyta ir susilpninta ir stipraus efekto moterų sąmoningumui neturėjo. Kadangi ciklas turėjo natūralią prasminę gradaciją, diskutuojant apsakymus, prisilaikoma jos siūlytos tvarkos.

Pirmi keturi ciklo „Paveikslai" (kaip Žemaitė juos galų gale pavadino) — „Tofylis", „Marti", „Neturėjo geros motinos", „Kurmelis" — diskutuoja vyrų-moterų santykius prieš ir po vedybų. „Tofylis" vaizduoja 34 metų bežemio Don Žuano tipo berno pastangas prisivilioti 17 metų mergaitę. Išryškėja visuomenės praktikuojamas dvigubas standartas: kai Zosė tampa nėščia, Tofylis laikomas didvyriu, o visa kaltė dėl padėties krenta ant Zosės pečių. Žemaitė taip pat parodo, kad pačios moterys palaiko tokią pažiūrą, nes Zosės motina jai aiškiai pasako, kad tokios nelaimės atveju ji dukrai nepadėsianti. Reiškia, skaistybė yra tėvų meilės kaina. Zosės didelei laimei, faktiškai tik dėl to, kad ji turtingesnė, Tofylis sutinka ją vesti, bet santuoka, pagrįsta nelygybe, yra

iš anksto pasmerkta ir laimės neatneša. Nors Zosė kaip išmanydama stengiasi įnešti pajamų į savo neturtingą šeimą, Tofylis iš tuštybės ir pavydo jai visaip pastoja kelią ir gale net laiko ją be knygų ir be jokio darbo, paversdamas pajuokos objektu. Operuoja sena vyrų išmintis: vasarą moterį laikyti nėščią, o žiemą — basą. Beje, šio laikotarpio lietuvių literatūroje moterys nėra „sekso objektai", kaip kitų kraštų literatūrose, bet greičiau pasipinigavimo objektai. Dažniausiai jos vedamos dėl savo dalios; reiškia, tebeveikia feodalizmo įtvirtintas modelis, kuris vyrų ir moterų santykius redukuoja į finansinę sutartį.

Antras paveikslas — „Marti" — vaizduoja turtingos geros mergaitės Katrės likimą, kai Jonas ją veda dėl jos atneštos dalios, kad galėtų išmokėti savo skolas — girtuokliavimo rezultatus. Tėvai Katrę išgrūda iš namų, nepasiteiraudami į kokį gyvenimą ji išeina. Pripratusi prie tvarkingesnio gyvenimo, Katrė negali pritapti prie apsileidusios, nedarbščios šeimos. Parodomos visos marčios-uošvienės nesugyvenimo problemos. Galų gale Katrė miršta, kai uošvis, irgi vyriško šovinizmo pavyzdys, nesutinka jai pakviesti gydytojo. Žemaitės ironija vėl prasiveržia, kai ji vaizduoja Katrę visai prieš mirtį, kaltinančią save, galvojančią, jog visų bėdų būtų išvengusi, jeigu ji tik būtų paklususi savo uošviams, t.y. paaukojusi savo asmenybę.

Apsakyme „Neturėjo geros motinos" taip pat visos ūkininko bėdos ir nepritekliai suverčiami ant moters pečių. Vyras pasižymi tik nejautrumu ir žiaurumu. Žemaitė dažnai panaudoja sociologinę informaciją savo veikaluose. Šiuo atveju vyras aštriausiai kaltina žmoną, kai jų vienintelis sūnelis guli mirties patale, kad ji savo keturias dukras augina sveikas ir tyčia nuodija jo sūnų. Matyt, ir šis gyvenimiškas faktas, „likimo smūgis", kad vyriškos giminės kūdikiai dažniau miršta, buvo naudojamas prieš moteris, beveik kaip koks raganavimo įrodymas.

Apsakyme „Kurmelis" jau pradeda matytis lūžis Žemaitės

ciklo konstravime. Čia motina stūmė sūnų į materializmą, todėl Petras Kurmelis vedė turtingąją Marcę, o ne darbščią samdinę Janikę, kurią jis mylėjo. Užuot ištisai nurodžiusi vien blogio šaltinius ir piešusi neįmanomas sąlygas, (kurios atrodo dar žiauresnės negu tikrovėje, nes Žemaitė jas sukoncentruoja tik į kelis, beveik šaržuotus veikėjus), Žemaitė paklūsta pasakos formulės dėsniui: karalaitė, sutikusi karalaitį, išteka už jo ir amžinai laimingai gyvena. Reiškia, meilė garantuoja laimę vedybiniame gyvenime — tai autorės peršamas atsakymas į visas bėdas.

Paskutiniuose dvejuose paveiksluose „Sutkai" ir „Sučiuptas velnias" autorė pereina į optimistiškesnę nuotaiką, parodydama sugyvenimą, meilę, visų kliūčių nugalėjimą pavyzdingose santuokose. Ir tai apibūdina mūsų realistiškąją Žemaitę! Nors šiandien jos požiūris atrodo taip pat beviltiškai naivus, reikia konstatuoti, kad tose sąlygose, be abejo, meile pagrįstos vedybos turėjo atrodyti kaip didelė pažanga, jei ne visas išganymas.

Dabartinėje Lietuvoje Žemaitė traktuojama vaizdavusi pirmoje eilėje klasių kovą ir valstiečių išnaudojimą. Tačiau toks požiūris tik iš dalies pateisinamas, nes Žemaitės pagrindinė tema buvo „lyčių kova", kada dažniausiai to paties luomo vyras išnaudoja socialiai lygią moterį. Apsakyme „Sučiuptas velnias" ji parodo, kad kai pora gyvena meilėje, net ir pono bandymas juos išnaudoti nepasiseka. Jos požiūriu meilė duoda imunitetą ir prieš klasinę nelygybę.

Kaip jau buvo prabėgomis minėta, Žemaitės kūryba gana daug įtakota įvairių redaktorių. Feministinė metodika įtaigotų, jog tai įvyko todėl, kad ji buvo moteris ir dargi kaimietė. Kai P. Višinskis per G. Petkevičaitę-Bitę pristatė pirmą jos veikalą, parašytą žemaičių tarme ant vyniojamo popieriaus, ne tik Bitė nenorėjo jo rimtai traktuoti, bet ir *Tikrojo Lietuvos ūkininkų kalendoriaus* redakcija nežinojo, ką daryti, jų žodžiais tariant, su „kaimo bobelės" įnašu. Tiesa, Žemaitė iš pradžių sunkiai rašė lietuviškai, galų ga-

le ir bendrinės kalbos normos buvo sujablonskintos tik po 20 ar daugiau metų. Suprantama taip pat, kad Žemaitės kalbą redagavo įvairūs redaktoriai — P. Višinskis, J. Jablonskis ir kt. Bet juk ir vyskupo Valančiaus kalba buvo taisoma, tai pačiam taisymo fakte nieko ypatingo negalima įžiūrėti. Nepaisant to, kai patyrinėjame Žemaitės raštuose padarytus pakeitimus, pasirodo, kad jos kalboje buvo taisoma ne tik tarmybės, svetimžodžiai ir suvienodinama ortografija, bet atsirado ir esminių pakeitimų, net praleidimų, kurie žaloja autorės meninius tikslus ir intencijas.*(17)* Matyt, sovietinėje Lietuvoje buvo atsiradę žmonių, kurie suprato ne tik skriaudą, padarytą Žemaitei, bet tikriausiai pamatė ir tai, nelogiškumą, kad socialistinė visuomenė, kuri skelbiasi priimanti žemesnio luomo žmones, nuslopino kaimietės kūrybą, išreikštą jos kalbos variantu. Tai jiems turėtų būti ypatingai brangus darbininkų klasės dokumentas. Tikslu atstatyti skriaudą, padarytą Žemaitei, 1948 m. Vilniuje buvo pradėtas spausdinti vad. Kalniaus Žemaitės raštų leidinys, kuriame prisilaikyta rašytojos rankraščių, tik suvienodinta rašyba, bet palikti visi Žemaitės kalbos kuriozai, kurie kaip tik sudaro rašytojos esmę. Pradėjus raštus leisti kilo ginčai, projektas buvo sustabdytas ir tik 1956 m. vėl buvo paruošti ir išleisti autorės pilni *Raštai* su senais ir, be abejo, cenzūros pridėtais naujais pataisymais. A. Kalniaus redaguoti *Raštai* visuomenėje sukėlė audrą, todėl kad vis dar buvo bijoma, jog jos „prasta" (t.y. senoviška bei tarmiška) kalba sugadins jau, rodos, įsitvirtinusią lietuvių kalbą. Gi tokius Žemaitės raštus būtų skaitę daugiausia specialistai, lituanistai, kalbininkai, o ne vidurinių mokyklų mokiniai, kuriems yra daugybė atskirų, jiems pritaikytų, Žemaitės leidinių. Tad neaišku, ko čia faktiškai prisibijota ir kodėl iki šiol neturime tikros Žemaitės.

Lyginant Žemaitės raštų įvairius leidinius su jos rankraščiais, kurie saugojami Vilniaus universitete bei mokslo akademijos lietuvių literatūros ir kalbos institute, nėra jokios abejonės, kad rankraščiuose ir 1948 m. leidinyje

matome visai mums neįprastą rašytoją Žemaitę. Kaip viena pirmųjų ne grynai didaktinės prozos pradininkių, Žemaitė stovi kažkur tarp pasakų, sakmių, apskritai žodinės tradicijos ir moderniosios grožinės prozos. Paanalizavus Žemaitės rankraščius galima pastebėti, kad jos redaktoriai, vadovaudamiesi savo suprantamu noru suformuoti lietuvių literatūrinę kalbą, tikriausiai visai nesąmoningai iš jos atėmė jos tarpinį vaidmenį ir literatūros istorijoje ją pastūmėjo į priekį. Žvelgiant iš Vakarų prozos tradicijos taško, jie iš XVIII a. (ar net dar ankstyvesnio) tipo rašytojos bandė padaryti gerą XIX a. rašytoją. Išreiškiant tai literatūriniais atitikmenimis, iš D. Defoe tipo rašytojos bandė padaryti balzakišką ir tai jiems nepasisekė, nepažeidžiant jos integralumo.

Kodėl galima taip teigti? Reikia pasiremti pasakojimo teorija, kuri aiškina, jog kiekvienas tekstas turi pasakotoją, atsakingą už teksto informacinio krūvio perdavimą. Be to, kaip L. Doložel, aptardamas čekų pasakojimo techniką, kuri daugeliu atžvilgiu panaši į lietuviškąją, yra pastebėjęs, yra tekstų, kurie kartu dar turi ir pasakotoją-kalbėtoją.*(18)* Rusų formalistų kritikoje toks pasakotojas vadinamas *skaz*. Jis pasižymi tuo, kad jo kalba rašytojo individualizuojama labai aukštu laipsniu; skaitant susidaro įspūdis, jog girdime tokį pasakotoją pasakojant, gaunasi tam tikras akustinis efektas. Žemaitės rankraščių pasakotoja kaip tik ir buvo tokia ryški pasakotoja-kalbėtoja. Nors pagal modernų kritinį požiūrį negalima pasakotojos sutapatinti su pačia autore, tačiau viena aišku — ji yra liaudies moterėlė, kuri nežvelgia į savo veikėjus iš kažkokios aukštumos, bet stovi lygiame santykyje su jais; tariant sociolingvistiniais terminais — ji su savo veikėjais solidarizuojasi.*(19)* Žemaitės pasakotoja naudoja kalbos variantą, artimą šnekamajai kalbai. Išryškėja pasakotojos neskubotas, žodinis stilius; pasakojimo tempas tiek sulėtintas, jog pasakotoja turi viskam laiko: jos rėmuose telpa ir pastabos apie gamtą, ir oro pasikeitimus, ir

bulviakasio papročių aprašymai — visas vad. Žemaitės etnografiškumas. Originaluose etnografiškumas motyvuotas dėl dviejų priežasčių. Pirma, jis tinka jos pasakotojos liaudiškam charakteriui ir faktiškai ją apibūdina, sukuria tikresnį, realistiškesnį jos vaizdą skaitytojo vaizduotėje. Antra, kūriniai buvo rašyti moters ir adresuoti moteriai savoje aplinkoje, bandyta moterims patarti, kaip išvengti nelaimės vedybose. Atrodytų, jog tuometiniame spaudos badmetyje Žemaitę skaitė ir vyrai, ir moterys, vis dėlto jos temos ir „ideologinė" pakraipa pirmoj eilėj turėjo patraukti moteris ir merginas. Naudodama visokias nusistovėjusias paprastos kalbos galimybes — tarmiškumus, barbarizmus, žargoną, netaisyklingą gramatiką — visa, kas erzino to meto puristiškai nusiteikusius kalbininkus, Žemaitė sukūrė spalvingą pasakotoją, kuri atitiko jos siužetui ir publikai.

Daugiausiai redaguotose Žemaitės leidimuose (1914, 1924 ir 1956 m.) pasakotoja jau kitokia. Redaktorių ji padaryta neutrali, be šnekamosios kalbos savybių ir įdomumo. Bandyta sukurti tipišką XIX a. pasakotoją, be aiškios lytinės orientacijos, nes gramatikoje, jeigu nenustatyta giminė, ji aiškiai laikoma vyriška. Šis, dabar jau pasakotojas, (o ne pasakotoja) nebe lygus, su kitais kūrinio veikėjais, jo autoritetas paremtas didesniu pasakotojo žinojimu. Iš paaukštintos socialinės padėties jis, atrodo, smerkia arba bent teisia kitus charakterius, dingsta vad. solidarumas su jais, visas etnografiškumas dabar atrodo nesaikingas ir dažnai redaktorių iš viso praleidžiamas, pasakotojo metaforos nebeatitinka jo galimo pasaulio, kuris autentiškuose tekstuose buvo moteriškas. Kodėl vyriškos giminės pasakotojas darytų palyginimus, paremtus nosinaitėmis arba vištomis? Dažnai net skamba lyg pasakotojas pašieptų moteris veikėjas, o tai tikrai nebuvo Žemaitės intencija. Tokia „suliteratūrinta" Žemaitė nėra etapas tarp šnekamosios kalbos ir besikuriančios literatūrinės kalbos, o kažkokia pavėluota nesąmonė, anachronizmas, ir tiesiog kliudo teisingai apibūdinti ir įvertinti ne

tik pačią rašytoją, bet įtakoja ir mūsų lietuvių prozos vystymosi supratimą. Žemaitė atsiduria nebe savo teisėtoj vietoj literatūros istorijos procese.

Nėra abejonės, jog Žemaitės kūryboje buvo taisytinų dalykų, bet jie turėjo būti taisomi, atsižvelgiant į autorės meninius tikslus ir į kūrinių kompozicinius ir stilistinius ypatumus, kurie buvo truputį daugiau rafinuoti negu dažnai manoma. Feministinės kritikos teigimu Žemaitė leido vyrams-redaktoriams jos raštus tiek pertvarkyti, nes ji, būdama moteris, stokojo drąsos ginti savo interesus, nepasitikėjo savo nuomone. Ji sutiko, kad jos kalba ir kompozicija būtų redaguojama, o 1914 m. leidime ji leido puritoniškiems visuomenės impulsams praleisti jos veikėjų labai nekaltus pasibučiavimus. Klerikalinės cenzūros, matyt, buvo išbrauktas kad ir toks sakinys: „Antanas atsiklaupęs keliais parvirto priešais ir, apsikabinęs Petronelę, bučiavo".*(20)* 1948 m. leidime ši citata vėl pasirodo, nes Kalniaus leidimas stengėsi prisilaikyti autorės rankraščių, bet 1956 m. raštuose, kurie buvo skirti plačiai publikai, ji vėl dabar jau sovietinės cenzūros išbraukta. Reiškia, Žemaitės vaizduojama tikrovė buvo falsifikuojama net kelių valdžių.

Seserys lazdynuose

Lazdynų Pelėdos (Sofija Pšibiliauskienė 1876-1926; Marija Lastauskienė 1872-1957) raštai feministiniu požiūriu mažiau įdomūs. Dažnai jos pagrindiniai veikėjai vyrai, o moterys tik atspindi jų konfliktus. S. Pšibiliauskienės gyvenimas potencialiai buvo tiek pat dramatiškas ir skaudus kaip Žemaitės ir galėjo ją priversti suprasti moterų padėtį taip pat jautriai ir atsakingai. A. Sprindis, rašydamas apie P. Višinskio ir Lazdynų Pelėdos pirmąjį susitikimą, rašo: „Pražuvusi ji su ūkiu, gyvuliais, nė apsidairyti nėra kada. Dar du maži vaikai. Guodėsi, pasakojo. Koks dramatizmas, kraupus tos moters gyvenimas. Kaip sudužo jos svajonės. Galvodama apie pasišventimą, heroizmą, ištekėjo už dvari-

ninko Pšibiliausko, tik vienais metais už tėvą jaunesnio, nors žinojo, kad girtuoklis. Tikėjosi atvesti į doros kelią. Jau per vestuves sudužo laimė ir pasiaukojimas. Įgriuvo nėščia vyro sugyventinė, įstūmė tris jo vaikus. Ir paniro ji į purvyną. . . Ir dar vyro nematė. Viena be šviesos, be žinių".*(21)*

Vėliau Pšibiliauskienė vargo mieste su mažais vaikais, dirbdama siuvėja, užtat jos kūryboje yra ne tik kaimo problematikos, bet moterų veikėjų diapazonas praplėstas miestiečių-darbininkių pavaizdavimu. Apsakymas „Paleistuvė" vaizdžiai, tik gana publicistiškai, aprašo darbininkų sąlygas primenančias industrinę revoliuciją. Moterys siuvėjos laikomos fabrike kaip vergės, dėl to nukenčia vaikai, palikti vieni namuose (tėvo nėra arba niekada šeimoje ir nebuvo). Visuomenė, kaip ji pastoviai lietuvių moterų kūryboje vaizduojama, moterų neužjaučia, lengvai joms sega neužsitarnautas etiketes (motina, kuri rūpestingai viena augina vaikus, vadinama „paleistuve") ir jokiu būdu neapsiima kaip nors palengvinti jų sąlygas ar net paprastai padėti, kaip žmogus žmogui. Lazdynų Pelėda buvo ypatingai jautri našlaičių ir vad. „mergos vaikų" problemoms tuometinėje Lietuvoje, (visiems žinomas apsakymas „Motulė paviliojo"), tačiau jos prozoje charakteriai nebuvo užtenkamai išvystyti ir ji nepasiekė jokių literatūrinių aukštumų, nors buvo parodyta daug simpatijos ir jausmo vargstantiems ir nuskriaustiems. Nėra abejonės, kad Lazdynų Pelėdos sąmonė buvo užtektinai feministinė: ji pati dalyvavo moterų judėjime, bet tai mažai atsispindėjo jos kūryboje. Jos ilgiausias veikalas, romanas *Klaida* (1908), vaizdavo vyro, o ne moters, gyvenimą. Romane moterys gana poliariškos ir tik įkūnija vyro pasirinkimo galimybes. Neišnaudotos progos feministiškai rašyti. Veikėja Eugenia, kuri pabėga iš namų, pagimdo pavainikį kūdikį, kuris tuoj miršta, bet Lazdynų Pelėdos sumanymu šis įvykis ir ši veikėja nėra dėmesio centre ir paliečiami tik prabėgomis.

Jeigu Žemaitė nuo pat pradžių buvo laikoma feministine rašytoja, to negalima sakyti apie Mariją Pečkauskaitę-Šatrijos Raganą (1878-1930). Šatrijos Ragana buvo kilusi iš bajorų šeimos, turėjo P. Višinskį mokytoju-auklėtoju ir per jį pasuko į lietuviškosios kultūros kelią. A. Sprindžio duomenimis, M. Pečkauskaitė ir P. Višinskis vienu metu buvo įsimylėję, bet meilė iširo todėl, kad jie nuėjo skirtingomis politinėmis kryptimis: Pečkauskaitė pasižadėjo rašyti tik katalikiškajai spaudai, o Višinskis pasiliko kairesniam sparne, nors ne taip toli į kairę, kaip dabartiniai sovietiniai šaltiniai norėtų jį pristatyti.*(22)* Kritikoje Šatrijos Ragana traktuojama dviem požiūriais: vieni (tarp jų ir oficialūs dabartinės Lietuvos kritikai) jos raštuose mato tik dvaro ilgėjimąsi, jos nepasitenkinimą sudemokratėjusia Lietuva, o antri pabrėžia jos tikėjimą ir su juo susijusį šio gyvenimo praeinamumo supratimą (pvz. Jonas Grinius išryškina laiko tėkmę ir mirties šešėlio svarbą).*(23)*

Atrodo, kad iš visų čia aptartų rašytojų feministinė interpretacija šviežiausiai apšviečia Šatrijos Raganos kūrybą. Autorė sukuria lietuvės inteligentės tipą savo veikaluose (*Viktutė, Sename dvare,* „Irkos tragedija") ir iš tikrųjų ne mažiau nuosekliai kaip Žemaitė atskleidžia prieštaravimus tarp moters vaidmens visuomenėje ir šeimoje ir jos asmeniškų interesų. Jos pirmoji knyga *Viktutė* (1903) šiandien skaitoma nenoriai iš esmės dėl to, kad jauna bajoraitė Viktutė dienoraščio forma parodo tik savo nekaltą, kilnią, šviesią sielą, alsuojančią gerumu ir aukščiausiais idealais. Bet kaip kritika yra pastebėjusi, *Viktutė* bent įvedė protaujančios moters prototipą į lietuvių prozą.*(24)*

Knygas *Sename dvare* (1922) ir *Viktutė* skiria 19 metų. Tuo laikotarpiu Šatrijos Ragana subrendo kaip rašytoja ir feministė. *Viktutė,* parašyta dienoraščio forma, faktiškai neišnaudojo to žanro galimybių, o tik davė autorei formą, kurią ji galėjo atvaizduoti protagonistės tautinės sąmonės

atbudimą. *Sename dvare* irgi parašytas iš dalies naudojant dienoraštį: tekstas susideda iš kontrapunktu pateikiamų dviejų pasakotojų pirmuoju asmeniu — jaunos Irutės pasakojimo ir Mamatės „Užrašų", irgi dienoraščio.*(25)* Tokia technika panaudota ne atsitiktinai, bet turi apibrėžtą tikslą. Centrinis veikalo personažas nėra Irutė, kaip būtų galima pagalvoti, bet Mamatė ir konfliktai, sukelti jos vaidmens šeimoje. Galima sutikti su A. Zalatorium, kad Šatrijos Ragana sąmoningai nenorėjo „praskleisti savo sielos" arba buvo „kaustoma drovumo", bet taip pat yra pagrindo tikėti, kad autorė nesąmoningai tai slėpė, tai atidengė Mamatės dvasinį konfliktą. Psichologiškai tai visai įmanoma. Pagrindinė apysakos dalis tenka Irutės išoriniam tekstui, dėl kurio informacijos ji pati atsakinga. Mergaitė atpasakoja dvaro gyvenimo įvykius, piešdama Mamatę kaip gerą motiną, susirūpinusią savo šeimos laime, savo tarnų gerove ir dvaro darbininkų sveikata bei morale. Tačiau Irutė iš savo riboto ir naivaus stebėjimo taško tik užsimena apie Mamatės galimus nepasitenkinimus, ji jų neanalizuoja, bet tos rūšies pastabas perteikia lygiaverčiai su visa kita informacija, kurią ji turi perduoti. Skaitytojas nežino, kaip vertinti tokio pobūdžio pastabas: Mamatė mėgsta skambinti pianinu, bet kai tėvelis pareina, Mamatė nustoja skambinusi; Mamatė nori šelpti ir slaugyti dvaro vargšus darbininkus, bet tėvelis ją bara už minkštą širdį ir išlaidumą; Mamatės skambinimo mėgsta klausytis p. Jonavičius, jie maloniai kartu praleidžia laiką ir pan. Kai kurios Irutės pastabos yra gana tiesmukiškos; ji dažnai kartoja, jog šeimoje „visados įvyko tai, ko norėjo tėvelis".*(26)* Iš Irutės vaikiškos perspektyvos galima suprasti, kad Šatrijos Raganos vadinamajame „šeimos lizdelyje" anaiptol ne viskas tvarkoje, bet sunku spręsti, kur yra teisybė, nes nėra tolimesnių įrodymų, nėra kitų, suaugusių žmonių tekstų, kurie patvirtintų Irutės sukeltas nuojautas mumyse, o pačios Irutės amžius konstatuoja jos, kaip pasakotojos, „nepatikimumą" (panaudojant Čikagos teoretiko Wayne Booth terminą).

Pačios Mamatės užrašai užpildo šią spragą, patvirtina ir praplečia Irutės užuominas. Padėtis maždaug tokia: Mamatė — kilnios dvasios ir rafinuoto jautrumo inteligentė moteris, ištekėjusi už nejautraus, nekultūringo, nehumaniško vyro. Kai Mamatė nori slaugyti sergančius dvaro darbininkus ir jų šeimas, vyras jai atrėžia: „Didelė nelaimė, vienu chamu mažiau ar daugiau"*(27)* ir leidžia jai iškviesti gydytoją tik tokiu atveju, jeigu ji pati sumoka. Vyras iš žmonos reikalauja, kad ji būtų pirmoj eilėj gera jo žemiškų turtų prižiūrėtoja. Žmona neturėtų leisti laiko nenaudingiems užsiėmimams, kaip skaitymui arba muzikai, bet turėtų visą laiką rūpintis jo ir vaikų gerove. Tai priveda prie gana drąsių Mamatės apsvarstymų, išreikštų jos užrašuose. Juos galima sutraukti maždaug šitaip. Ji prisipažįsta, kad dažnai pagalvojanti, jog jai nereikėjo tekėti, o reikėjo būti slauge, kaip ji jaunystėje svajojusi; kad ji esanti bloga žmona; kad ji pasipiktinusi, kad negali praleisti kelių valandų prie pianino p. Jonavičiaus draugystėje, nesukėlusi vyro pavydo; kad ji jaučiasi vyro verge; galų gale ji, kaip tikinti moteris, atideda vienos sielos su kita bendravimą (t.y. vyro ir žmonos) į Dievo laiką, į kitą gyvenimą, ir pasiryžta sugyventi su vyru, o tai, kaip ji supranta, galima atlikti „vengiant iritacijos", vykdant vyro valią. Vienam pokalby su p. Jonavičium ji prasitaria, jog „nei literatė, nei muzikė niekados nėra gera žmona, motina nei šeimininkė".*(28)* Taigi, išvados aiškios: moteris apsupta iš visų pusių ir to meto visuomenė jai nesiūlo jokios išeities iš jos dilemos. Kaip gyvenime, taip ir literatūroje vyrauja du lietuviams priimtini elgesio modeliai, abu stereotipai — madonos (pasiaukojančios moters) arba aukos (paaukotos moters). Jie kartojasi per visą mūsų literatūrą ir sunku rasti variacijų, sugestionuojančių kokias nors alternatyvas.

Jeigu norime *Sename dvare* įžvelgti dvaro ir jo gyvenimo ilgėjimąsi, tai įmanoma tik tą ilgesį priskiriant Irutei, nes tik jos gyvenimas dvaro atmosferoje, Mamatės šešėlyje, parodytas

laimingas. Pati Mamatė mato dvaro socialinius prieštaravimus, pati jaučiasi dvaro užgožta, nenori prižiūrėti jo materialinių objektų ir mielai iš jo ištrūktų. Reiktų manyti, kad tai Šatrijos Raganos tikrasis požiūris, nes Irutės ilgesys yra tik prarastos vaikystės ir laimės ilgesys. Įdomu, kodėl mūsų kritika pasirenka patikėti vaiko požiūriui, o ne suaugusios Mamatės (t.y. kokį mūsų kritikų ilgesį atspindi pačios Irutės tekstas)? Tie du stebėjimo taškai tekste pristatomi kartu, tačiau jie nėra lygiaverčiai. Kai reikia pasirinkti iš tų dviejų, Mamatės idėjos ir požiūriai turėtų sverti daugiau negu jaunos ir naivios Irutės. Vaikai visada ilgisi praeities, jie yra didžiausi tradicionalistai ir į jų svajones ir norus nereikia kreipti dėmesio, bandant rekonstruoti tam tikrą socialoginį autorės pasaulio modelį. Užtat pervertinant teksto reikšmę reikėtų pagrindinį dėmesį duoti Mamatės tekstui ir Šatrijos Raganos, kaip autorės, nuomonę grįsti Mamatės duodama informacija; Irutė išreiškia pažiūras, atitinkančias vaiko supratimą ir psichologiją, bet tai faktiškai nėra dvaro, kaip tokio, ilgesys.

Dviem metais vėliau negu *Sename dvare* parašyta novelė „Irkos tragedija" (1924) tęsia Šatrijos Raganos galvosenį apie moters, kaip Mamatės, gyvenimo galimybes ir patvirtina *Senojo dvaro* Mamatės teksto pirmaeiliškumą, nors ir šiame apsakyme yra daug užuojautos ir patoso Irkos-Irutės atžvilgiu. Čia situacija lyg ir nauja, pagrindinė veikėja jau nebe Irutė, o Irka, bet problematika faktiškai ta pati: sprendžiama, kas atsitiktų, jeigu Mamatė išsiskirtų. Užtat Irkos tėveliai išsiskyrę, jos Mama turi naują meilužį p. Gurskį, kurio Irka neapkenčia. Vieną dieną, atstumta mamos, Irka pabėga į Kauną pas tėvelį, bet tėvelio vietoj randa jo meilužę, apie kurią ji, žinoma, nieko nežinojo. Pastaroji ją grubiai atstumia. Irkai nebėra vietos niekur ir niekas jos nenori. Iš šios trumpos istorijos, pasakotos vien iš Irkos perspektyvos, toliau išryškėja moters galimybės. Moteris negali visuomenėje egzistuoti be vyro, bet jeigu mama

paklūsta savo norams ir pabėga nuo neįmanomo vyro su simpatiškuoju p. Jonavičium ar p. Gurskiu, nėra skirtumo, vaikai lieka nuskriausti. Taigi iš esmės moteris jokių alternatyvų neturi, ji lieka supančiota savo rolės. Geriausias kelias, kaip Mamatė *Sename dvare* numatė, yra vengti vyro iritacijos, nuslopinti savo norus ir laukti, kad skriaudos būtų atitaisytos danguje, kurio ji, atrodytų, bus visiškai užsitarnavusi. Tad Mamatės personažas Šatrijos Raganos kūryboje turi visus madam Bovary impulsus (tiesa, kadangi jie pristatomi lietuvių literatūroje, jie mandagiai pridengti ir nieko nešokiruoja, reikėtų skaityti paslėptas potekstes, kad būtų iššifruotos Mamatės tikros motyvacijos, o to laikotarpio skaitytojai dar taip nemokėjo skaityti); tačiau ji arba bejėgė įgyvendinti savo norus (Mamatė), arba jos laisvės ir laimės siekimas (Irkos mama) nuskriaudžia vaikus. Šatrijos Raganos raštų pamoka moterims būtų ta pati sena pamoka: paaukok savo laimę kitų laimei.

Moteris kilnioji, moteris žemiškoji

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861-1943) buvo aktyvi feministinio judėjimo Lietuvoje dalyvė ir rašė nemažai publicistikos straipsnių moterims aktualiomis temomis. Į gyvenimo pabaigą ji sukūrė romaną *Ad astra* (1933), kuris, bent iš šiandieninės perspektyvos, panašiai kaip Šatrijos Raganos *Viktutė* , atrodo pernelyg naivus, tezinis ir tinkantis tik jaunų mergaičių lektūrai. Romano yda yra ta, kad Bitė į jį stengėsi sukaupti viską, kas jos supratimu gražiausia ir kilniausia, tačiau, pasiduodama šiam pedagogiškam tikslui sukūrė ne rimtą literatūros veikalą, o ribotos vertės neįtikinamą, nelabai realistišką ir per daug sentimentalų, romantizuotą, vietomis banalų kūrinį. Romano herojė Elzė Kęsgailytė yra ne tik pavojingai graži, bet turi ir tą tipiškai „lietuvišką" vidinį grožį, susidedantį iš kuklumo, drovumo, inteligencijos ir idealizmo. Sakysite, kas čia peiktino? Kaip būtų gera, jei mūsų jaunos moterys turėtų šias pagirtinas dorybes! O vis dėlto, kai jos visos sukoncentruotos į vieną

išskirtiną veikėją, šių laikų skaitytojui visos Elzės ašaros, paraudonavimai, iš neišsemiamo šaltinio trykštantys jos jausmų aprašymai padaro knygą neįdomią ir vietomis net juokingą net ten, kur Bitės intencija buvo ne prajuokinti skaitytojus, o tik pabrėžti Elzės jautrumą ir švelnumą. Tapant heroję realistiškesniais mostais, duodant jai ir gerų, ir blogų savybių, ji būtų išlikusi gyva ir šiandien ir galėtų sudominti, ir paveikti ir šios kartos lietuvaites.

Elzė turi daug šiandien vertinamų ypatybių. Ji supranta, jog moteris be profesijos yra tik pastumdėlė, užtat po vasaros, praleistos draugės Severos dvare ir kurorte Liepojoje, ji išvyksta į universitetą tęsti savo studijas. Be jau minėtų vidinio ir išorinio grožio savybių ji dar taip pat supranta, jog „sielos giedros" praradimas moteriai yra pats baisiausias nuostolis.*(29)* Elzė yra moraliai jautrus elgsenos modelis ir todėl būtų buvę svarbu ją padaryti įtikinančia, nes ji būtų paveikusi daugiau, net ir maištingesnių, lietuvių moterų. O dabar ji tik įkūnija visas vadovėlines mergaitėms tinkamo elgesio sąvokas, išvardintas, pavyzdžiui, Šatrijos Raganos kadaise plačiai skaitomoj knygoj *Mergaitės kelias(30)*, bei visas tautines pareigas, kurių reikalauja sąmoningas patriotizmas.

Kaip ir visos kitos šio laikotarpio moterų parašytos knygos, *Ad astra* liečia ne nepriklausomybės laikus, bet aprašo tautinio atgimimo epochą. Taigi visai gražu ir tinkama, kad Elzė, įsimylėjusi į grafą Donatą Gedvilą (kuris, pastebėkime, yra tobulesnis literatūrinis veikėjas vien dėl to, jog jis turi bent vieną ydą), atmeta jo piršlybas, nes jis nėra susipratęs lietuvis „litvomanas" kaip ji. Mat Elzė — ne tik idealistė ir romantikė, bet taip pat stato protą pirmoj vietoj ir užtat užgožia savo kilnią ir gilią meilę idealiam riteriui Donatui, kuris šiaip gražus, geras ir be to dar ir turtingas. Kaip vienas Elzės mokytojas išsireiškė: „Kęsgailytė gerai galvoja, tik vyriškai".*(31)* Tad aišku, kad tuo laikotarpiu nebuvo priimta, kad moterys statytų protą aukščiau emocijų

ir Bitės romanas galėjo atlikti prasmingą funkciją moterų auklėjime visais mūsų jaunos literatūros laikais. „Ad astra" — siekite žvaigždžių, ženkite į žmonijos aukštuosius idealus — kilnus devizas; Elzė Kęsgailytė — idealios moters įkūnijimas. Tik gaila, kad kaip mokymo priemonė, knyga yra tokia nesubtili ir pasenusi, skaitoma tik specialistų, užmiršta tų moterų, kurioms ji būtų buvusi įkvėpimas.

Ieva Simonaitytė (1897-1978) taip pat nieko naujo neįneše į jau nusistovėjusius moterų paveikslus lietuvių prozoje. Jos premijuotas romanas *Aukštujų Šimonių likimas* (1935), parašytas iš pirmojo asmens perspektyvos, aiškiai moteris, kuri pradeda rašyti 200 metų Šimonių giminės kroniką. Tačiau pasakotoja labai anksti romane pražūva. Gal tai ir nėra ypačiai nuostabu, bet kam tada ją įvesti, jeigu ji nevaidins rolės per visą romaną? Tekstas toliau parašytas, lyg jos niekados nebūtų buvę, pereinama į pasakojimą trečiuoju asmeniu. Laikas ir tempas romane labai nevienodai traktuojami. Ilgiausiai užtrunkąs, užtat ryškiausias romano epizodas liečia samdinės Urtės meilę ponui Mikui Sobriui. Urtė — dar viena literatūroje suvedžiota mergina; romane I. Simonaitytė stipriau išryškina dvigubą standartą vyrų ir merginų santykiuose. Urtė netekėjusi susilaukia vaiko ir paskęsta didžiuliuose varguose, visuomenėje nerasdama nei sau, nei savo dukrai Rožei vietos, o Mikas, niekuo nesuteptas, toliau laimingai gyvena. Vienas Simonaitytės pasakojimo aspektas įdomus ir randamas ir Žemaitės kūryboje, būtent, abi rašytojos nemeluoja, pavaizduodamos, kad ir moterys turi seksualinius jausmus. Urtė taip pat geidė Miko, kaip jis geidė jos. Taigi, lietuviuose nekuriamas anglosaksiškas mitas, kad moterys yra kokie tai bejausmiai angelėliai, kuriuos bėdos užpuola iš nežinia kur. Jausmus moterys turi, bet kai įvyksta nelaimė, tik moteris lieka atsakinga. Dar dabar Vilniuje dainuojama dainelė: „Nieks kits čia nekalts, mergužėle, tu pati. Su berneliais trali-vali, labai buvai akvatni". Vyrai (ir visuomenė) pasinaudoja proga moteris pasmerkti. Simonaity-

tės romane cituojama liaudies išmintis: „Ko norėjo, to ir gavo", tuo pasakymu save atpalaiduojant nuo bet kokios atsakomybės. Rezultatas — vaikas visados lieka moteriai užauginti, visuomenės pajuoką reikia amžinai pakelti jai ir jos vaikui.

Pabaiga be išvadų

Sistematiškai pritaikant kai kurias feministinio požiūrio sąvokas prieškarinio lietuvių moterų prozai išryškėja, kad moterys rašytojos plačiai atskleidė komplikuotą moters padėtį lietuviškoje visuomenėje. Šatrijos Ragana ir Bitė parodė net moters dvasinio gyvenimo fragmentus. Iš nagrinėtų rašytojų tik Lazdynų Pelėda perėmė vyriškas normas ir savo kūryboje nelietė moterims gyvybinių klausimų. Reiškinys, kuris taip pat reikalautų tyrinėjimo, yra tas, kad visos apžvelgtos moterys savo raštuose apsiribojo priešnepriklausomybiniais laikais, nors kai kurios iš jų sulaukė ir pagyveno nepriklausomoje Lietuvoje. Ir Bitė, ir I. Simonaitytė savo romanus rašė apie 1930-35 metus, bet vaizdavo pereitus šimtmečius arba tautinio atgimimo laikus. Kyla klausimas: kodėl nė viena nepavaizdavo nepriklausomybės periodo moters, kodėl paliko tą temą vyrams rašytojams, pavyzdžiui, J. Grušui, kuris tada rašė *Karjeristus*, iš satyrinio taško ir neatskleidė moters rūpesčių skalės? Tas klausimas faktiškai netelpa į šios diskusijos rėmus, tačiau galima paspėlioti, jog atgavus nepriklausomybę, tauta pradėjo gyventi pakilia, optimistiška sulaukto tikslo nuotaika ir nukrypimai nuo normos nebuvo toleruojami, kaip parodė Salomėjos Nėries atvejis. Nepriklausomybės gyvenimą buvo galima pulti tik iš perspektyvų, kurios nebūtinai tokios buvo, bet publikos buvo laikomos antireliginėmis arba kairiosiomis. Tam reikėjo ypatingos drąsos, o be to veikė valdžios cenzūra.

Priešnepriklausomybiniais laikais tautinio sąmoningumo imperatyvas reikalavo tik rašyti lietuviškai; nepriklausomybės laikais tautos vieningumo interesai ir patriotinė pareiga vedė prie nekritiško rašymo, o tai vėl vedė į sentimentalią

kūrybą be aštresnio pasisakymo ir centro. Tuometinė vyrų kūryba, kaip Kazio Borutos teisingai išgirti *Baltaragio malūnas* ir *Mediniai stebuklai*, taip pat vėl atsigręžė į mitologinius laikus ir atidengė to periodo dar neištirtus klodus. Dauguma moterų pasirinko tylėti ir, reikia pabrėžti, kad jos ir dabar gana sunkiai, bent prozoje, naujai atranda savo balsą. Nei išeivijoje, nei Lietuvoje nėra daug gerų prozininkių ir neaišku kodėl. Matyt, buitiniai rūpesčiai neleidžia joms susikaupti ties ilgesniais žanrais, nes poečių turime daugiau negu prozininkių. Kol moterys iš esmės nepradės reikštis prozoje, kuri daugiau remiasi kasdienio gyvenimo aprašymu, tol šiuolaikinių moterų patirtis ir jausmai nebus įprasminti literatūroje. Dėl to ne tik mes pačios būsime neturtingesnės, bet ir mūsų dukros.

IŠNAŠOS

1 Ši kiek papildyta paskaita buvo skaityta 1980 m. Santaros-Šviesos suvažiavime. Pavadinimas pasiskolintas iš žemiau minimo A. Zalatoriaus straipsnio. Dėkoju Kostui Ostrauskui už straipsnio perskaitymą ir kai kurias sugestijas, nors už straipsnio turinį, aišku, atsakau aš.

2 Plg. Ian Watt, *The Rise of the Novel* (Berkeley, 1957). Watt aprašo skaitančią publiką Anglijoje romano kūrimosi pradžioje ir parodo, koks yra ryšys tarp raštingumo ir literatūros vystymosi.

3 Kostas Korsakas, *red., Lietuvių literatūros istorija*, t. II, (Vilnius, 1958) p. 361.

4 Šiuolaikinės amerikietės feministės klaustų, o kodėl tų lietuvių moterų pasirinktuose varduose vienintelė konstanta yra pykčio jausmas? Matyt, jos savyje slėpė daug pykčio.

5 Janina Žėkaitė, *Šatrijos Ragana* (Vilnius, 1984), p. 252.

6 Algirdas Titus Antanaitis, „Lietuvė moteris mūsų egzilinėje literatūroje", Kazimieras Barėnas, *red., Aštuntoji pradalgė*, (Londonas, 1971), p. 353-394.

7 Ilona Gražytė-Maziliauskienė, „Sulūžusi lėlė: keletas minčių apie personažus dabartiniame Lietuvos romane", *Aidai*, Nr. 1 1984, p. 23-28.

8 *Literatūra ir menas,* 1980 kovo 8, Nr. 10, p. 5 ir 12.
9 Albertas Zalatorius, „Moteris moterų prozoje", *Literatūra ir menas,* p. 5.
10 *Lietuvių enciklopedija,* XIX, p. 309-10.
11 *Ibid.,* p. 311.
12 Žemaitė, *Raštai,* t. V.(1956), p. 363.
13 Šita prasme Marijos Gimbutienės Senosios Europos gyvenimo formos rekonstravimas, liudijantis matriarchalinę visuomenę, taip pamėgtas amerikiečių feminisčių, nes jis pabrėžia, kad kai moterys valdė „pasaulį", nebuvo nei ginklų, nei karų. Sąvoka „karas" atsirado tik vyrams valdant.
14 Žr. *Lietuvių literatūros istorija,* t. II, p. 368 ir kitur.
15 *Ibid.* p. 367-8.
16 Adolfas Sprindis, *Povilas Višinskis* (Vilnius, 1978), p. 81.
17 Žr. A. Šešelgis, *Žemaitės raštų tekstologiniai klausimai* (Vilnius, 1968). Taip pat Violeta Kelertas, „Discourse Analysis of a Literary Narrative", *Oral and Written Narrative: Discourse Types and Functions,* Diss. University of Wisconsin-Madison, 1984, p. 248-307.
18 Lubomir Doložel, *Narrative Modes in the Czech Novel* (Toronto, 1973).
19 Žr. William Labov ir Joshua Waletzky, „Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience", red. June Helm, *Essays on the Verbal and Visual Arts,* (Seattle, 1967), p. 12-44.
20 Žr. Žemaitė, *Raštai* (Vilnius, 1948), p. 221.
21 Sprindis, *Višinskis,* p. 101.
22 Sovietinis požiūris į Višinskio gyvenimą atskleidžiamas Sprindžio knygoje. Ten pat pabrėžiamas Šatrijos Raganos „klerikalizmas".
23 Pirmas variantas ryškus Kosto Korsako redaguotoje *Lietuvių literatūros istorijoje* (Vilnius, 1956), t. II, p. 578-586, antrasis Jono Griniaus *Veidai ir problemos,* (Roma, 1977), t. II, p. 41-60.
24 Albertas Zalatorius, „Moteris moterų prozoje."
25 Romano kompozicija aptariama Birutės Ciplijauskaitės straipsnyje, „Šatrijos Ragana lietuvių pasakojimo raidos perspektyvoje", *Lituanistikos Instituto darbai,* (Čikaga, 1977), p. 107-118.
26 Šatrijos Ragana, *Sename dvare* (Toronto, 1951), p. 126.
27 *Sename dvare,* p. 62.
28 *Sename dvare,* p. 147.
29 Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Ad astra* (Vilnius, 1967), p. 15.
30 Marija Pečkauskaitė, *Mergaitės kelias* (Kircheim, 1948). Šita yra antroji nepriklausomoje Lietuvoje leisto veikalo laida.
31 *Ad astra,* p. 33.

KELEIVIO AUDROS DAINA

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

Tam, kurio tu neapleidi, Genijau,
Nei lietus, nei audra
Neįkvepia baimės į širdį.
Tas, kurio tu neapleidi, Genijau,
Prieš liūčių debesis,
Prieš krušą
Žengdamas dainuos,
Kaip tujen ten, aukštai,
Dainuoji, vyturėli.

Tą, kurio tu neapleidi, Genijau,
Ugnies sparnais
Iškelsi virš purvino tako,
Ir eis jis
Gėlėtom kojom
Per dumblinus Deukaliono vandenis,
Užmušdamas slibiną, didelis, lengvas,
Pitijus Apolonas.

Tam, kurio tu neapleidi, Genijau,
Patiesi vilnonį sparną,
Jei ant uolos jis miega;
Sargo sparnais jį pridengsi
Vidurnaktį girioje.

Tą, kurio tu neapleidi, Genijau,
Sniego pūgoje
Apgobsi šilima;
Į šilimą traukiasi mūzos,
Į šilimą gracijos.

Sklęskit aplink mane, o mūzos,
O gracijos!
Tai žemė, tai vanduo
Ir žemės ir vandens sūnus,
Kuriuo aš vaikštau,
Į dievus panašus.

Jūs esat tyros kaip vandens širdis,
Kaip žemės smegenys jūs esat tyros;
Aplink mane jūs sklendžiate ir aš sklandau
Virš žemės, virš vandens,
Į dievus panašus.

Ar jis sugrįš,
Tas mažas, juodas, ugningas sodietis?
Ar grįš jis, laukdamas tik tavo,
Tėve Bromijau, dovio ir skaisčiai
Šviečiančios šiltos ugnies?
Drąsiai grįš?
Ir aš, kurį jūs lydit,
Mūzos ir gracijos,
Kurio dar viskas laukia,
Mūzos ir gracijos, —
Palaima vainikuojanti, kuria
Gyvenimą išaukštinate jūs, —
Argi aš grįšiu nusiminęs?

Tėve Bromijau,
Tu esi genijus,
Šimtmečio genijus,
Esi, kas vidinė kaitra
Buvo Pindarui
Ir kas pasauliui yra
Febas Apolonas.

Aiman! Aiman! Vidujė šilima,
Sielos šilima,
Vidurys!
Dek jam,
Febui Apolonui,
Nesgi kitaip
Šaltas perbėgs tave
Jo kunigaikštiškas žvilgsnis;
Pavydo ištiktas,
Uždels jisai su galingais
Kedrais, kurie
Nelaukia jo sužaliuoti.

Kodėl tave paskutinį mini mano daina,
Tave, kuriuo ji prasidėjo,
Tave, kuriuo ji baigias,
Tave, iš kurio ji trykšta,
Jupiteri Pluvijau?
Tavim, tavim srūva mano daina,
Kastalijo šaltinis teka,
Upokšnis mažas, —
Teka jie dykūnams,
Laimingiems mirtingiesiems
Toli nuo tavęs,
Kuris mane sugauni ir dengi,
Jupiteri Pluvijau.

Tu ne po guoba
Jį aplankei, —
Su porele balandžių
Ant myluojančių rankų,
Rožėm švelniom vainikuotą,
Jį, išdykaujantį draugą gėlių
Anakreoną, —
Audrom alsuojanti dievybe!

Nei topolių miške
Sibario pakrantėj,
Nei saulės nuplieksta kakta
Kalnų viršūnėj
Tu jo nesugavai,
Gėles dainuojančio,
Medų lalaujančio
Teokrito.

Kai dardantys vežimai lėkė,
Ratas prie rato, aplink baigminę gairę,
Kada aukštai
Skrido pergale girtų jaunuolių
Botagų pliauškesys,
Ir dulkės ritosi,
Kaip akmenų kruša
Į slėnį iš kalnų, drąsa
Pavojuos degė,
Pindare, tavo siela. — Degė?
Vargana širdie!
Ten, ant kalvos,
Dangiškoji gãlia,
Trobelė mano
Ir ugnies
Tik ligi jos nubristi.

PROMETĖJAS

Pridenki savo dangų, Dzeuse,
Debesų migla
Ir lavinkis, kaip vaikas,
Kuris dagiams kapoja galvas,
Su ąžuolais ir su kalnynais,
Bet mano žemę
Paliki man,
Ir mano lūšną,
Kurios tu nestatei,
Ir mano židinį,
Kurio ugnies
Tu man pavydi.

Aš nieko nežinau po saule
Skurdesnio už jus, o dievai!
Maitinat varganai
Aukų penu
Ir maldomis
Savąją didybę,
Ir jūs badautumėte, jeigu
Vaikai ir elgetos nebūtų
Viltim gyvenantys kvailiai.

Kada buvau dar vaikas,
Nežinantis būties kelių ir vingių,
Mano paklydęs žvilgsnis
Krypdavo į saulę, lyg ten būtų buvus
Ausis išgirsti mano raudai,
Širdis, kaip mano,
Užjausti prispaustajam.

Kas man padėjo
Priešintis titanų įžūlumui?
Kas gelbėjo mane
Nuo mirties ir vergystės?
Argi ne tu pati tai padarei,
Deganti šventai širdie?
Ir tu degei, jauna, gera
Ir apgauta, dėkingumu
Tam, kurs aukštybėse miega?

Gerbti tave? Už ką?
Ar švelninai tu kada nors
Prispaustojo kančias?
Ar džiovinai kada
Ašaras baugščiajam?
Argi ne visagalis Laikas
Ir amžina Lemtis,
Mūsų abiejų viešpačiai, padarė
Mane žmogum, koksai dabar esu?

Gal tu manei, kad aš
Gyvenimo nekęsiu, bėgsiu
Į tyrus vien dėl to,
Kad ne visi gėlėti vaiko
Rytmečių sapnai pribrendo.

Aš sėdžiu čia ir pagal savo
Atvaizdą formuoju žmones, —
Giminę, panašią į save, —
Kentėti, verkti,
Mėgautis ir džiaugtis,
Ir niekinti tave,
Kaip aš.

ŽIEMOS KELIONĖ HARCE

Kaip vanagas,
Kuris, ant ryto debesų sunkių
Švelniu sparnu ilsėdamasis,
Tyko grobio,
Tesklendžia mano daina!

Nes dievai kiekvienam
Nubrėžė iš anksto
Jo kelią,
Kuriuo žmogus laimingas
Greitai skuba
Į džiugų tikslą;
Bet tas, kuriam nelaimė
Prispaudė širdį,
Jisai tik veltui
Priešinsis bronzos
Užtvarų siūlui,
Kurį tačiau tik vieną kartą
Nukerpa karčios žirklės.

Tankmės šiurpu
Braujasi žvėris,
Ir jau seniai
Turtingieji su žvirbliais
Nugrimzdo savo raistuose.

Lengva sekti vežimą,
Kurį Fortūna veda, —
Kaip gurguolė lėta
Naujai pataisytu keliu
Paskui įžengiantį princą.

Bet tas, kurs nuošalėj?
Brūzgynuose pasimeta jo takas,
Krūmokšnių šakos
Už jo vėl susijungia,
Atsikelia žolė,
Ir jį praryja tuštuma.

Ak, kas išgydys skausmą tam,
Kuriam nuodais balzãmas virto?
Kurs neapykantą žmonių
Iš meilės pilnio gėrė?
Paniekintas lig šiol ir niekinąs dabar,
Jisai slapčia
Maitinasi savąja verte
Iš nepasotinamo egoizmo.

Jeigu tavo psalmyne,
O Meilės Tėve, yra
Jo ausiai suvokiamas garsas,
Gaivink jam širdį!
Atverk apniukusį jo žvilgsnį
Į tūkstančius versmių,
Trykštančių
Prie trokštančiojo tyruose.

Tu, kurs tiek džiaugsmo duodi
Visiems, — kiekvienam perviršy, —
Laimink medžioklės brolius,
Su jauna drąsa įžūlia
Iš pomėgio žudyti
Pėdsakais sekančius žvėrį,
Vėlyvus keršytojus tos skriaudos,
Kurią sodietis metų metais
Vėzdu atremti bando.

Bet vienišąjį tu įsiausk
Į savo aukso debesis!
Apjuoski žiemėmis,
Kol rožė vėl pribręs,
O meile, drėgnus
Savo dainiaus plaukus!
Su blėstančiu deglu
Švieti tu jam
Nakčia per brastas,
Pamurusiais keliais,
Tuštybėje laukų;
Tūkstančiaspalviu rytu
Tu šypsais jam į širdį;
Su čaižančia audra
Tu neši jį į aukštį;
Žiemos upeliai nuo uolų
Krinta į jo psalmes,
Ir padėkos grakščios altorium
Tampa jam snieguota
Bauginančios viršūnės
Galva, kurią apvainikavo
Regėtojos tautos.

Tu stovi neištirta krūtine,
Slaptingai aiški
Virš nustebusio pasaulio
Ir žvelgi iš debesų
Į jo karalystes ir jo puikybę,
Ir jas iš gyslų savo brolių,
Stovinčių šalia, tu laistai.

Vertė A. Nyka-Niliūnas

VERTĖJO POST SCRIPTUM

Čia pateikiami G. eilėraščiai *Keleivio audros daina (Wanderers Sturmlied), Prometėjas (Prometheus), Žiemos kelionė Harce (Harzreise im Winter)* kartu su *Der Wanderer, Mahomets-Gesang* ir *An Schwager Kronos* priklauso vad. didžiųjų himnų grupei. Juos rašydamas, G. neturėjo galvoje jokio ciklo, jokios grupuojančios idėjos; cikliškai juos imta jungti tik po autoriaus mirties pasirodžiusiuose raštų leidimuose.

Chronologiškai ir idėjiškai visi šie himnai priklauso G. intelektualinio bei pasaulėžiūrinio brendimo ir *Sturm und Drang* periodui. Ligtolinė G. lyrika, kaip ir visa to laiko vokiečių poezija, tebesilaikė barokinės XVIII a. poetikos bei estetikos normų ir mažai kuo tesiskyrė nuo kitų jo bendralaikių vad. anakreontikos. Jo posūkis iš anakreontikos į aukštos emocinės įtampos savęs (Ich-Erlebnis) ir pasaulio (Welt-Erlebnis) išgyvenimo poeziją sutapo su irracionaliai pasaulį suvokiančio kūrėjo-genijaus idėjos išpopuliarėjimu. Šios naujos kūrėjo sampratos pradininkas buvo Shaftesbury, siūlęs racionalų, išmoktą gamtos pamėgdžiojimą pakeisti impulsyviu, betarpišku jos suvokimu. Bet daugiausia įtakos šiuo požiūriu G. turėjo Spinoza (Gamtos ir Dievo vienybė); Lessingas, teigęs, kad genijus nesąmoningai sukuriąs tobulus dalykus; Hamannas, poeziją vadinęs gimtąja žmonijos kalba; ir ypač Herderis, kurio nuomone, pagrindinė genijaus žymė esanti būtinybė kurti. Pasak Herderio, tarp Dievo, gamtos ir genijaus egzistuojąs paslaptingas ryšys. Genijaus prototipu jis laikė Šekspyrą. Tai teoretikai. Svarbiausios grynai literatūrinės šio laikotarpio įtakos buvo Ossianas (James Macpherson) ir Pindaras, ypač paskutinysis, iš kurio G. pasisavino laisvąjį ritmą, žodinį taupumą ir universalinės išraiškos normas. Dėl to jo himnų „personažuose" nėra nieko trivialu: jie veikia, juda, mąsto ir išgyvena būtį universaliais terminais.

Dar pastebėtina, jog kalbiškai G. himnams būdingos antigramatinės konstrukcijos ir samplaikiniai naujadarai, kurie niekieno nebus vėliau vartojami, — dalykai, nevisuomet atsispindį vertimuose.

Pabaigai truputis paaiškinimų atskiriems eilėraščiams.

Keleivio audros daina

Parašyta greičiausiai 1772 m. Frankfurte ir pirmą kartą paskelbta (be autoriaus žinios) 1810. Pats G. savo *Dichtung und Wahrheit* šį jaunystės kūrinį vadina *pusiau nesąmone (Halbunsinn).* Nuotaika, turiniu ir forma tai yra tipingas *Sturm und Drang* periodo eilėraštis, kuriame aiškiai juntamas Hamanno, Herderio ir Pindaro poveikis ir kuriame dar atsiliepia kai kurie barokinės poezijos motyvai. Tema — savojo Aš išgyvenimas genijaus rolėje kelionės per audrą reminiscencijų ir Pindaro poezijos skaitymo įspūdžių fone: betarpiška vidinio ritmo išraiška sąskambyje su gamtos stichija. Vystydamas temą, jis galvoja apie save; sutinka kaimietį, kuris čia yra grubios realybės simbolis; šaukiasi Dionizo ir Apolono; šaukiasi lietingojo Jupiterio, kurio audros ritmu skamba ne Anakreono dainelės, ne Teokrito idilės, bet Pindaro odės, apdainuojančios pavojus ir drąsą. Štai jau matytis ant kalvos trobelė — prieglobstis audros nukamuotam keleiviui ir paprasto, arti gamtos gyvenimo simbolis (Rousseau).

Tam, kurio tu. . . — Horacijaus *Quem tu Melpomene. . .* reminiscencija; *Genijau. . .* — čia autorius kreipiasi į savo paties kūrybinį genijų; *dumblini Deukaliono vandenys* — Dzeuso siųstas žmonijai nubausti tvanas, nuo kurio išsigelbėjo tik Deukalionas ir jo žmona Pyrrha; vandeniui nusekus, iš dumblo vėl atsirado nauja gyvybė (flora ir fauna); *slibinas,* orig. *Python,* didžiulė angis, kurios nužudymas Apolonui suteikė Pitijaus prievardį; *žemės ir vandens sūnus* — potvaninis dumblas; *Tėvas Bromijus* — Dionizas arba Bakchas; *šimtmečio genijus* — aliuzija į XVIII a. nesidomėjimą kūrybiniu genijum; *Pluvijus* — Jupiterio, kaip lietaus dievo, epitetas; *Kai dardantys vežimai lėkė. . .* — visa pirmoji šios strofos pusė yra kone pažodinė Pindaro ir Vergilijaus tekstų transkripcija.

Prometėjas

Parašytas 1774 ir pirmą kartą paskelbtas — taip pat be autoriaus žinios — 1785. Šio eilėraščio atsiradimas yra glaudžiai susijęs su grandiozinės *Prometėjo* dramos projektu (išlikęs tik

fragmentas): tos pačios idėjos, tie patys impulsai; Prometėjas ir čia kalba savo vardu, kaip dramatinis personažas, monologiškai susumuojąs savo situaciją. Kai kurios minėto dramos fragmento eilutės pakartotos ir šiame himne.

Bet kas yra Prometėjas? Mitologija mums jį pristato įvairiuose rolėse. Titano sūnus, pusdievis, nulipdęs pagal savo paveikslą iš molio žmones ir įkvėpęs jiems dvasią; klasiško maištininko prieš tironiją ir prievartą prototipas; titanų kovoje prieš Dzeusą iš pradžių juos palaikęs, bet vėliau perėjęs į priešo pusę, nes jis yra ir prieš titanus, ir prieš Dzeusą; pavogęs iš Olimpo ugnį ir atidavęs žmonėms, įgalindamas juos susikurti aukštesnę buitį etc. Himno Prometėjas yra mitologizuota genijaus transpozicija ir kūrybiškumo bei maištingos dvasios simbolis. Jo maištas čia yra totalus: jis gali tik ironizuoti ir niekinti (pasak mitologijos, Heraklio išvaduotas, ne be Dzeuso sutikimo, Prometėjas tapęs dievų patarėju Olimpe).

G. Prometėjas visą gyvenimą pasiliks idealas ir įkūnijimas visa to, ko jis pats siekė: formuoti žmones pagal savo paveikslą.

Žiemos kelionė Harce

Visiškai tiksli parašymo data nėra žinoma, bet galėtų būti 1777, nes tų metų gruodyje įvyko himne aprašomoji kelionė. Pirmakart paskelbtas 1789. Tai ne tik vienas geriausių, bet ir vienas universaliausių G. himnų. Emocijos čia jau gerokai aprimę, nebėra nė to audringo, šuoliais lekiančio ritmo; temos vystymo ir pasaulėžiūrinių samprotavimų linija galima sakyti grynai klasiška; jis kreipiasi nebe į abstraktų savo paties Genijų, bet į Meilės Tėvą, kuris čia reprezentuoja širdį gaivinančios meilės pilnį ir gamtos harmoniją su žmogum. Net kelionės tikslas mažai ką beturi bendra su „audringo genijaus" laikysena: jis joja betarpiškai susipažinti su kalnakasyba ir ta proga aplankyti savo hipochondriką draugą. Estetiškai ir ideologiškai G. šiame eilėraštyje jau pakeliui į klasicizmą, į *Universalmensch*, ir perspektyviškai stovi arčiau Winckelmanno, negu jo ankstyvojo *Sturm und Drang* periodo ideologų. Pats G. yra palikęs gan plačią ir išsamią *Žiemos kelionės Harce* interpretaciją, (1821), kurioje jis, komentuodamas Prenzlau gimnazijos rektoriaus dr. Kannegiesserio rašinį apie šį eilėraštį (1820), paposmiui aiškina jo tekstą, atsiradimo aplinkybes etc.

KALBINIS TAUTOS SĄVOKOS DĖMUO EUROPOS ISTORIJOJE

PETRAS JONIKAS

Žmogus yra visuomeninė būtybė. To teiginio, žinoma, yra nevienas aspektas. E. Sprangeris yra pažymėjęs, kad pagrindinė žmogaus dvasios pajėga yra išsilaikymas ir savęs pateisinimas. Bet ši pajėga vargiai gali įkūnėti vieno žmogaus pastangomis. Todėl žmogus galvoja, kad tą įkūnėjimą galima pasiekti, kai žmogus esti kokios aukštesnės jėgos įrankis; kai jis tarnauja kokiai idėjai ar bendruomenei, kuri jam atrodo vertesnė nei jis pats; kai šis tarnavimas suteikia jo gyvenimui prasmę. Dėl tos priežasties žmogui prireikia priklausyti kuriai bendruomenei, ypač besiremiančiai bendra kilme (šeimai ar giminei), bendra kalba bei kultūra (tautai), bendra politine organizacija (valstybei) ir bendra tikyba (bažnyčiai bei religinei bendruomenei).*(1)*

Kadangi tauta yra sociologinė ir istorinė sąvoka, jos tikslesnis nusakymas priklauso tų sričių specialistams, kurie ligi šiol, kiek matau, ir nėra priėję pilnesnės ir visiems bent žymesniems tyrinėtojams priimtinos vienos teorijos. Tad čia neišvengiamai reikia tenkintis kai kuriais svarbesniais tautos sąvokos bruožais.

Tautos sąvoka. Tauta dažnai apibrėžiama vėliausiu jos raidos tarpsniu, pvz. teiginiu: tauta tai bendros kilmės, kalbos, praeities ir papročių bei kultūros reliatyviai didelė žmonių grupė. Toks apibrėžimas, žinoma, neparodo šios sąvokos darymosi, raidos bei jos kaitos amžių būvyje.

Pačioje jos raidos pradžioje nėra tautos šiandienine prasme, bet tik mažesnės, siauresnės etninės grupės—giminės, gentys (vėliau ir kiltys), kurios savo etninį pažinimą bei jausmą susidaro iš tiesioginio susidūrimo su savo nariais, daugiau iš betarpiško su jais bendravimo. Tolimesniame raidos tarpsnyje susidaro jau labiau išsivysčiusi kultūrinė žmonių grupė, kurią galima pavadinti tautybe (ag. nationality, vok. Nationalität, rus. nacional'nost' bei narodnost'), nors šis mūsų žodis (tautybė) paprastai vartojamas apskritai tautinių požymių ar kuriai tautai priklausymo reikšme.

Dar tolimesnėje kalbamosios kultūrinės žmonių grupės raidoje susidaro labiau savo narius siejanti organizacija ir labiau išplėtoti tos grupės įsitikinimai, vertės ir elgesiai, kuriuos tautybė išugdo savo viešiesiems visuomeniniams kultūriniams interesams siekti. Palaipsniui išsiugdo jos narių tautiškumo jausmas, ilgainiui „sušvinta" ir tautinė sąmonė. Pastaroji gal geriau suprastina pirmiausia kaip sąmoningas bei organizuotas etninis kultūrinis solidarumas, galįs būti ar ir nebūti nukreiptas į pabrėžiamus politinius, ekonominius, religinius ar ir į karinius (militarinės plėtros, nukariavimų) tikslus. Čia tautiškumą vartoju iš esmės neutralia tautai būdingų ypatybių viseto (sąvokos abstrakto) reikšme, apskritai neturinčia priereikšmių, kuriuos mes reiškiame nacionalizmo ir šovinizmo žodžiais (skoliniais).

Tauta yra dinamiška, kintanti sąvoka. Šios sąvokos žymės nėra vienodos kiekvienai tautai, o pačių žymių tarpusavio sąveika ilgainiui kinta dėl istorinių sąlygų. Bet, pagal J. Fishmaną, svarbiausi bendresni vis besikartoją tautiškumo ir tautinės ideologijos sandai yra etninės grupės platesnės vienybės ir didesnio autentiškumo siekimas.*(2)*

Tautiškumas, ilgainiui per tautinį judėjimą išsiugdąs į tautinę ideologiją, stengiasi iškelti daugiau negu pirminėje tautybės stadijoje įžiūrėta etninės kultūros žymių, t.y. etninės visuomenės įsitikinimų, nusistatymų, poelgių, kad tuo būdu

— šiai žmonių grupei tolydžio didėjant — būtų galima apimti daug tolimesnius giminaičius, tolimesnius autoritetus, platesnius įsipareigojimus negu jie tiesiogiai gaunami kasdieniniame patyrime. Šiuo vienybės keliu paprastas žmogus ilgainiui pažįsta savo giminystės santykį su kitais žmonėmis, kurių jis niekada nėra sutikęs ir matęs, ir ima manyti, kad tie jo giminystės saitai su kitais visada yra buvę.

Antrasis pagrindinis tautiškumo sandas yra etninės kultūros pobūdžio, jos autentiškumo pabrėžimas, t.y. grupės įsitikinimų, vertybių bei poelgių grynumo, taurumo kėlimas, net garbstymas. Tautinė ideologija šiokių žymių ieško žemesniuose visuomenės sluoksniuose tolimoje praeityje, ypač kad kaimiečiai apskritai labiau yra atskirti nuo svetimųjų mados bei įtakos, kurios kiti visuomenės sluoksniai (daugiausia kosmopolitiniai intelektualai, nuo savo tautos nutolusios aukštesniosios klasės ar ir miestiečiai) lengviau paliečiami ar ir tyčia tai įtakai pasiduoda. Tautiškumas brangina savo etninės kultūros tradiciją (tautosaką, tautodailę ir pan.), nes praeityje mato ne tik etninį grynumą, autentiškumą, bet ir ypač didingumą, kuris gali mases įkvėpti žygiams nugalėti pavojams ir siekti tolimesnio didingumo. Senovės pradmenų pabrėžimu tautiškumas ypač nori nugalėti naujųjų laikų visuomenės susiskaldymą bei tapatybės praradimą dėl žmogų nuasmeninančios masinės technologijos raidos.

Tautiškumo raidoje bei tapsme besireiškiančios svarbiausios jėgos yra: didelės visuomeninės pervartos, elitas (visuomenės viršūnės) ir miestas, tiksliau — jo sudaryta aplinka.*(3)*

Nors etninės savimylos, gimtinės, savojo krašto meilės pradmenys žmogui yra įgimti, istorijos būvyje žmonėse tautinis jausmas pakyla, kai jie pamato, kad dėl to jausmo jie gali susilaukti tam tikrų pirmenybių (dvasinių bei materialinių) ar jų netekti. Naujesniaisiais laikais labiau toks jausmas plėtėsi paskatintas didžių įtakingų visuomeninių pervartų.

Tuo būdu pvz. Europoje tautiškumas greitai ėmė plisti, kai dėl Prancūzų revoliucijos įtakos pradėtos griauti senosios politinės sąvokos bei įpročiai, o taip pat, kai skleidėsi pramonės revoliucija, palydima nepaprasto gyventojų priauglio, palaipsniui pakeitusi gamybos metodus, sukliudžiusi tradicinius visuomenės santykius, sukūrusi įvairiopą miesto gyventojų mišinį.

Nors ekonominiai pakitimai vaidina svarbų vaidmenį didesnio masto visuomeninėse pervartose, daugumas pastarųjų laikų tyrinėtojų nurodo, kad svarbiųjų tų pervartų priežasčių esama nevienos. O pats tautiškumas, kuris remiasi etninės kultūros pagrindu, suremiamas ir demokratijos, yra vienas iš atsakymų į tą pervartą. Jau kuris laikas nevieno autoriaus pabrėžiama, kad etninė kultūrinė integracija yra vienas pagrindinių žmogaus poreikių ir kad naujoviškoji technologija tą poreikį sutrikdo; kad tautiškumas yra natūralus mėginimas atstatyti sutrikdytąją etninę kultūrinę pusiausvyrą ar ją sukurti jau aukštesnio laipsnio.*(4)*

Tautiniam judėjimui ypač visuomeninės pervartos metu daugiatautėje valstybėje (kur, šalia viešpataujančios tautos, yra vad. tautinių mažumų) vadovauja šviesesni žmonės, elitas, kuris, dažnai būdamas ir pats išskirtas iš pajėgos ir įtakos, geriau gali suprasti ir panaudoti tarpgrupiniuose santykiuose susidariusias galimybes. Tas elitas ilgainiui sudaro šviesuolių bendruomenę, turinčią tikslą rūpintis kultūrine vienybe ir visuomeniniu solidarumu, siekiančiu apimti visus žmones, iš esmės turinčius tą pačią kultūrą ir istorinę praeitį. Šito elito asmenys yra pagrindiniai tautinės veiklos apibendrintojai bei apibrėžėjai, organizatoriai ir populiarintojai, savo veiklos programai panaudoją pagrindinio etninio gyventojų sluoksnio kultūrinius elementus (įskaitant tautosaką, tautotyrą, kur randama simbolių ir mitų atsarga, istoriją ir pan.). Bet pats tautinis judėjimas tepasidaro gajus, išsivysto, kai, tolimesniame to judėjimo tarpsnyje, į jį įsitraukia platesni visuomenės sluoksniai.*(5)* Šie

šveisuoliai, pasiryžę vadovauti tautinei veiklai, iš dalies būdami ir patys kilę ne iš tos pačios visuomeninės aplinkos, buvo verčiami ir ėmė geriau įsivaizduoti platesnę etninę vienybę ir gilesnį autentiškumą. Tokie asmenys galėjo geriau suvokti ir visai tautai skiriamos kultūrinės kalbos pobūdį.

Miestas, kur telkėsi įvairūs visuomeniniai bei etniniai sluoksniai, ilgainiui ir savo tautybės nebetekę, pasidarė įvairių visuomeninių pervartų centras. Miesto aplinka skatina jo gyventojus ieškoti antindividualinių grupės bendrybių bei ugdymo platesnių giminystės saitų, be kitko, susijusių ir su tautiniais judėjimais. Tik ta prasme tautinių judėjimų vadovai priešinasi miestui, kad jie randa platesnės etninės vienybės ir didesnio autentiškumo šaknis priešmiestinėje praeityje. Bet kartu jie stengiasi etninės kultūros pradmenis pritaikyti ir miesto sąlygoms.

Pačioje tautiškumo sampratoje esama tam tikros įtampos, prieštaravimų. Vienas ryškiausių prieštaravimų yra tarp naujoviškumo (modernizmo) ir autentiškumo reikalavimų. Taip pat esama prieštaravimo tarp vienijimo ir etninės kultūros autentiškumo, nes senasis, dar prieštautinio tarpsnio autentiškumas juk yra labiau vietinis, lokalinis.

Pastaruoju šimtmečiu būta žymių nuomonių skirtumų, ar pagrindiniai tautinės ideologijos teiginiai teisingi, ar ne. Ypač Vak. Europos mokslininkai teigė, kad vienybė ir autentiškumas, kuriuos nori sukurti ir įgyvendinti tautiniai judėjimai, tesą mitai. Iš tikrųjų, nors tautiniai papročiai bei etniškumas palaipsniui gali pereiti iš vienos tos kategorijos grupės į kitą ir naujesniaisiais laikais čia ribos neretai tėra dirbtinai nubrėžtos, arbitrarinės, vis dėlto, kaip pabrėžia J. Fishmanas, tautinių žymių prasmės pagrindimas mažesnę teturi reikšmę negu pats tautiškumo efektyvumas gyvenime, jo lankstumas, tautinio judėjimo veikėjų sugebėjimas patį tautybės principą perprasminti bei pritaikyti kintančioms gyvenimo sąlygoms.*(6)* Kai kurios vėlesniųjų laikų tautos yra susidariusios iš įvairių etninių grupių susiliejimo bei suliedini-

mo, asimiliacijos. Bet vėl vienos etninės grupės bei tautybės gebėjimas asimiliuoti kitą grupę turi ir ribas, kurių jis paprastai neperžengia. Ta riba atsiranda tada, kai kita etninė grupė jau pasiekė tautinį sąmoningumą. Tada grupė, tautinio judėjimo vadovų lenkiama, jau ima pabrėžti savo tautinę kultūrinę individualybę bei skirtybę nuo kitos grupės, ir, bent nekraštutinės prievartos sąlygomis, tolimesnei kitos grupės asimiliacijai nepasiduoti.

Kaip esame minėję, tauta nėra amžiams nusistojusi, bet, priešingai, yra kintanti, istorinės raidos veikiama sąvoka. Viena tokių tautos sąvokos ypatybių yra tautos santykis su valstybe. Paprastai tautinio judėjimo vadovai siekia ir savos tautinės valstybės, ypač kad tokios valstybės aparatas sudaro palankiausias sąlygas tautinei kultūrai bei kalbai klestėti.

Tautos santykio su valstybe samprata nėra ir nebuvo visur vienoda. Vakarų Europoje (pvz. Anglijoje ir Prancūzijoje), kur valstybė atsirado anksčiau ir įvairios etninių kultūrų grupės valstybės institucijų bei valstybinio vyksmo buvo sulydytos apskritai į vieningą kultūrinę visuomenę, valstybė kaip ir sutapatinama su tauta. Čia valstybinis procesas laikomas pirminiu veiksniu, o tauta — antriniu, to proceso sukurtu.

Rytų, Vidurio ir Pietų Europoje XIX a. daugiau ima plisti kita tautos samprata, paremta gimtosios kalbos bei etninės kultūros pagrindu. Šiai sampratai filosofinius bei ideologinius pamatus padėjo ir tos sampratos sklidimą Europoje parėmė daugiausia vokiečių istoriosofas ir literatūros kritikas J. G. Herderis (1744-1803), kėlęs kiekvienos tautos kultūros originalumą ir grožį, kartu ir gynęs vokiečių kultūrą nuo gožiamos prancūzų įtakos. Šiokios tautos sampratos, dargi pretenduojančios į savo atskirą valstybę, Vakarų Europos mokslininkai nenorėjo pripažinti. Tačiau jau XIX a. viduryje Vak. Europos intelektualai suprato, kad esama ne tik valstybinės tautos sampratos (kad tautą sukuria valstybė), bet ir kitokios, priešingos Vak. Europos patyrimui

bei sampratai, besiremiančios etnine kultūra ir kalba. Tačiau vis dar nenorėta pripažinti teisės siekti savo tautinės valstybės mažoms tautoms, vad. „tautoms be istorijos", praeityje nesukūrusioms savo valstybių.

Kalba ir tauta. Nors retesniais atvejais kalba ir nėra būtinas tautybės dėmuo, bet apskritai kalbos sąsaja su tauta yra pagrindinis dalykas. Tatai, be kitko, matyti ir iš to, kad iš įvairių visuomeninių junginių tampriausia yra kalbinė bendruomenė, ryškiau savo narius atskirianti nuo visų kitų visuomeninių junginių. Nauji, jaunosios kartos nariai (savoje aplinkoje) savaime įauga į tą bendruomenę ir paveldi visą turtą gimtosios kalbos, kuri kiekvienai tautai yra skirtinga, taip sakant, yra tautiškai individualus išorinio ir vidinio pasaulio persidirbimas į savo dvasios nuosavybę. Nors vad. lingvistinio reliatyvizmo teorija, teigianti, kad paveldėta gimtoji kalba savo gramatinėmis kategorijomis ir reikšminėmis (semantinėmis) klasifikacijomis apriboja, sąlyguoja ja kalbančio žmogaus pažiūrą į pasaulį, ir nėra davusi tam visai įtikinamų įrodymų, vis dėlto visa teorija nėra ir visų atmetama. Amerikiečių istoriko C. J. H. Hayes nuomone, svarbiausias skiriamasis tautybės požymis yra kalba, nulėmusi naujųjų laikų tautybių atsiradimą, nes kalbos vienodumas padeda kurtis dvasiniam panašumui, pateikia pilną komplektą idėjų ir žodžių, o tokios dvasios žmonės linkę išugdyti grupės sąmoningumą, pergyventi bendro intereso jausmą ir taip sudaryti gentį ar tautybę. Be to, gimtoji kalba nutiesia tiltą tarp dabarties ir praeities ir sujungia šios dienos tautą su tos pačios grupės senovės pasakų herojais.*(7)* Anot politinių mokslų specialisto C. J. Friedricho, etninė bendruomenė faktiškai reiškia kalbą, nes ši pastaroji perduoda mintis, jausmus ir kitas individualybės apraiškas, žmogų jungiančias į bendruomenę, kuri jos nariams tolydžio vis atgimsta ta kalba kalbant ar jos klausantis.*(8)* Apskritai kalba yra pagrindinis etninės kultūrinės integracijos fokusas ir kartu svarbiausia tos integracijos priemonė.*(9)*

Gimtoji vietinių krašto gyventojų kalba, šalia oficialiosios kalbos, atskirais atvejais pradeda įsigauti į viešąjį valstybinį ir bažnytinį gyvenimą žymiai anksčiau už naujųjų laikų tautinius judėjimus, kuriuose jau tautinė gimtosios kalbos reikšmė, tos kalbos panaudojimas, ypač jos pagrindimas tautos gyvenime vis labiau pabrėžiamas. Senosiose klasikinėse Vak. Europos imperijose buvo pripažįstamas reikalas pasinaudoti ir vietine čiabuvių gimtąja kalba, kai reikėjo kreiptis į platesniuosius gyventojų sluoksnius.

Bet ypač bažnyčiai jau iš pradžių rūpėjo skleisti savo mokymą įvairiakalbių žmonių tarpe. Frankfurto sinodas pripažino (794), jog niekas netikįs, kad tik trimis kalbomis (t.y. hebrajų, graikų ir lotynų) tesą galima melstis Dievui, nes Dievas išklausąs maldos kiekviena kalba. Oficialiu tautinių kalbų pripažinimu laikomas Tours vyskupų susirinkimo nutarimas (813) pasirūpinti išversti pamokslus į vietines romanų ir germanų kalbas, kad kiekvienas lengvai suprastų kas pasakyta.*(10)* Slavų apaštalas šv. Kirilas, IX a. išvertęs į slavų kalbą liturginius tekstus ir evangeliją, aiškiai pasisako už atskirų tautų ir jų kalbų rašto teisę, laikydamas gėdingu dalyku tepripažinti trims kalboms tikybinių tekstų teisę, nes juk Dievui nesą galima prikišti nesugebėjimą pripažinti lygybės kitoms tautoms.*(11)*

Įvairių kraštų bažnyčios anksti pripažino kalbą ryškia tautybės žyme. Konstancos bažnytiniame suvažiavime (1414-1418) buvo atstovaujama ne valstybėms, bet tautoms, kur pvz. anglų prelatai sakėsi atstovaują tikrai tautybei, apibrėžtai „skirtumu kalbos, tikriausio ir pozityviausio tautos ženklo ir esmės pagal dieviškąją ir žmogiškąją teisę".*(12)*

Gimtoji kalba, šalia tikybos, buvo simbolinis vienijamasis šauksmas čekams, kai 1420 m. husitų karinis vadas J. Žižka ėjo prieš katalikų Šventosios Romos imperatorių ir jo sąjungininkus, norėdamas „išlaisvinti Dievo ir šventųjų įstatymo tiesą ir apsaugoti bažnyčios tikinčiuosius ir čekų ir slavų kalbas".*(13)*

Labai pakilo gimtosios kalbos reikšmė humanizmo, renesanso ir reformacijos — Europos intelektualinių judėjimų — laikais, kada jau atkreipiamas dėmesys į paprastuosius žmones. Tada rimtesniems tyrinėtojams jau buvo aišku, kad kalba imta sieti su tautinės sąmonės, tautinės vienybės kilimu.*(14)* Renesansinė pažiūra į glaudžią gimtosios kalbos ir tautos sąsają atsispindėjo ir Lietuvoje XVI a. Mikalojaus Daukšos aiškinime, kad lietuvių kalba yra pagrindinės reikšmės lietuvių tautos gyvatai.

Kai Europoje į mokyklas buvo įvestas gimtosios kalbos mokymas ir iš lengvo ėmė plisti žmonių, žemesniojo luomo raštingumas, susidarė žymiai palankesnės sąlygos ir gausingesniems tautiniams judėjimams, nes juk platesnius žmonių sluoksnius tada (ne radijo ir televizijos laikais) tebuvo galima pasiekti gimtąja kalba spausdintomis knygomis bei laikraščiais. Šiokią spaudą skaitydami, anksčiau buvę neraštingi žmonės buvo labiau glaudinami su savo gimtąja kalba, sąmoningiau pajuto su ja savo jungtį, o tautinių judėjimų vadovams tai palengvino santykiavimą su masė mis, tų masių organizavimą.

Naujesniaisiais laikais mažųjų Europos tautų atgijimo ir glaudaus gimtosios kalbos siejimo su tautybe sąjūdis rėmėsi labiausiai minėtojo Herderio teorija. Herderiui tauta yra nepražudytina ir kultivuotina etninės žmonių grupės organiška vienybė. Pati tautiškumo esmė (kiek romantiškai jo suprasta) apskritai esanti tautos dvasia, tautos siela, o gimtoji kalba — tikrasis tos sielos atšvaitas. Žmogus normalų švietimą, ugdymą tegalįs gauti savo tautiečių tarpe ir savo kalba.*(15)* Herderis pabrėžė, kad „nors valstybė ir pražūva, tauta išlieka, jei ji išlaiko savo skirtingą kalbinę tradiciją".*(16)* Herderio mintys turėjo didelės įtakos mažųjų Europos tautų atgijimui. Mat labiausiai daugiatautėse valstybėse (ypač Rytų Europoje, kur vyraujanti tauta paprastai nedavė lygių teisių savo valstybės tautinėms mažumoms) Herderio idėja buvo stiprus, įtakingas ramstis

mažesnėms tautoms ginti savo etninę individualybę bei kalbą. Slavai Herderį laiko savo tautinės minties šaltiniu.

Herderio įtaka gyvai buvo jaučiama ir Lietuvoje. Jo teiginys, kad žmogus normalų švietimą, ugdymą tegalįs gauti savo gimtąją kalba, buvo beveik pažodžiui kartojamas ir už lietuvių kalbos teises ir jos kultūros kėlimą kovojusio Maž. Lietuvoje prof. L.G. Rėzos (1796-1840). O kad kalba yra pats pagrindinis tautos sąvokos dėmuo, buvo Lietuvoje pabrėžiama nuo XIX a. pradžios (pvz. K. Bagužio), ypač aušrininkų bei tautinio atgimimo veikėjų (be lietuvių kalbos nebus ir lietuvių — tai mūsuose J. Basanavičiaus teiginys).

Apskritai naujųjų laikų tautiniai judėjimai į gimtąją kalbą žiūri ne tiek kaip į susižinojimo priemonę, kiek kaip į betarpišką paties tautiškumo apraišką.

Mat naujųjų laikų tautiškumui rūpėjo, kad nebūtų pražudyta etninė praeitis, kurioje būtų galima rasti sąsają su garbinga senove. Tą sąsają rodanti, simbolizuojanti gimtoji kalba, iš amžių glūdumos nenutrūkstamai pratisusi į šiandieną. Ypač vadinamosioms „tautoms be istorijos" istorija ir gimtoji kalba rodėsi neatskiriamai susijusios: gimtoji kalba pasidarė ne tik kelrodis į istoriją, bet ir pati istorija, nes kalba bylojo joms apie tautos praeitį, jos žygius. Todėl naujųjų laikų Europos tautų atgijimas prasidėjo labiausiai filologinėmis ir archeologinėmis bei istorinėmis studijomis.*(17)*

Gimtoji kalba, kuri faktiškai yra visų kitų tautinių žymių ir simbolių nešėja, pasidaro didžiausia tautiškumo brangenybe, kai kiti tautos vienybės ir autentiškumo simboliai ilgainiui tampa problematiški, išblėsta dėl savo ribotumo, nes gimtąją kalbą vis galima interpretuoti pagal labiausiai pageidaujamus asmens troškimus, taip pat pagal tai, kas asmeniui atrodo labiausiai brangu ir girtina etninėje visuomenėje. Tuo būdu, pavyzdžiui, rusų rašytojas I. S. Turgenevas (1818-1883) garbstė rusų kalbą, keldamas jos tobulybes ir išvesdamas, kad nesą abejojimų, jog tokia kalba bus buvusi duota ir didžiai tautai.*(18)*

Tautiniai judėjimai labai vertina ne tik pačią gimtąją kalbą, bet ir tos kalbos produktą — tautos sakytinę ir rašytinę literataūrą. Mat literatūra gimtąja kalba platiesiems visuomenės sluoksniams pateikia emocinę, jausminę grandį, jungiančią gimtąją kalbą su tautiškumu, kai tautinio judėjimo vadovams, intelektualams tam pačiam tikslui tarnauja ideologinė ir intelektualinė programa.

Kalbos planavimas bei jos kultūros kėlimas. Jei kalba yra ne tik tautos susižinojimo priemonė, bet ir tautinės raiškos būdas, apskritai pagrindinis tautybės dėmuo, tauta rūpinasi ir savo kalbos planavimu, gimtosios kalbos kultūros kėlimu. Istoriniu požiūriu tautinis kalbos planavimas esti iš dalies racionalizacija po faktų, iš dalies netiesioginis apibrėžimas to, ko norima pasiekti.

Kalbos planavimas yra susijęs su pačios tautos augimu, sąmonėjimu, jos kultūrine pažanga. Norėdama augti, kultūriškai kilti, tauta neišvengiamai turi rūpintis ir savo gimtąją kalbą pakelti (tiksliau — nuolat kelti) į aukštesnę pakopą. Kiekviena save gerbianti tauta nori turėti ne šiaip jos viename ar kitame savo krašto kampelyje vartojamą kasdienio gyvenimo tarmę ar šnektą, bet „išugdytą" kalbą, tinkamą progresuojančiam visos tautos kultūros ir civilizacijos gyvenimui reikšti. O antra, į tarmes bei šnektas suskilusi gimtoji kalba trukdo glaudesnės tautinės vienybės siekti. Kadangi bendrojo tautos gyvenimo prigimtis reikalauja, kad atskirų jos asmenų individualiniai ir grupiniai vietiniai interesai nesipriešintų bendriesiems tautos siekimams, yra reikalas skatinti intensyvų tų žmonių susižinojimą, glaudų tautinį bendravimą. O tokiam sėkmingam susižinojimui, bendravimui tenka naudotis vienu susižinojimo kodu, t.y. visiems tautos nariams viena kodifikuota kalba.

Taigi tam bendrajam tautos reikalui tenka ir planuoti, susikurti ir atitinkamą kultūrinę bendrinę kalbą. Tautiniai judėjimai rūpinasi pateikti naujovišką, autentišką ir vienijan-

čią bendrinę kalbą, turinčią būti sąmoningai vartojamą vietoj anksčiau buvusių nesąmoningai vartotų sritinių (geografinių) ar visuomeninių grupių kalbos skirtybių.

Toje šios bendrinės kalbos kūrimo raidoje galima išskirti keturis aspektus: normos pasirinkimą, jos kodifikaciją, tos kalbos tolimesnį ypač funkcinį išvystymą ir šios kalbos įgyvendinimą visuomenėje.*(19)* Normos pasirinkimas paprastai susijęs su tarminio pagrindo pasirinkimu bendrinei visos tautos kalbai, o kodifikacijos uždavinys yra nustatyti tos kalbos taisykles, pirmiausia gramatines ir rašybines, taip pat paruošti bendriniam reikalui atitinkamą žodyną, o ilgainiui ir tarties taisykles. Išvystymo uždavinys — pritaikyti bendrinę kalbą įvairiems kalbos uždaviniams, įvairioms funkcijoms, funkciniams stiliams (moksliniam, specialiam dalykiniam, publicistiniam ir kt.).

Tokios bendrinės kalbos dorojimas, ugdymas įvairiose tautose, suprantama, nevienodai reiškėsi. Jau XVI a. Europoje imamos gimtosios kalbos kelti į kultūrinių kalbų pakopą vietoj ligtolinės lotynų kalbos. Tam reikalui Italijoje buvo įkurta Academia della Crusca (1582), Vokietijoje Fruchtbringende Gesellschaft (1617), Prancūzijoje Académie française 1635). Vokiečių filosofas G.W. Leibnizas (1646-1716) atmetė (1697) paplitusią nuomonę, kad vokiečių kalba netinkanti „aukštesnėms mintims" reikšti, reikalavo steigti instituciją sudaryti reikalingiems terminams ir formoms pagal savosios kalbos dvasią.*(20)*

Kalbos planavimas apima ne tik jo tikslą, bet ir to planavimo kryptį bei atitinkamas kalbinių reiškinių pakaitas.

Seniau, dar netautiniu laikotarpiu, gimtoji kalba buvo vertinama pirmiausia grožio bei skambumo požiūriu. Gražumu gyrė savo kalbą anglai, prancūzai, vokiečiai iš seno. Bet jau tautinio judėjimo laikotarpio gimtosios kalbos vartojimas bei planavimas turi tikslą paskatinti ir palengvinti siekti platesnės tautinės vienybės ir gilesnio tautinio autentiškumo.*(21)*

Tautinis kalbos planavimas labai priešingas svetimosioms įtakoms. Neigiamas požiūris į svetimybes žymu dar ankstesniu, prieštautiniu laikotarpiu. Minėtasis Leibnizas pasisakė prieš prancūzybes vokiečių kalboje. Jau nacionalistinio pobūdžio antipatiją svetimiesiems elementams kalboje rodė vokiečių filosofas J.G. Fichtė (1762-1814), teigęs, kad gryna kalba tauta galinti geriau save reikšti ir padidinti savo laisvę.*(22)* Ir amerikiečių žodynininkas N. Websteris (1758-1843) po Amerikos revoliucijos siūlė amerikiečiams kiek skirtingą nuo anglų rašybą, nes „tautinė kalba yra tautinės vienybės ryšys", o *nepriklausoma tauta turinti turėti ne tik* savo atskirą vyriausybę, bet ir kalbą.

Tautiniai judėjimai priešinasi ne tik skoliniams, svetimiems gimtosios kalbos elementams, bet, reikalaudami bendros visai tautai kalbos, apskritai priešinasi ir tarmybėms, tarminių kalbos normų įtakai, nes tarmiškumai apsunkina laisvą, intensyvų susižinojimą, bendravimą tautinės bendruomenės ribose, veda į bendrinės kalbos, o tuo pačiu ir tautinės vienybės silpninimą, skaldymą. Prancūzijos tautinis susirinkimas 1790 m. išleido manifestą, skatinantį visuose distriktuose panaikinti „žargonus, paskutiniąsias feodalizmo liekanas ir vergovės paminklus", o vadovaujantis jakobinas B. Barère pareiškė (1794), kad laisvos tautos kalba turinti būti viena ir ta pati visiems jos nariams.*(23)*

Tautiniai judėjimai tokios autentiškos gimtosios kalbos ieško tarpe paprastųjų tautos narių, kaimiečių, kurie mažiausiai tebuvę svetimųjų kalbų įtakos paveikti, galėję išlaikyti autentiškesnį protėvių kalbinį palikimą. Ta kaimiečių kalba, jos senovė buvo pabrėžiama ypač XIX a. mažųjų slavų tautų judėjime, nes mat ten (panašiai kaip ir Lietuvoje) miestai tada buvo patekę į didelę svetimųjų įtaką.

Kalbiniam tautiškumui tenka laviruoti tarp dviejų kraštutinumų — autentiškumo ir naujoviškumo (modernizmo), nes juk paties gyvenimo raida atneša nemaža ir kalbinių naujenybių, nesančių autentiškoje kurios tautos kalboje.

Tautinio judėjimo atstovų ypač pasisakoma prieš žodynines (leksikos) svetimybes, žodyninius skolinius iš kitų kalbų. Sustiprėjusio Pietų, Rytų ir Vidurio Europos tautinio judėjimo metu (XIX a.) vengta įsileisti į gimtąją kalbą svetimų kalbų žodžius, bet nevengta skolintis naujybinių (taigi daugiausia svetimų) sąvokų. Bet kai purizmas ilgainiui ėmė vienu ar kitu atveju kliudyti kultūrinę pažangą, tautinio kalbos planavimo atstovų buvo imtasi tolydžio perprasminti autentiškumo sąvoką, kad planavimas būtų pakankamai lankstus, kad jis galėtų tarnauti tam, kas atrodo būtina ir pageidaujama. Todėl tautinės kalbos planuotojų apskritai stengiamasi laikytis saikingo purizmo; autentiškumo kalboje siekiant, remtis paprastųjų žmonių kalba, kur ji mažiau tepaveikta kitų kalbų (mažiau ir skolinių teturi). Tų planuotojų stengiamasi autentiškumą lanksčiau pritaikyti kintančio gyvenimo sąlygoms, daryti skirtumą tarp etninio kalbos centro ir neetninio jos pakraščio (periferijos), tarp techninių ir netechninių žodžių ar posakių, tarp teiktinų ir neteiktinų kalbos skolinių šaltinių.*(24)*

Mūsų apžvalga rodo, kad kalba, bent Rytų ir Vidurio Europos sampratos požiūriu, yra pagrindinis ir lemiamas tautos sąvokos elementas. Išimčių labai maža; tokių išimčių tikrai neparemia nei lietuvių, nei apskritai baltų istorija. Juk išnykus skirtingoms baltų tautų bei kilčių kalboms, ilgainiui išnyko ir pačios skirtingosios etninės baltų grupės, kaip pvz. prūsai, asimiliuoti vokiečių, lietuvių ir iš dalies lenkų, pačiai prūsų kalbai išnykus XVIII a. pradžioje. Arba ir kuršiai, kurie jau XVI a. sulatvėjo ir sulietuvėjo, netekę savo skirtingos kalbos. Tas pats kalbinis dėsnis iš seno veikia ir lietuvių istorijoje: priėmusio svetimą kalbą lietuvių aukštojo luomo palikuonys (tik gal labai retą kurį atveją teišskyrus) ilgainiui išvirto kitų tautų nariais, o ir dalis kitų luomų, ypač Lietuvos etnografinio ploto pakraščiais, svetimųjų valstybinėje ir kultūrinėje aplinkoje, palaipsniui neteko savo gimtosios kalbos, nutauto, kitataučiais išvirto.*(25)*

1 E. Lemberg, *Geschichte des Nationalismus in Europa* (Stuttgart, 1950), 18 tt.
2 J. A. Fishman, *Language and Nationalism* (Rowley, Mass., 1972), 5 tt.
3 Fishman, 10 tt.
4 Fishman, 13-14.
5 M. Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas* (Praha, 1968).
6 Fishman, 22.
7 A. Kemiläinen, *Nationalism* (Jyväskylä, 1964), 152.
8 C. J. Friedrich, *Man and His Government* (New York, 1963), 40, 43.
9 Herbert C. Kelman (žr. Fishman, X).
10 Ph. Wolff, *Western Languages AD 100-1500* (New York, Toronto, 1971), 118.
11 R. Jakobson, "The Beginning of National Self-Determination in Europa" in J. A. Fishman, ed. *Readings in the Sociology of Language* (The Hague, 1968).
12 Cit. Fishman, 125.
13 Cit. Fishman, 125.
14 *Studies by E. Haugen,* ed. by E. Sheradon Firchow [ir kt.]. (The Hague, 1972), 499.
15 Kemiläinen, 72, 79.
16 Cit. Fishman, 49.
17 Fishman, 45.
18 Fishman, 55.
19 Plg. E. Haugen, "Dialect, Language, Nation" in *Studies by E. Haugen,* ed. by E. Sheradon Firchow [ir kt.] (The Hague, 1972).
20 Cit. Fishman, 59.
21 Fishman, 66.
22 Cit. Fishman, 67.
23 Cit. Fishman, 69, 135.
24 Fishman, 75.
25 Šis straipsnis yra paskaita, skaityta 1984 m. rudenį Santaros-Šviesos suvažiavime Tabor Farmoje. Autorius šia proga dėkoja V. Kavoliui, vėliau šį straipsnį skaičiusiam (tačiau į jo patarimą panagrinėti ir kai kuriuos kitus šios problemos aspektus čia, kaip jau ir straipsnio pradžioje pasiaiškinta, negalėjo būti atsižvelgta).

IŠ KULTŪRINIO PALIKIMO

IŠ SIBIRO

Petras Cvirka

„Kiekvienas P. Cvirkos raštų puslapis mums įdomus. Kiekvienas naujai surastas jo rankraštis brangus."

A. Venclova (*Literatūra ir menas*, 1965, nr. 18, p. 4)

Petras Cvirka mūsų literatūroje žinomas kaip prozaikas. Tačiau, kaip ir dažnas rašytojas, „savo kūrybinių bandymų metais P. Cvirka dar nežinojo, kuo jis gali geriau pasireikšti — poezija ar proza. [. . .] *Vienu metu, 1926-1928 m., P. Cvirkos kūryboje vyravo poezijos žanras" (2:37). Net ir pati pirmoji jo knyga buvo ne proza, o eilėraščių rinkinėlis* — Pirmosios mišios *(1928).*

Negana to. Tuo metu „jis bandė rašyti net ir draminius vaizdelius" (2:37). Sprendžiant iš bibliografinių duomenų, periodikoje buvo išspausdinta keturi jo scenos kūrinėliai: „Baudžiava nebegrįš" — Lietuvių katalikų blaivybės d-jos Kaune leistame Sargybos *žurnale (1924, nr. 23), o trys Amerikos lietuvių* Vienybėje *— „Aukso apyrankis" (1926, nr. 107-108), „Stebuklai" (1928, nr. 5-8) ir „Pievų gėlė" (1929, nr. 111-115) (4:80).*

Tuo metu P. Cvirka žymiai daugiau spausdinosi Amerikos lietuvių negu Lietuvos periodikoje — ypač Vienybėje, *jos redaktoriaus J.O. Širvydo prikalbintas (3:402), ir, kiek rečiau,* Tėvynėje *(4:36-80; 1:XIII, 11; Butrimas 4:103; Petronis 5:118, 6:100; Šimkus 6:119, tas pats 5:139; Venclova 5:567; Zavadskis 5:109-110; Žemaitis 5:143). Tai darė iš dalies, o gal ir daugiausia piniginiais sumetimais: „Parašysiu, kad atsiųstų kokį doleriuką, žinai, velniškai reikia pinigo!" (Makarevičius 5:95). Ir atsiųsdavo. O iš kažkurio laikraščio, girdi, net ir auksinį laikrodį (Kulakauskas 5:146), kaklaraištį „ar kažką panašaus" (Venclova 5:567) gavęs. Bent vienu*

atveju honoraras faktiškai buvo tiesiog atvira pašalpa — Vienybė *kurį laiką, J.O. Širvydo iniciatyva, šiek tiek šelpė Lietuvoje kai kuriuos savo jaunuosius bendradarbius, jų tarpe ir P. Cvirką (3:181). Pagaliau Amerikos lietuvių spaudos kriterijai tikriausiai buvo atlaidesni negu Lietuvos, bent rimtesnės, periodikos. Tad jaunam pradžiokui buvo lengviau į ją patekti.*

Tačiau ne visada. Pasirodo, P. Cvirka buvo nusiuntęs Vienybei *dar bent du scenos vaizdelius — „Bajoro žentas" ir „Iš Sibiro". Jo bibliografijoje jiedu nenurodyti. Neteko užtikti jų minimų ir jokioje kitoje P. Cvirką liečiančioje literatūroje. Tad, reikia manyti, jie taip ir liko neišspausdinti. Tam pritaria dar ir štai kas. Sprendžiant iš tų vaizdelių rankraščių, — popieriaus, teksto tvarkos ir t.t., —* Vienybė *juos gavusi jeigu ne kartu, tai bent maždaug tuo pačiu metu. O ant „Baroro žento" rankraščio antraštinio lapo J. O. Širvydo pieštuku užrašyta ir inicialais pasirašyta: „Perskaičiau Geg. 20, 1926. Silpnas dalykėlis! J. O. Š." Reiškia, nespausdintinas. Tiesa, „Iš Sibiro" rankraštyje tokio ar panašaus užrašo nėra. Tačiau atrodo, kad tasai redaktoriaus sprendimas galioja ir šiam vaizdeliui — t.y. jis taip pat „silpnas dalykėlis", tad irgi nespausdintinas. Galų gale ir vienas, ir kitas rankraštis neturi jokių redakcijos taisymų ar rinkėjo bei spaustuvės žymių — abu švarūs švarutėliai. (Žinoma, reikėtų dar peržvelgti to meto* Vienybę, *tačiau tam nebuvo galimybių.)*

J.O. Širvydo užrašas nurodo netiesiogiai ir bent apytikslį tų kūrinėlių parašymo laiką, o tuo pačiu ir vietą, nes šiaip abu rankraščiai nėra datuoti. Sprendžiant iš to užrašo datos (1926.V.20), jie buvę parašyti ne vėliau 1926 m. pradžios. Reiškia, kai P. Cvirka dar tebelankė Vilkijos progimnaziją, nes jis ją baigė tų metų birželio mėn., o rugsėjo mėn. jau pradėjo lankyti Kauno Meno mokyklą (5:635).

Galimas daiktas, kad parašyti šiuos kūrinėlius paskatino mokytojo V. Petronio toje progimnazijoje įsteigta meno kuopelė, kuri rengė ir vaidinimus. P. Cvirka joje aktyviai reiškėsi (Petronis 5:116-117, 6:100; Butrimas 5:103; Zavadskis 5:108). Esą net sutrumpino ir pastatymui pritaikė vieną scenos veikalėlį (Zavadskis 5:108). O pats V. Petronis prisimena: „Tada labai stigo mokyklų scenai tinkamų pjesių. Apie tai išsitariau Cvirkai. Po kurio laiko jis atnešė parašęs scenos vaizdelį. Perskaitę ir panagrinėję jo kūrinėlį, abu priėjome išvadą, kad jis vaidinti netinka — neveiksmingas, parašytas ilgais monologais. Patariau perdirbti jį į apsakymą [. . .]"

(Petronis 5:118). Panašų epizodą (o gal tą patį, tik kiek kitaip?) prisimena V. Petronis ir kita proga (Petronis 6:102).

Anot bendralaikių atsiminimų, vėliau P. Cvirka esą inscenizavęs Meno mokyklos saviveiklai „Lietuviškas vestuves" (Trečiokaitė-Žebenkienė 5:152), išvertęs darbininkų klubo „Viltis" dramos būreliui kažkokį scenos veikaliuką, vaizduojantį kinų „proletariato kovą" (Grybauskas 5:158), o po karo, girdi, rašęs (žadėjęs rašyti?), baletmeisterio B. Kelbausko įkalbėtas, libretą baletui iš baudžiavos laikų (Grybauskas 5:159). Tačiau visi šie užsiėmimai, — net jeigu jų ir iš tiesų būta, — išskyrus nebent minėtą libretą, nėra draminė kūryba. Tiesa, P. Cvirka domėjosi teatru ir esą dar vis norėjo imtis — bent prabėgom — dramos: ketino parašyti Trečiam frontui *vienaveiksmį „iš spaustuvės darbininkų gyvenimo" (Grybauskas 5:156-157), žadėjo veikaliuką vaikų spektakliui (Ušinskas 5:199), o susidomėjęs Jaunųjų teatro sąjūdžiu, kartą išsireiškęs režisieriui J. Grybauskui: „O gal man pamėginus ką jums parašyti? — ir pats lyg susigėdęs nusijuokė. — Gal kada nors. . ." (Grybauskas 5:156). Pagaliau, rašydamas romaną* Frank Kruk, *girdi, „dažnai užsimindavo norįs rašyti komediją, tik vis niekaip tinkamo siužeto nesurandąs" (Būtėnas 6:215, tas pats 5:371), nors Cvirkai-prozaikui, kaip žinia, siužetų nestokodavo. Tebeketino P. Cvirka imtis dramos ir po karo. „Dabar tai jau rašysiu ir teatrui", sakęs jis J. Grybauskui, „inscenizuosiu ‚Frank Kruką'. . .", ir dėstęs būsimosios komedijos planus (Grybauskas 5:159).*

Visi tie planai teliko tik ketinimais ir pažadais. Būdinga, kad ir P. Cvirkos užrašų knygutėse (bent ten, kas išspausdinta: 1:XII, 241-285) jokios medžiagos ar užuominų draminei kūrybai nėra.

Reiškia, tais keturiais spausdintais ir šiais dviem rankraštiniais scenos vaizdeliais, atrodo, pasibaigė P. Cvirkos „dramaturgija". Tad šie rankraščiai papildo negausius, rečiausiai minimus ir mažiausiai žinomus P. Cvirkos draminius bandymus. Žinoma, tai jaunystės rašiniai, — jų autorius tada buvo vos tik šešiolikmetis-septyniolikmetis gimnazistas. Žodžiu, juvenilija ir, tiesą sakant, prasta juvenilija. Tačiau iškiliu rašytoju eventualiai tapusio autoriaus kūrybos raidoje ji vis dėlto turi atitinkamą vietą ir prasmę. Šitokiam kontekste ir reikia žvelgti į šiuos P. Cvirkos scenos kūrinėlius. (Nors gal ir ne be šypsenos.)

Čia spausdinama vienas iš tų rankraščių. Rašyba ir skyryba aptvarkyta pagal dabartinius reikalavimus. Be to, suvienodinta remarkų tvarka. Šiaip tekstas neliestas. Tad palikta kartais pasitaikančios tarmybės, neįprastos bei senstelėjusios formos ir viena kita kalbinė klaida. Keliose vietose įterpta (lauztiniuose skliausteliuose) praleistas žodis.*

K. Ostrauskas

** Dėkoju Amerikos lietuvių bibliografui Kaziui Baltramaičiui, iš kurio esu gavęs abu šiuos rankraščius.*

P.S. Šiam Metmenų *nr. jau beišeinant iš spaudos, teko patirti, jog Lietuvoje tik ką pasirodė naujai leidžiamų P. Cvirkos raštų penktasis tomas, kuriame, kaip tenykštė periodika informuoja, esą išspausdinta ir „dramos vaizdeliai". Deja, to tomo dar neteko matyti, tad nebuvo įmanoma juo pasinaudoti.*

K.O.

Bibliografija

1. *Cvirka, P.,* Raštai, *t. XII-XIII (Vilnius, 1956-57).*
2. *Galinis, V.,* Petro Cvirkos apsakymai *(Vilnius, 1954).*
3. Juozas O. Širvydas (1875-1935): Biografijos bruožai. *Redagavo V. Širvydas (Cleveland, 1941).*
4. *Vilnonytė, V., ir Lukošiūnas, A.,* Petras Cvirka: Bibliografija, 1924-1970 *(Vilnius, 1974).*
5. *Juliaus Būtėno, Petro Butrimo, Juozo Grybausko, Telesforo Kulakausko, Adomo Makarevičiaus, Vinco Petronio, Jono Šimkaus, Irenos Trečiokaitės-Žebenkienės, Stasio Ušinsko, Antano Venclovos, Leono Zavadskio ir Vlado Žemaičio atsiminimai rinkinyje* Atsiminimai apie Petrą Cvirką. *Sudarė A. Mickienė (Vilnius, 1969).*
6. *Juliaus Būtėno, Vinco Petronio ir Jono Šimkaus atsiminimai rinkinyje* Knyga apie Petrą Cvirką. *Paruošė A. Venclova (Vilnius, 1949).*

IŠ SIBIRO...

Drama
2-se veiksmuose

Parašė
Petras Cvirka

Veikia
Jonas Meldonis — miestelėnas (knygnešys)
Apolija — jo žmona
Viktoras — jų sūnus
Dirksnius — jų kaimynas
Dirksnienė — jo žmona
2 Žandarai

Viskas dedasi sunkiais Lietuvai laikais

I
veiksmas

Paprastas kambarėlis. Ant stalo stovi nedidelė lempa, prie lovos verpia APOLIJA, o prie stalo sėdėdamas MELDONIS kažką drožia. Kažin kur toli girdėtis dainos atbalsis:

...Kalnai ant kalnų,
O ant tų kalnų
Kalnai ir maži kalneliai.
Tenai Lietuva per amžius buvo,
Kaip sako mūsų seneliai...

MELDONIS. Dainuoja kažkas, turbūt iš pievų eidami. Jau ir vakaras.

APOLIJA. Ir ko gi jauniems nesilinksminti, — tai jų laikas.

MELDONIS. Prispaudėjai pyksta. Sako, ateisianti žinia valsčiun, kad visai uždraus dainuoti. Žandarai supykę ims visus karti.

APOLIJA *(apstodama verpus)*. Ir uždraus dainuoti? Sunkiais lenkmečio laikais, kuomet žmonės nepažino nematė savo laimės, o [vis?] vien sunkiai po dvarus dirbdami dainavo. Dainavo

pievoje, dainavo prie arklo, dainavo girnas sukdami ir sunkų darbą dirbdami, bet iš jų lūpų daina nekrito.

MELDONIS. Jie dainavo prie savo sunkaus darbo todėl, kad palengvinus savo kančias, bet iš jų suvargusių akių vis vien buvo matyt pasiilgimas laisvės.

APOLIJA. Pasakodavo mano senelė, pamenu, kad buvo sunku sunku... Amžiną atilsį, ir mano senelės vyras A upras galą gavo dvare po gluosniu. Palenkė šaką lenkai ir pakabino jį...

MELDONIS *(įniršusiai)*. Juokiasi šunys iš mūsų, pagavę savo narvan... Bet ar netrūks vergijos pančiai kraujais aptaškyti?! Mes neištversim, sukilsim kaip vienas prieš savo skriaudėjus. *(Piktai išsišiepęs)* Uch!!

APOLIJA. Jonai, kas tau, aš nusigandau kaip nuo plėšiko... Apstok, vienas tu nieko nepadarysi. Gal mes esame kalti, kad Dievas apleido mus.

MELDONIS *(piktai)*. Jie verti prakeikimo!

APOLIJA. Tu vėl, Jonai, kaip girtas.

MELDONIS *(atkartodamas)*. Kaip girtas aš... *(Iš lėto)* Ar ne baisu žiūrėti į budelių darbą, kuomet jie karia nekaltuosius. *(Drebančiu balsu)* Menu aš, kaip mes nešėme knygas iš Tilžės, o Užupių Praną prie Jurbarko sugavo su kontrabanda... *(Lyg drebėdamas)* Kankiny, tu vertas šventojo vardo, mačiau, kaip tave judošiai pririšo prie žirgo ir užplakę jį paleido per grumstuotus laukus, žemyn galva. *(Į APOLIJĄ)* Ir tau negaila, kuomet jis sugrįžo lavonu, jau nepanašiu visai į žmogų? Jis mirė kančiose... *(Gailestingai)* Ramybė tau! Roma neregėjo baisiojo Neronio laikuose tokių baisenybių.

APOLIJA. Ir iš kur tau tos žinios, ar „Aušra" iš Prūsų atnešė? *(Į jį meiliai žiūri)* Tu toks įsikarščiavęs gražus, raudonas.

MELDONIS. Apolija, tau nieko negaila? *(Po pauzės)* Tu nieko jau neužjauti?

APOLIJA. Bet kam, Jonai, tau džiaugties tokiais laikais, kuomet viršuje galvos mirtina kilpa.

MELDONIS *(atkartodamas)*. Mirtina kilpa... Tėvynę mylįs žmogus nebijo nei pragaro baisenybių. Tu neužjauti vargstančiųjų. Koks mūsų nuopelnas, jei paklaustų sąžinė mirštant: Ar užjautei vargšus, ar praleidai per niekus nelaimingųjų dejavimus, kurie prašė tik vieno rankų pakėlimo, tik vieno broliškos meilės

lašelio, kad jiems sumažinti skausmus, kad juos išgelbėti? Mūsų krikščioniška ir broliška priedermė greičiausiai raudonšniūrių kruvinų darbų atsikratyti ir paliuosuoti pūvančius brolius Sibiro kalėjimuose.

APOLIJA *(atsidususs).* Och! . .

MELDONIS. Rusai mus galutinai pasmaugs. . . Tikėk manim, Apolija, jei mes tylėtume, jie mus užkinkę lieptų vežioti sunkiuosius akmenis nuo Uralo iki Kaspijos. . . O mūsų ainiai pamirštų viską, kad buvo kada Lietuva ir už ją daug žuvo. . . Ir jie vergijos pančiuose vežiotų akmenis ir katorgoje dirbtų, neregėję nei gero, nei laisvės.

APOLIJA. Och! . . Nuo Uralo iki Kaspijos. . .

MELDONIS *(ramiai).* Ar verk, ar kvatok, — vis vien nelaimė, ir gana. Arba pakartas liksi, arba supūsi Sibiro kalėjime.

APOLIJA *(drebėdama).* Taip man baisu baisu. . .

MELDONIS. Bet Dievas mums padės tą sunkų kryžių nešti. Pagelbės galutinai mums. Vis vien nukris skausmo išvargintos rankos ant tų, kurie mūsų kraujo troško. Prakeikimu mes juos pasmerksime.

APOLIJA *(graudžiu balsu).* Ir kam tau, Joneli, tų baisių darbų. Naktį negaliu užmigti, kuomet tu į Prūsus knygų išeini. . . Širdies ligą gavau. . . Ir kam man tokio baisaus laukimo, drebėjimo?! *(Po trumpos pauzos)* Vis vien vienas kartas nemeluos. . . Vis vien tavęs, Jonai, kartuvių kilpa neišvengs. *(Tyliai verkdama)* Aš-š tau, Jonai, sakiau: mesk knygas nešęs, mesk tą sunkų ir neatsakomingą darbą. . . Tu vis manęs nepagaili. Užtektų mums iš daržo bulbių, karvei šieno ir, jei Dievas padėtų, — visko visko. . . Kam mums pelno tokio kruvino, kuris reikalauja baisaus pasišventimo. Mesk, Jonai, mesk. . .

MELDONIS. Tu vėl, Apolija!

APOLIJA *(verkdama).* O tada, kai tu kabosi ant kartuvių, kur man laukti susimylėjimo ir pagalbos? Kame aš rasiu nusiraminimą?

MELDONIS *(liūdnai į [ją] žiūrėdamas).* Nesupranti manęs. Aš pasilikčiau visai. . . Bet mane brolių kraujas šaukia, jų atodūsiai iš ten, — *(Rodo pirštu),* — iš aukštų Sibiro kalėjimo mūrų. . . jų verksmai pasiekia mano širdį. Apolija, — *(Prideda ranką prie krūtinės),* — aš turiu taip daryti. *(Visai tyliai)* Tu nemušk manęs,

nebark, aš toks jau gimiau. *(Vis tyliau, lėčiau)* Aš prisiekiau. . . aš prisiekiau kankinio Prano kančioms, kad nors žūsiu ant kartuvių, bet priedermę nešiu iki galo. *(Po trumpos pauzos)* Vakarais mane ilgai kankina sunkios mintys ir snaudžiant aš išgirstu tolimą mirštančiųjų balsą: Turėk kantrybės, pamilk savo brolius, o būsi išganytas! . . *(APOLIJAI)* Aš toks gimiau, mano Apolija.

APOLIJA. Jonai, Jonai, nemyli manęs. . . Jei tu mylėtum, mane paklausytum. *(Šluostosi ašaras).*

MELDONIS. Apolija, tavo širdis nesupranta manęs, aš tave. . . tave užjaučiu.

APOLIJA *(pravirksta).* Bet tu toks. . . Ir vėl aš šiandien-šiąnakt verksiu, vėl aš dejuosiu, kai tu išeisi Prūsuosna. Sakau, mano širdis neišturės. . . Ilgas naktis budėti prie lango ir mąstyti: Gal sugrįš, gal ne. Gal žuvo, per Nemuną beeidamas. . . Kaip mane gyvą matai, Jonai, — aš kenčiu, kenčiu. . . Tik neik Prūsuosna, neik. . .

Lauke graudžiai sustaugia šuo; APOLIJA sudreba, JONAS padeda peilį ir savo darbą.

APOLIJA. Girdi? . .

MELDONIS. Ir kas?

APOLIJA. Aš jaučiu negero. Mano širdis smarkiai pradėjo plakti, daužyties, — *(Sugriebia krūtinę, vaitodama),* — ir lyg nori ištrūkti ant visados iš krūtinės. . . Aš jaučiu: šuo. . . šuo taip graudžiai staugia. Tą pat naktį, kai žuvo kančiose Užupių Pranas, taip graudžiai staugė šuo, kad man tiesiog širdį skaudėjo. Sakydavo, amžiną atilsį, mano tetulė, kad šuo prijaučia žmogaus nelaimę, mirtį. . . Kuomet lenkai senelį dvare po gluosniu pakorė, šuo per visą naktį taip graudžiai staugė, lyg žmogaus balsu kalbėjo. . . *(Drebėdama, JONUI)* Oi Jonai, neik šią naktį, aš jaučiu nelaimę. . . bus kraujo, ašarų, bus. . . Manoji širdis jaučia, kad tave gaudo, ieško ir galutinai pakarti nori. *(Verksmingai)* Neik šiąnakt, Jonai, neik. . . *(JONAS kažkaip žiūri).*

Įpuola užduseęs ir išsigandęs VIKTORAS.

VIKTORAS. Ateina. . . at. . .

APOLIJA ir MELDONIS *(kartu, išsigandę).* Kas-s-s??
VIKTORAS *(pro verksmus).* Ateina... ateina, mama... ateina baisūs žmonės... at... žandarai...

Girdėt garsus šunies lojimas.

APOLIJA *(suėmusi [į] rankas galvą).* O Jėzau!..

MELDONIS stovi nekurį laiką, prie kurio drebėdamas glaudžiasi VIKTORAS.

VIKTORAS. Tėte... tė-ėte!..
APOLIJA. Jonai, Jonai, ar aš nesakiau... bėk greičiau... grei...

Kambary sumišimas; visi bėgioja, verkia.

APOLIJA. O Jėzau, pražuvom...

Girdėt žandarų greiti žingsniai, JONAS nori išbėgti per duris, bet jį pasitinka žandarai.

I ŽANDARAS. Nu, paukšteli, norėjai išsmukti?
MELDONIS. Jūs man nesutrukdėt, aš nei nemaniau bėgti.

VIKTORAS glaudžiasi prie tėvo; APOLIJA stengiasi nusiraminti.

VIKTORAS. Tėtė neis...
II ŽANDARAS. Nu, Meldonis?..
MELDONIS. Ir ko jums reik?

I ŽANDARAS duoda ženklą, ir MELDONĮ pradeda surakinti.

APOLIJA. O Jonai, Jonai... *(Verkia).*

MELDONIS, norėdamas ištrūkti, daužosi ir smarkiai spiria I ŽANDARĄ, kuris šautuvo buože atkerta MELDONIUI.

VIKTORAS *(verkdamas).* Tėte, nepalik manęs... Jie tave muša... negeri...
APOLIJA. O Jėzau! *(Puola žandarams po kojų, vėliau apkabina JONĄ per pusę ir neleidžia žandarams prieiti).*
I ŽANDARAS *(stumia APOLIJĄ nuo vyro, kuri nuošaliai pargriūva).* Sukinsyn!
VIKTORAS. Tėte, nepalik manęs!
II ŽANDARAS. Neturi pasiteisinti, šunie, kad litvomanams platinai knygas ir prieš caro šventą galvą norėjai sukilti?

APOLIJA *(laukdama).* Sa-akyk! . .

MELDONIS. Aš? . . Mano šventa priedermė, šventas dalykas. Aš su šunimis neturiu ko loti.

APOLIJA. O Jėzau, ką tu, Jonai, pasakei?! *(Žandarai stumia JONĄ mušdami, su bjauriu „Sukinsyn". APOLIJA puola po kojų vyrui)* Palikit man jį, dėl Dievo meilės. . . *(APOLIJĄ atstumia bjauriai mušdami žandarai, kuri puola ant grindų be sąmonės).*

I ŽANDARAS. Sukinsyn!

MELDONIS *(surakytas bando pasiliuosuoti ir daužosi).* Apolija, Viktor, tu mažasis mano. . . Dovanokit, aš einu kentėti ir mirti.

VIKTORAS, vis verkdamas ir šaukdamas „Tėte, tėte, nepalik mūsų", išeina kartu su žandarais ir surakytu MELDONIU. APOLIJA guli kurį laiką be sąmonės, staiga pakelia galvą, suklinka ir beprotiškai nusikvatoja.

APOLIJA *(atsistodama ir [į] vieną tašką modama).* Jonuk, eikš! Ach, koks tu, mane jau palikai, a? Tu nenori prisipažinti mane myljs? *(Piršty galais slenka į duris, ranką ištiesusi ir modama)* Jonuk, tu bėgi su Viktuku į kūdrą prisigirdyt? Ne, aš verksiu. . . O, koks tu šelmis, kodėl tu nekalbi ir bėgi į kūdrą su žandarais. *(Greitai puola prie durų šaukdama „Joneli, nepalik" ir sukniumba apmirusi. Lauke graudžiai sukaukia šuo).*

II
veiksmas

Ta pati vieta, daug metų praslinkus nuo I-jo veiksmo įvykių. Kambarys visai išdraskytas, tuščias. Prie sienų stovi keli suolai ir kiti menki baldai. Uždangai pakilus, DIRKSNIENĖ megzdama baigia plonu balseliu paskutinį punktą:

. . .Seniai užkrito ryto raselė.
Kad Dievas duotų giedrią dienelę,
Kad užtekėtų skaisti saulelė,
Kad užtekėtų skaisti saulelė,
Kad sušildytų šaltą raselę. . .

DIRKSNIUS *(sukdamas pančius).* Susuksiu pančius Margikei, Palšajai, užtversiu ganyklą, — galės graužti mano gyvulėliai. Pavasaris spėriai aušta. Neužilgo ir sodai žydėti pradės. . . paukšteliai parskris.

DIRKSNIENĖ. Gražus bus šiemet pavasaris. . . Ačiū Dievui, mes sulauksime jo, bet praeis viena, kita diena ir reiks namo eiti pas Dievulį.

DIRKSNIUS. Jokio gando, jokios žinios nėra iš Sibiro. . .

DIRKSNIENĖ. Amžiną atilsį, gal Jonio kaulus jau vėjas išnešiojo. . .

DIRKSNIUS. O, kad jis būtų gyvas, kad sugrįžtų. . . Kam mes žemelę paliktumėm, kam gyvulėlius. . . Nei Viktuko, nei Apolijos. . . Kaip greit, kaip greit išsiblaškė, išsisklaidė tokia graži šeimyna. Vieno kūną svetima velėna dengia, kitas Dievas žino kur. . .

DIRKSNIENĖ. Veilokų Stepas skaitė „gazetą" ir sako radęs, kad iš turmo ten toli pabėgę du šimtai katoržninkų. . . Daug jų sugavo, sušaudė. . . Kitus vėl visam amžiui įmetė kalėjiman ir iš ten jau niekad jie nesugrįšią.

DIRKSNIUS. Sapnavau aną naktį Jonį: lyg sėdi prie stalo ir sako: Tokie man tie žmonys negeri, nepasitikiu visa kuo. Padarykite man karstą, aš nebenoriu daugiau gyventi ir pas jus niekad negrįšiu.

DIRKSNIENĖ. Nesugrįš daugiau, ne. Dešimtinėlę užrašysim artimiems. . . Tegul mišias užperka už Jonį, Apoliją, o jei negyvas, tai ir už Viktuką.

DIRKSNIUS *(atsiduses).* Geri buvo žmonės. Verkė, prašė Apolija, kad neitų Jonis į Prūsus, bet ką padarysi. Nelaimė ir susikrimtimas jį traukė kažkur. Paskutines dienas jis buvo baisus — keikdavo, spjaudydavo rusų valdžią. . . Sako, jį, vargšą, labai kankino bevarant. Surakino geležiniais pančiais rankas, kojas ir liepė ilgai bėgti. Daug kas matė ir verkė. Bet turbūt tokia Dievo valia buvo.

DIRKSNIENĖ. Turbūt tokia Dievo valia.

DIRKSNIUS *(apstodamas, tai vėl sukdamas pančius).* Sakau, močia, jau netoli pavasaris. Arimai spėriai džiūsta. *(Linguodamas galvą)* Eisiu į laukus, dirbsiu lyg kad sau. . . Reiks rytoj varnėnams inkilėlį kokį įtaisyti, — tegul jie nors apleistame gyvenime džiaugiasi.

Lauke sustaugia šuo.

DIRKSNIENĖ *(išpūtus akis ir persigandus).* Ve. . .

DIRKSNIUS. Šuo staugia?

DIRKSNIENĖ *(rodydama pirštu).* Šuo. . . šu. . .

DIRKSNIUS. Močia, ko tu? . .

DIRKSNIENĖ *(vėl sustaugus šuniui).* Ve. . .

DIRKSNIUS. Ir kas?? . . Sako, šuo visad į mėnesį žiūrėdamas graudžiai staugia.

DIRKSNIENĖ. Ne, tėvai, jis ne su mėnesiu. . .

DIRKSNIUS. Jis graudžiai staugia, gal, močia, jam lakti šiandien nedavei?

DIRKSNIENĖ *(priėjusi dairosi per langą).* Prilakė. Šiąnakt kas nors. . . Graži naktis. . .

DIRKSNIUS. Staugia, ir gana.

DIRKSNIENĖ. Aš manau, kas nors čia yra.

DIRKSNIUS. Vagys?

DIRKSNIENĖ. Ko čia, seni, šiepiesi? . . Vagys savo keliu. Bet ką vagys iš mūsų ims?

Lauke girdėt lyg sunkūs žingsniai, bet vėl viskas nutyla.

DIRKSNIUS. Bene dvasios vaikščioja?

Abudu klausosi.

DIRKSNIENĖ *(sudreba).* Kada Jonį kankindami Sibiran išvarė, šuo staugė. . . Tas pats nabagas Margis, jų namų saugotojas, jaučia ką nors. *(Po trumpos pauzos)* Apolija iš proto išėjo. . . *(DIRKSNIUI)* Tėvai, išeik pažiūrėti, kas ten gali būt? . .

DIRKSNIUS *(sukdamas pančius).* Negriebs dvokiančio daikto nei vagys, nei plėšikai. Jei Apolijos dvasia ateitų, pasakysim, kad negrįžo dar Jonis.

DIRKSNIENĖ *(liūdnai).* Nekalbėk, tėvai, taip, — iš mirusiųjų nėra juoko.

Lauke girdėt sunkūs žingsniai.

DIRKSNIUS *(apstodamas pančius sukęs).* Ateina. . .

DIRKSNIENĖ. Ir kas? Niekas mūsų nelankė ir šalinosi per tiek metų, o dabar. . .

DIRKSNIUS. Gal pakeleivingas? . .

DIRKSNIENĖ *(išsigandusi negirdėdama).* Sakai, dvasia?

DIRKSNIUS. Nabašninkai. . . Klausyk! . . *(DIRKSNIENĖ lyg slepiasi)* Nieks čia. . .

Įeina senas, sunkiai alsuodamas, apdriskęs ir žilas MELDONIS, visai nepanašus į pirmajam veiksme. Sunkiai alsuoja, nuvargęs.

MELDONIS. Tegul bus pagarbintas. . .

DIRKSNIUS ir DIRKSNIENĖ *(pakildami).* Per amžius. . .

MELDONIS *(sunkiai alsuodamas, neatgaudamas oro).* Arr-čia? . .

DIRKSNIENĖ *(padėdama).* Dėl Dievo meilės, tamsta pakeleivingas? . .

MELDONIS *(atsidusdamas).* Oi. . .

DIRKSNIENĖ. Tokia Aukščiausiojo valia. . . Pasilik pas mus, jei esi žmogus, o ne piktasis. . .

DIRKSNIUS *(perspėjamai).* Močia! . . Mo-o-čia, jam negerai. . . Gal mirštantysis. . .

MELDONIS *(vis sunkiau alsuodamas).* Aš. . . aš sugrįžau. . .

DIRKSNIUS ir DIRKSNIENĖ *(lyg nustebę, į save).* Tai gal Jonis?

MELDONIS. Aš grįžtu iš Sibiro. . . Iš tolimų. . . snieguotų Rusijos kraštų. . . *(Nuvargęs sėdasi ant suolo).*

DIRKSNIENĖ *(susiimdama galvą).* O Dieve, tu mums jį grąžinai. . . *(Apkabina JONĮ)* Mes manėme tavo kūną dulkėmis pavirtus. *(Abu puldinėja apie jį).*

DIRKSNIUS. Toks Jonis mirtinas, toks senas. . .

MELDONIS. Dešimts metų Sibire. . . pamanykit jūs. . .

DIRKSNIUS. Motin, atnešk jam ką. . . Ach, iš taip toli. *(Glosto jį)* Nuvargo, atnešk jam ko. . . *(MELDONIUI)* Ir tiek daug laikė. . .

DIRKSNIENĖ *(rengiasi eiti).* Aš tuojau.

MELDONIS. O, aš nenoriu. . . Gana, neneškit. . . Aš pabėgau. *(Apsidairo)* O kur mano Apolija, Viktukas?

DIRKSNIENĖ. Sunku, sunku. Apolija tą pačią naktį išėjo iš proto, kai žandarai primušė. . . Šuo staugė ilgai ir, sako, ją apžavėjo. . . Ilgai ji vis verkė: Kur Jonis, kur Jonis? . . Ją žmonės rado eglyne nebegyvą. Palaidojo žmonės gražiai. . .

MELDONIS sunkiai atsidūsta, kelios ašaros jam nurieda per skruostus ir žilą barzdą.

MELDONIS *(po pauzos).* O! . .

DIRKSNIUS. Viktoras ilgai šaukė tėtę, verkė motinos ir vieną naktį paliko lovą, namus ir dejuodamas išėjo tavęs ieškoti. Žmonės sužinoję vijosi, ieškojo, bet niekur jo nerado iki šiai dienai. Sako, jį žandarai paėmę ir kazoku išmokino.

MELDONIS *(verkdamas).* Oi vargas man, vargas. . .

DIRKSNIUS. Baisu tai. . . Iš tokios šeimynėlės. . .

MELDONIS *(suėmęs galvą rankomis).* Ir ką aš čia veiksiu. . . oi. . .

DIRKSNIUS. Dieve pasigailėk jo. *(Į DIRKSNIENĘ)* Atnešk jam nors juodos duonos kąsnį.

MELDONIS *(pakėlęs galvą).* Ne, aš atilsėsiu į karstą atgulęs. Visi mirė ir aš mirsiu. . .

DIRKSNIENĖ. Ką tu kalbi, Joni, kur tu gulsi. . . Tavo žemė, kumelė, karvė. . .

MELDONIS *(lėtai).* Nereik man nieko. . . nereik man nieko. Grįžau iš Sibiro čia numirti. Bėgau daug dienų, norėjau pamatyti laisvą tėviškę. . .

DIRKSNIUS. Jau pavasaris aušta. . . Jonis pas mus sugrįžo. *(Sėdasi šalia jo).*

MELDONIS. Man nieko nereik. . . Aš sergu. *(Prideda ranką prie krūtinės).*

DIRKSNIENĖ. Norėjau užpirkti mišias už nabašninkę. . .

MELDONIS *(pradeda baisiai kosėti).* Aš mirsiu. . . *(Svyruoja).*

DIRKSNIUS. Kas tau? . . kas? *(Palaiko galvą).*

MELDONIS. Aš jaučiu. . .

Lauke girdėti tylūs žingsniai. Įbėga du žandarai.

DIRKSNIUS ir DIRKSNIENĖ. Jėzau!

MELDONIS *(atsistoja ir, baisiai išskėtęs rankas, sušunka į žandarus).* Nieko-o man nebeliko! . . Turėjau gyvybę, bet ir jos nori bjaurieji velniai! *(Rodo į žandarus)* Velniai!

Vienas žandaras užgauna MELDONĮ šautuvo buože, kuris kniūbščias parvirsta.

MELDONIS *(iš visos jėgos sušunka).* Jūs būkit prakeikti, pražudę mane, — *(Ant galo vis tyliau),* — ir mano gyvenimą. . . Atleisk man, Viešpatie! . . *(Miršta).*

DIRKSNIENĖ *(suklikus).* Mirė!

Lauke graudžiai sukaukia šuo, kurio aidas ilgai skamba. Žandarai paniekinančiai žiūri į lavoną.

I ŽANDARAS. Pasiskubino, svoloč, mes būtumėm gavę nors už tą senį po šimtinę. . .

II ŽANDARAS. O dabar nei už odą. . .

I ŽANDARAS *(paspirdamas lavoną).* Svoloč!

I- veiksmas.

Paprastas kambarėlis. Aut stalo stovi nedidelė lempa, prie lovos verpia Apolija, o prie stalo sėdėdamos Meldonis, kaž-kę drožia. Kažin kur toli girdėtis dainos atbalsis:

... Kalnai aut kalnų,
O aut tų kalnų
Kalnai ir maži kalneliai
Tenai Lietuva per amžius buvo,
Kaip sako mūsų seneliai...

Meldonis Dainuoja kaž-kas, turbūt iš pievų eidami. Jau ir vakaras.

Apolija Ir ko-gi jauniems nesilinksminti; — tai jų laikas.

Meldonis Prispaudėjai pyksta. Sako ateisianti žinia valsčiun, kad visai uždraus dainuoti. Žandarai supykę ims visus karti.

Apolija (Apstodama verpus)
Ir uždraus dainuoti? Sunkiais laikais lenkmečio, kuomet žmonės nepažino nemate savo laimės,

Abu išeina.

DIRKSNIENĖ *(atsiklaupus prie MELDONIO).* Atleisk jiems, Viešpatie, nes nežino, ką darą. Mirusį spardo. *(Verkia)* O Dieve! *(Melsdamosi)* Tėve mūsų, kursai esi danguje. . .

DIRKSNIUS *(nekurį laiką pastovėjęs, atsiklaupia).* O Joni, tu sugrįžai iš Sibiro. . .

Uždanga

Iš Sibiro...

Drama 2-se veiksmuose.

Parašė: Petras Cvirka.

Veikia:

Jonas Meldonis – miestelėnas /knygnešys/
Apolija – jo žmona
Viktoras – jų sūnus
Dirksnius – jų kaimynas
Dirksnienė – jo žmona
2. Žandarai.

Viskas dedasi sunkiais Lietuvai laikais.

POLILOGAS

TARP BLAIVUMO IR ROMANTIKOS

Maždaug prieš dvidešimt metų tuometinė jaunoji išeivijos karta *Metmenų* žurnale ir kitur aiškinosi savo veidą. „Jaunieji" tuomet buvo gimę 1930 ir 1940 m. dešimtmečiuose. (Plg. „Generacijos identiteto atspindžiai", *Metmenys*, Nr. 5, 1962; „Keturiasdešimtųjų metų karta: mažumos grupė ar atsinaujinimo sąjūdis?", *Metmenys*, Nr. 11, 1966). Šį sykį su tuo pačiu tikslu kreipiamės į dabartinius jaunesnius išeivijos žmones, gimusius dviem dešimtmečiais vėliau, maždaug 1950 ir 1960 m. dekadose, kviesdami juos atsakyti į šiuos klausimus:

1. Ką Jums Jūsų lietuviškumas reiškia kaip socialinė laikysena, psichologinis stovis, moralinis angažamentas?

2. Kas į Jus gyviausiai kalba Lietuvos istorijoje, lietuvių kultūroje (ankstyvesnėje, išeivijos ir sovietinės Lietuvos), lietuvių politinėje veikloje?

3. Kas lietuviškoje aplinkoje ar patirtyje Jums sukelia ambivalentiškus, savo tarpe susikryžiuojančius ir prieštaraujančius (pvz. priėmimo ir atmetimo) jausmus?

4. Kuo šiais atžvilgiais Jūs skiriatės nuo dabartinės vidurinės kartos lietuvių išeivių, kuriuos pažįstate?

VIKTORAS NAKAS:

1. Mano kartos išeivijos lietuvius galima padalinti į tris grupes. Pirmajai grupei priklauso tie, kurie visiškai nutolo nuo lietuvių veiklos: lietuviškų laikraščių neskaito, lietuviškai nekalba, su lietuviais nebendrauja ir išvis savęs lietuviais nelaiko. Tai grupei priklauso dauguma penktajame ir šeštajame dešimtmečiuose gimusių išeivių. Antrą grupę sudaro žmonės, kurių identitetas yra lietuvių ir gyvenamojo krašto kultūrų mišinys. Vienam tos grupės

nariui lietuviškumo elementas gali būti stipresnis, kitam silpnesnis; apskritai gyvenamojo krašto kultūra aiškiai vyrauja to identiteto sąrangoje. Ta grupė yra savotiškas hibridas: nei grynai lietuviška, nei grynai amerikietiška. Trečią grupę sudaro tie, kurie save laiko Lietuvos tremtiniais — visiškai identifikuojasi su lietuvių kultūra, vartoja lietuvių kalbą kaip pagrindinę, įstengia kurti lietuviškai. Tai grupei tepriklauso saujelė žmonių.

Pirmos ir trečios grupės nariams tautinio identiteto klausimas išspręstas — jie yra arba šimtaprocentiniai lietuviai arba lietuviai tiktai biologine prasme. Gi antrajai grupei identiteto klausimas yra esminis. Jis taipogi vienas iš skaudžiausių. Nežinau, ar tos grupės nariams įmanoma rasti galutinį atsakymą į tą klausimą. Nenustebčiau, jeigu pasiekęs senatvę dar tebestatyčiau sau klausimą: kiek aš esu lietuvis, kiek amerikietis? Todėl, nors nebūčiau norėjęs patirti visus vargus, kuriuos mano tėvų karta pergyveno bėgdama iš Lietuvos ir pradėdama naują gyvenimą tremtyje, visvien pavydžiu tai kartai, kad ji aiškiai žino, kuriai tautai priklauso.

Išeivijos spaudoj dažnai linksniuojama mintis, kad lietuvių ir gyvenamojo krašto kultūros lengvai suderinamos. Tai minčiai aš tikėdavau ir net ją kitiems piršdavau. Dabar tačiau abejoju, ar jinai tiksli. Oficialiuose savo susibūrimuose (kaip jaunimo kongresuose) jaunimas nuolat, ad nauseam, nagrinėja „kas aš esu". Jaunimo lietuviška veikla vis daugiau ribojasi savo identiteto apibrėžimu. Nebelieka nei laiko nei energijos kitokiai lietuviškai veiklai. Tai įrodo, bent man, kad lietuviškumas su amerikietiškumu nėra lengvai suderinami dalykai, nes kitaip nereikėtų tiek laiko tai temai pašvęsti.

Išeivijoj gimęs lietuvis mokomas, kad jis priklauso ir gyvenamojo krašto tautai ir lietuvių tautai. Gal tiksliau būtų sakyti, kad jis tik iš dalies priklauso vienai ir tik iš dalies kitai. Jo priklausymas vienai kultūrai reiškia, kad jis negali būti visišku kitos kultūros nariu. Pavyzdžiui, amerikiečiai negali suprasti žmogaus, ir jo nelaiko „savuoju", jeigu jis tiek pabrėžia savo etniškumą, kad viešai skelbiasi gyvenąs dvejose kultūrose. Štai dar kitas pavyzdys. Amerikos kultūrinė įtaka verčia mano kartą kritiškai žiūrėti į lietuvių išeivijos gyvenimą, jausti gan didelę nuo jos alienaciją. Palyginus su Amerikos kultūra, lietuvių išeivijos kultūroj trumparegiškumas, siauras galvojimas, antidemokratiškumas ir kitokios neigiamos tendencijos labai ryškios.

Daugumas mano kartos lietuvių atsižadėjo savo lietuviškumo ir pasirinko būti grynais amerikiečiais, nes jiems tai buvo lengviausias kelias. Kodėl kita dalis pasirinko būti „hibridiniais" lietuviais, sunku pasakyti. Be abejo, tėvų ir šeštadieninių mokyklų įtaka buvo svarbi. Jaunimui jie skiepijo atsakomybės jausmą lietuvių tautai. Kartu su tuo atsakomybės jausmu jie piršo ir kaltumo jausmą. Mokė, kad apleisti savo lietuviškas pareigas būtų tolygu išduoti sovietinę priespaudą kenčiančią tautą. Reikia pasakyti, kad ta kampanija davė neblogų rezultatų. Hibridinei grupei priklausantys negali atsižadėti savo lietuviškumo, nors ir koks jis menkas bebūtų, nes tai jiems atrodytų esąs per didelis nusikaltimas. Deja, tas kaltumo jausmas dažnu atveju priveda prie grynai paviršutiniškų veiksmų. Todėl, pavyzdžiui, neretai atsitinka, kad jauni lietuviai tėvai veža savo vaikus į šeštadienines mokyklas, nors jie nei savitarpy nei su vaikais lietuviškai nešneka.

2. Į pirmą klausimą atsakydamas daugiau pabrėžiau neigiamą kaltumo jausmo įtaką mano kartos lietuviškumui. Kai kuriems mano kartos nariams pozityvi įtaka taipogi labai svarbi ir stipri. Penktojo dešimtmečio pradžioj išeivijoj gimusiam lietuviui gimnazistui Lietuvos padėtis atrodė beviltiška. Dar prisimenu vasaros stovyklas Dainavoje šeštojo dešimtmečio gale, kai vadovai stovyklautojus mokydavo apie pokarinę Lietuvą. Pokalbius baigdavo su partizanų nugalėjimu. Po to, atrodydavo, lietuvių tauta nustojusi egzistuoti. Penktojo dešimtmečio antroj pusėj ir per visą šeštąjį dešimtmetį nebuvo aiškių žymių, bent jaunimui, kad lietuvių tautos dvasia nėra palaužta, nėra visiškai susovietinta. Septintojo dešimtmečio įvykiai visa tai pakeitė. Jie turėjo labai didelę įtaką 1950 dešimtmetyje gimusiam jaunimui, sprendžiančiam tautinio identiteto klausimą. *Katalikų Bažnyčios kronikos* bei kitos pogrindžio spaudos pasirodymas; daugiau 17,000 Lietuvos tikinčiųjų parašų surinkimas peticijai Jungtinėms Tautoms; Kalantos susideginimas ir su juo susijusios riaušės; Helsinkio grupės sudarymas Lietuvoj ir panašūs įvykiai man ir kitiems mano bendraamžiams sudarė įspūdį, kad lietuvių tauta prisikėlė iš numirusiųjų.

Nėra klausimo, kad šie įvykiai padėjo daugeliui mano kartos narių apsispręsti būti lietuviais. Tėvų kartos herojus — Kudirką, Basanavičių, Valančių, Maironį — pakeitė šių dienų (taigi jaunosios kartos) herojai — Kalanta, Sadūnaitė, Svarinskas.

Kronikos pasirodymo ir Kalantos susideginimo paveikta, hibridinė karta ėmė savo lietuviškumą išreikšti politine veikla. Ji taip darė iš dalies ir dėl to, kad jos nariams buvo sunku ar net neįmanoma visiškai įsijungti į lietuvių kultūrinį gyvenimą.

Hibridinė karta nėra monolitiška. Jaunimas, gimęs 1950 dešimtmetyje, skiriasi nuo gimusio 1960 dešimtmetyje. Pirmieji savo brendimo laikotarpyje pergyveno lietuvių tautos atsinaujinimą septintoje dekadoje. Pastarieji brendo tuomet, kai tas atsinaujinimas buvo jau įsigalėjęs. Jie negali prisiminti 1955-1969 m. laikotarpio, kai Lietuva tylėjo. Todėl, po 1970 m. įvykiai negalėjo juos taip smarkiai paveikti, kaip paveikė 1950 dešimtmetyje gimusį jaunimą. Ką tai reikš ateičiai, sunku pasakyti. Susidaro įspūdis, kad 1960 dešimtmetyje gimęs lietuvių jaunimas tiek dėmesio politinei veiklai nekreipia, kiek už jį dešimt metų anksčiau gimęs jaunimas. Tačiau to priežastis gali slypėti ne tiek Lietuvos istorijoj, kiek Amerikoje šiais laikais paplitusioje nuotaikoje siekti karjeros, o ne kovoti už idealus.

3. Lietuvių kolonija, kurioje gyvenu, yra maža ir lietuviai tesusirenka maždaug kartą per mėnesį. Taigi mano kasdieninė lietuviška patirtis dažniausiai ribojasi šeima ir lietuvių spauda. Lietuvių spaudą skaitau su giliu ambivalentiškumo jausmu. Labai retai randu straipsnį, kuris priverstų mane susimąstyti. Laikraščiai dieną iš dienos spausdina straipsnius, kurie pagrįsti fantazija ar neapykanta ar demagogija. Ypač Amerikos gyvenimo „politinės analizės" mane pykdina arba, jeigu jau visiškai į lankas nueina, sukelia juoką. Tokius straipsnius perskaitęs apsidžiaugiu, kad autoriai jų nespausdina angliškai, nesudaro man, kaip lietuviui, dar didesnės gėdos. Vargu ar lietuvių laikraščių redaktoriai kalti, kad tokie straipsniai telpa jų puslapiuose. Spausdina, ką gauna. O aš tokius straipsnius perskaitęs save klausiu: kiek tų „išminčių" nuomonės — antisemitiškos, rasistinės, nesiorientuojančios Amerikos gyvenime, pilnos pagiežos „liberalams", taikos sąjūdžio nariams ir pan. — atspindi lietuvių išeivijos nuotaikas bendrai? Nors nėra sąlygų tam klausimui rasti labai tikslaus atsakymo, bet vis tiek padarau šiokias tokias išvadas, kurios liūdnai nuteikia. Nepaisant viso to, tą spaudą ir toliau skaitau, nes tik per ją galiu sekti lietuvių išeivijos gyvenimo raidą.

Išeivijos lietuvių tarpusavio arba vidinė politika man sukelia ambivalentiškumo jausmą, nes, nors politika apskritai domiuosi,

nerandu sau vietos nei vienoje iš jos dviejų pagrindinių ideologinės kovos plotmių. Vienoj plotmėj tebevyksta kova, prasidėjusi dar prieš Lietuvos nepriklausomybės laikus, tarp „liberalų" (europietiška prasme — agnostikų, bedievių, laisvamanių) ir katalikų. Vyresnės, ir net vidurinės, kartos lietuviai vienas kitą tebeskirsto į „draugus" ir „nedraugus" pagal religinius įsitikinimus. Man tokia atranka reikšmės neturi. Religiniai įsitikinimai nėra kriterijus, pagal kurį aš renkuosi savo draugus.

Liberalą aš ir kiti Amerikoj gimę žmonės suprantam kaip tam tikrų politinių, ekonominių, socialinių pažiūrų žmogų. Amerikoje ir giliai tikintis katalikas gali būti liberalas, nes liberalizmas reiškia toleranciją, kiekvieno žmogaus teisių gerbimą, atsakomybės jausmą už krašto varguomenę ir t.t. Politinis liberalas tiki, kad ne tik atskiri žmonės, bet ir krašto valdžia turi remtis tomis vertybėmis. Deja, atrodo, kad tokių liberalų mūsų tarpe tiek mažai, jog jie visai neturi įtakos išeivijos antrojoj ideologinės kovos plotmėj. Toj plotmėj kovojama ne dėl religinių įsitikinimų, o dėl politinių klausimų apskritai. Visokiems liaudininkams ir socialdemokratams perėjus kiton pusėn, tame kovos lauke figūruoja tiktai nuosaikieji konservatoriai ir ekstremistai konservatoriai. Kitaip sakant, lietuvių tarpusavio politinė-ideologinė kova vyksta tarp tų, kurie Reaganą garbina ir tų, kurie mėgsta jį truputį pakritikuoti, bet už jį vis tiek balsuoja. Todėl tokie keisti dalykai darosi: *Akiračių*, kuriuos aršūs konservatoriai puola dėl to laikraščio neva kairiųjų pažiūrų (net „komunistuojančiu" pavadina!), redaktorius viešai remia Reaganą. Man tada kyla klausimas: jeigu toks žmogus „komunistuojantis", tai kas aš toks, liberalų partijai priklausantis, esu?

Tokioj aplinkoj nėra vietos tikram ideologiniam dialogui. Už jos slypi išeivijos tragedija: be konservatizmo ji negali apsaugoti savo tradicijų, kalbos, kultūros nuo nutautimo jėgų antplūdžio. Tačiau, bandydama išsaugoti kultūrą nuo nutautimo, ji stovi vietoj užuot žengus pirmyn. Jos kūrybinis procesas siaurėja ir duoda vis mažiau vaisių, kol pagaliau kūrybinės jėgos visai išnyksta.

4. Išeivijos spaudoj vyrauja toks vidurinės kartos stereotipas: karta, kuri lietuviškiem reikalam neaukoja, vaikų lietuviškai neauklėja, lietuvių politikos klausimais visai nesidomi. Vidurinės kartos žmonės esą dideli materialistai, kuriems daugiausia rūpi rūmai, rūbai ir stovis Amerikos visuomenėje. Tokia yra vyresnės

kartos nuomonė apie vidurinę kartą. Tokia ir buvo kaikurių mano kartos aktyvistų linija, kai jie norėdavo visuomenę ir save įtikinti, jog jų karta geresnė, „lietuviškesnė" už aną.

Esu sutikęs vidurinės kartos lietuvių, kurie tą stereotipą atitinka. Pažįstu ir tokių, kurie į stereotipą visai nepanašūs. Nors neturiu duomenų tam įrodyti, spėju, kad vidurinės kartos narių, stereotipą atitinkančių, skaičius yra didesnis, negu į , kurie į stereotipą visai nepanašūs.

Jaunoji karta, gimusi 1950 ir 1960 dešimtmečiuose, atrodo, nedaug kuo skirsis nuo vidurinės kartos. Kaip anksčiau minėjau, jos didelė dauguma nuo lietuviško gyvenimo nubyrės. Materializmo atžvilgiu, turbūt 1960 dešimtmetyje gimęs jaunimas bus labiau panašus į vidurinę kartą negu 1950 dešimtmečio jaunimas. Šeštojo dešimtmečio jaunimas bręsta „Reagano revoliucijos" laikotarpyje, kuriame visagalio dolerio svarba ypač pabrėžiama. Doleris daug reiškia ir vidurinei kartai, nes ji, lageriuose augdama, patyrė tikrą skurdą. 1950 dešimtmetyje gimęs jaunimas to skurdo jau nebematė. Taipogi penktojo dešimtmečio jaunimas brendo ne „Reagano revoliucijos" laikotarpyje, o 1960 ir 1970 dešimtmečiuose, kada idealizmas, ne materializmas, buvo madoj. Galbūt penktoje dekadoje gimę lietuviai skirsis nuo ketvirtoje ir šeštoje dekadose gimusių lietuvių tik tuo, kad jie bus materialistai „su sąžine"... Aukojančių ir pasiaukojančių gadynę teks palaidoti su mūsų tėvais.

Kalbant apie tuos, kurie savo lietuviškumo neatsižadėjo, turbūt didžiausias skirtumas tarp vidurinės kartos ir jaunesnės kartos yra tas, kad pirmoji daugiau domisi lietuvių kultūra, o pastarajai daugiau rūpi politiniai įvykiai Lietuvoj ir Lietuvos byla tarptautiniame forume. Jau minėjau, kodėl jaunimas politika domisi. Vidurinė karta lietuvių kultūra domisi, nes ji gimė arba Lietuvoj arba Vokietijoje (arti Lietuvos), kuomet tremties sąvoka ir sugrįžimo į tėvynę viltis tebebuvo stiprios. Kultūrine prasme ji arčiau tautos kamieno negu jaunoji karta. Jinai lietuvių kalbą geriau moka, daugiau lietuviškai skaito, domisi lietuvišku menu.

Jaunoji karta nėra įsisavinusi tos kultūros ir niekad negalės būti tokia intymia tautos dalimi kaip vidurinė karta. Tačiau jaunajai kartai neteko taip tiesiogiai ir taip giliai nusivilti pokarinės Europos politine raida, kaip ištremtiems vidurinės kartos nariams. Gal todėl jaunoji karta mažiau vengia politinės veiklos negu

vidurinė karta. O gal jaunimas, nujausdamas savo atitolimą nuo lietuvių kultūros ir savo hibridiškumą, bando iš dalies juos kompensuoti savo politiniu aktyvizmu. Kuris ištikimesnis ar „tikresnis" lietuvis — lietuvių kultūrą mažai pažįstąs jaunas politinis aktyvistas ar Lietuvos politikos klausimais nesidomintis vidurinės kartos lietuvis, kuris tačiau nuolat seka Lietuvos kultūrinį gyvenimą — nesiimčiau spręsti.

VIKTORIJA MATRANGA:

Man aiškinti savo asmenišką lietuviškumo turinį yra jautrus ir opus uždavinys. Ši tema mane kankina jau seniai. 1984 metai man buvo kritiški keliais atžvilgiais ir todėl man dabar prasmingiau šiuos klausimus nagrinėti negu prieš metus ar dvejus. Aš negaliu kalbėti apie lietuviškumą kitaip negu asmeniškai ir gal net intymiai. Tikrai jaučiu, kad lietuviškos savybės — mano individualybės esmė. Anų metų įvykiai mane apvertė aukštyn kojom. Buvo skaudžiausių, graudžiausių momentų mano gyvenime — kartu ir laimingiausios valandos. Sukomplikavo kasdieninį gyvenimą ir praturtino.

Gimiau 1950 m. Čikagoje. Mano šeimos gyvenimas buvo ramus, tik keliuose namuose gyvenau, net Amerikos vidurkio nepasiekiau, kai statistikos rodo, kad šeima kraustosi kas 5 metus ar panašiai. Tėvai griežtai laikėsi lietuvių kalbos ir autoriteto principais namuose, nors aš ir priešinausi. Mano energingas tėvas, verrtindamas mokslą, galima sakyti, savo dukrai įsteigė Donelaičio šeštadieninę mokyklą. Buvau veikli skautė ir savo laiku įstojau į Korp! Neo-Lithuania. Baigiau ČALM, bet niekad nelankiau Pedagoginio Instituto. Neapkenčiau šeštadieninės mokyklos. Ten man buvo nejdomu — pedagoginiai metodai ir pats kurso turinys nesiderino su mokslo raida kitame — amerikietiškame pasaulyje. Nusibodo eilėraščiai apie verkiančias motinas ir dainos apie kraują ir mirtį. Aš vis gailėjausi, kad nustojau šeštadienio užsiėmimų su draugais, neišmokau čiuožti ir t.t. Vieną vasarą, kai buvau apie 10 metų, tėvai mane siuntė į Dainavos mergaičių stovyklą. Turbūt ten buvo mano liūdniausios ir vienišos vaikystės dienos. Nieko nepažinojau, prastai kalbėjau lietuviškai, religijos pratimai man nepatiko, ir jaučiaus nustumta. Po to įstojau į skautus ir buvau laiminga. Skautų stovyklos man buvo kaip rojus. Man ir dabar vaidenasi tų laikų ramios naktys, miško paguoda ir rikiuotės ir

laužo dainos. Nors bandžiau tėvams įtikti, ir su dviem lietuviais draugavau, pasirinkau vyrą italų kilmės. Tuo laiku (ištekėjau būdama 22 metų) nebuvau labai aktyvi lietuviškoj veikloj ir net priešinausi tėvų pageidavimams. Bet kažkur vistiek glūdėjo lietuvybės svarba. Vienas amerikietis, su kuriuo ėjo rimta meilė, prašė, kad aš parašyčiau savo „10 Dievo įsakymų", ko aš noriu iš vyro. Neseniai suradus tą sąrašą, nustebau, kad net prieš 15 metų mano „lietuvybės supratimas" buvo pirmas punktas.

Mano artimiausi draugai/ės buvo nelietuviai. Nors lankiau Marijos gimnaziją, nepritapau prie tų mergaičių, kurios kartu išėjusios lietuviškos parapijos pradžios mokyklą laikėsi nuošaliai. Universiteto laikais gyvenau su tėvais ir lankiau Illinois universitetą Čikagoje, kur buvo daug lietuvių studentų, bet ir ten retai maišiausi.

Pradėjau šia biografine apžvalga, nes, man atrodo, šie rėmai lieka tie patys mano generacijai. Individui gvildenant savo etninę identitetą ir sprendžiant skirtumą tarp identiteto ir pasirinktos identifikacijos svarbu pažiūrėti į gyvenimo pasikeitimo punktus ar fazes. Reikia suprasti namų aplinkos, reguliarios mokyklos ir didžiosios kultūros įtaką, šeštadieninės mokyklos, jaunimo ir studentavimo organizacijų vaidmenį, ir kryžkelę prie vedybų sprendimo. Vėliau, kai vaikai išpildo šeimos tikslą ir padaugina lietuvybės problemas, dominuoja painesni klausimai. Gyvenimas buvo ir yra dvigubas, ir dažnai nesuderinamas.

Mano tėvai buvo atsiskyrėliai. Jie nedalyvavo mano mokyklos, rajono ar vietovės įvykiuose. Jų draugai ir užsiėmimai buvo lietuviški. Kaip emigrantai, išeikvojo savo jėgas gerindami mūsų ekonominį stovį. Jie nesuprato ir dažnai peikė Amerikos kultūrą, kuri man darėsi labiau įdomi. Nusibodo ir tie begaliniai dejavimai, raudos ir pasakojimai apie bolševikus, nes ta sena istorija neturėjo jokių panašumų su mano gyvenimu. Mano brendimas vyko „hipių" sūkuryj, ir nors aš buvau konservatyvi tų laikų laikysenoj, vistiek jiems buvau per daug liberali.

Ko aš labiausiai nemėgau savo lietuviškoj aplinkoj, tai buvo lietuvių etnocentriškumas: kas yra lietuvis, tai vertingesnis, geresnis žmogus; ar jei lietuvio padaryta, tai labiau vertas dėmesio pasiekimas. Priešinausi tam uždarumui, naujų idėjų baimei, skeptiškumui skirtingų nuomonių. Žodžiu, nedemokratiškumui ir provincialumui. Grupė tvirtino, kad yra vienas tiesus kelias,

aiškus visiems sveiko proto žmonėms. Po daug metų esu patyrus, kaip šviesaus proto žmonės gali laikytis skirtingų nuomonių, ir nereikia nustoti pagarbos nei žmogui nei pačiai idėjai. Tokio intelektualinio proceso supratimo nejutau beaugdama, ir dabar kartais užtinku tokį mentalitetą lietuviuose. Dabar labiau suprantu tuos vidinius reikalavimus emigranto prisitaikymui, ir kodėl jam pravartu pastatyti barjerus ir racionalizacijas. Bet kai buvau jaunesnė, man būdavo pikta, kad lietuviui reikia pasisavinti ką nors, kad tas dalykas taptų „lietuvišku" prieš jam įgyjant prasmę.

Štai pirmam ir trečiam klausimams fonas. Augdama aš nelabai vertinau tėvų lietuvybės pastangas. Jų idėjos, problemos, nusistatymai man buvo svetimi. Brendimo laikotarpy visi vaikai pergyvena panašų pasipriešinimą tėvų vertybėmis — gal lietuviškumas buvo lengviausias — toliausia išsikišęs kablys, ant kurio galėjau užsikabinti. Bebūdama maža, gėdinausi savo tėvų, kad jie taip kalba ir senoviškai galvoja. Nemoderniai auklėjo savo dukrą, ir uždrausdavo man, ką kitos šeimos leisdavo. Tik daug vėliau supratau ir įvertinau šią „europietišką" aplinką.

Lietuvių visuomenė gali būti labai jauki ir patraukli savo uždarumu, beveik kaip šiltadaržis. Visi džiaugiasi, kad bent jaunimas pasirodo, nesvarbu jų pasirodymų ar darbų vertė. Smagu būti „didele žuvim mažam prūde". Taip ir gali smukti kūrybos kokybė. Bet aš supratau, kad nors mum dažniausiai lietuviški darbai yra savaitgalio ar laisvalaikio užsiėmimai, šioj grupėj galim pasitobulinti ir praturtinti savo profesinius ar interesų polinkius ir kvalifikacijas. Tuo pačiu lietuvių visuomenė gali užimti tą svarbią rolę „of affiliation", kuri reikalinga visiems žmonėms. Platesniam gyvenime profesinės sąjungos, sporto grupės, chorai, mokyklos, bažnyčios ir pagalbiniai vienetai išpildo žmogui bendravimo ir priklausymo motivacijas. Pasirenkam, ar tos motivacijos išsipildys lietuvių grupėse, ar ne.

Prieš kelis metus, Mykolas Drunga užsiminė *Draugo* vedamajame, kad kiekvienas iš mūsų galim pagal savo galimybes ir gabumus pasitarnauti lietuvybei ir dirbti savo srityse. Šita paprasta mintis man įstrigo į galvą. Mano universiteto mokslas buvo meno ir architektūros istorija (net savo baigimo darbą rašiau apie Lietuvos baroką), po to dirbau tyrinėjimo ir reklamos srityse. Nors ir prieš 15 metų retkarčiais rašydavau straipsnius apie dailininkus ir parodas, šis interesas pražydo vėliau, 1979 m., kai pradėjom „Galerija"

rūpintis. Ten dirbau, ruošiau parodas ir rašiau apie dailininkus. Po kiek laiko amerikiečių meno žmonės Čikagoje mane pripažino lietuvių atstove ir pakvietė į miesto menams pinigų skirstymo komisiją atstovauti etninies grupes. Čia tik pavyzdys, kurių yra apsčiai, kaip mūsų generacija veržiasi ir atstovauja abi kultūras ir reprezentacija vystosi į abi puses. Be to dabar laikai palankesni ir didžiuotis savo kilme ar bent jos neslėpti yra priimtina. Tos atmosferos nebuvo, kai mano tėvai manim rūpinosi namuose. Toj plotmėj mano socialinė laikysena, man atrodo, yra stipri.

Mano psichologinis stovis trapesnis. Mano nuomone, mano būdingi bruožai yra melancholija (kuri turbūt rado savo atspindį laužo dainose) ir ciniškumas, ypatybės, kurios aiškiai išsivystė iš dvasinės egzilės ir lietuviškumo. Nors aš pati realiai nesiskaitau tremtinė, nes esu čia gimusi ir Amerika yra mano kraštas, vistiek savo esmėj jaučiu, kad Lietuvos žemės, istorijos, šeimos ir ryšių praradimas yra mano sielos apiplėšimas. Be tų uždraustų žmonių ir vietų, man vis ko nors trūksta ir esu nevisiškai įsipilietinus šiame amžiuje ir pasaulyje. Socialinėj plotmėj jaučiuos pasimetus abejose grupėse. Dažniausiai jaučiuos nesmagiai savo amžiaus lietuvių tarpe, taip pat ir amerikiečių grupėje. Lietuvių tarpe man maloniausia bendrauti su 45-85 metų žmonėmis, kurie patyrę žiaurius laikus, ir iš kurių galiu išmokti lietuvių istorijos ir pasisemti intelektualinio lygio žinių. Savo amžiaus lietuviais seniai nusivyliau, jau studentavimo laikotarpy, kai mačiau kaip ypač vyrams, kurie mušėsi į griežtuosius mokslus, sukietėjo protai ir įsisiūbavo anti-intelektualinės pažiūros. Girtuokliavimas dominavo atmosferą ir definavo lietuvių pramogavimą. Pereitais metais mano viena pažįstama prisipažino, kad ir ji retai draugauja su lietuviais, nes jiems tik rūpi „auksas ir automobiliai." Čia nieko nuostabaus, ypač mano generacijoj, kurioj dabar ryškiai iškilo tokie sutvėrimai kaip „Yuppies". Masės kultūra lieka masės kultūra. Bet lietuvių grupėj, kuri jau ir taip maža, kiekvienas procentas svarus. Šviesuomenė, kuri visados būna mažuma, išsisijoja per visuomenės rėtį ir tada lieka negilus sluoksnis. Būna mažai pasirinkimo bendraminčių, su kuriais tinka draugauti. Dabar mano artimiausi draugai yra lietuviai, vieni su vaikais, kiti nevedę. Tik su tokiais galiu dalintis savo šizofrenija ir, svarbiausia, su keliom draugėm mamom padejuoti vaikų auklėjimo problemom.

Mes su vyru pasirinkom gyventi rajone prie Čikagos universite-

to, kur žmonės skaito „egzotiškas" knygas ir spaudą, rūpinasi gamtos apsauga, įsitraukia į politikos darbus ir socialinius pasiaukojimus ir vertina savo ir vaikų pilną išsimokslinimą. Net pas turtinguosius nesijaučia toks materializmas, kaip pas lietuvius. Kai aš einu į lietuvių renginius ir matau moteris 30-40 metų amžiaus su minko paltais, kurios kartais net savo vaikus aprengia kailiniais, man neskanu. Sunku suderinti tokį švaistymąsi su Lietuvos „laisvinimu". Skaudu prisiminti mūsų žmonių ekonominę padėtį Lietuvoje ir pikta atsiminti, kaip mūsų tėvai vargo.

Esu pilna ambivalentiškumų, kurie liečia jautrias vietas. Viena mano gera pažįstama neseniai man kalbėjo mišrių šeimų tema. Ji prisiminė, kaip skautės gailėjosi man ruošti prieš ištekant mergvakarį, nes manė reikėsią mane nurašyti į lietuvybės nuostolius, o *žiūrėk kaip išėjo! Ji klausė, ar maniau, kad aš būčiau tokia veikli, jei* būčiau ištekėjus už lietuvio. Negaliu spėlioti tokios nežinomybės. Tikriausia būtų buvę kitaip su kitokiu amerikiečiu. Dažnai pavydžiu tom šeimom, kurios kartu dalyvauja renginiuose ir organizacijose. Po mūsų mokyklos įvykių mano vyras nenori nei artyn į lietuviškus pasismaginimus. Norėtųsi antros lietuviškos šeimos — uošvijos ir lietuvių pusbrolių savo vaikams. Bet reikia susitaikyti su tuo, ką turi. Lietuviška veikla lieka tik man vienai — beveik privatus reikalas. Gal net ir feminizmas čia glūdi, kadangi galiu taip prasmingai palikti namus ir rūpintis savo interesais.

Kaip sakiau, 1984 metuose buvo eilė krizių. Metai prasidėjo sausio mėnesį, kai jau buvom įpusėję į siautynes su lietuvišku Montessori darželiu Marquette Parke. Virš metus ten rytais vežda*vau savo pirmagimį sūnų, kuris jau tuo metu (būdamas 4 1/2 metų)* gerai kalbėjo lietuviškai. Antrasis berniukas, būdamas 2 metų 9 mėnesių, pradėjęs mokyklą 1983 m. rudenį iš viso mažai kalbėdamas, silpnai ir lietuviškai kalbėjo. Kas savaitę jam gerėjo kalba namuose, nors mokykloje mokytoja manė, kad jis 15 mokinukų tarpe išsiskyrė. Gruodžio mėnesio vidury, kai jam suėjo tik trys metai, jį pašalino iš mokyklos, nes nepakankamai gerai kalbėjęs lietuviškai. Tai ir prasidėjo laiškai, telefonai ir posėdžiai. Mano vyras, iki to laiko labai palankus lietuvių reikalams, pasiuto. Jo pagrindinė mintis buvo, jei lietuviai tiek menkai vertina savo veikliausius žmones, jie sau nusikerta kojas pačiame žygyje. Jis italų kilmės, karšto charakterio, ir dar be to advokatas. Taip įniršęs vedė bylą prieš mokyklą, aiškindamas, kad mokyklos standartai nebuvo

aiškiai apibrėžti ir kad vidury metų negalima taip mokinio pašalinti. Be to demografijos ir finansinės realybės rodo, kad tos mokyklos ateitis trumpa, tai kam atmesti du mokinius (nes, žinoma, nevežtumėm tik vieno) ir jų mokslapinigius. Ir kas rūpinasi vaikų gerove? Jiems ten patiko, turėjo draugų ir buvo laimingi. Byla buvo tik gąsdinimui, kad vaikus įleistų pirmą dieną po atostogų ir rimčiau pasvarstytų savo nutarimą. Po derybų mokykla pasiūlė „kompromisą": mes pasitrauksim, jei po mėnesio tas vaikas nekalbės 90% lietuviškai. Nepaisant nepagrįstų pedagoginių teorijų, sutikom. Mes dar išsikovojom, kad sulyginimui, bet ne vertinimui, ir keli kiti vaikai, po vieną sykį kiekvienas būtų stebimi kalbos atžvilgiu. Po 13 stebėjimų, kai tik mūsų vaikas buvo vertinamas pagal šį standartą, nors mokytoja buvo nusistačiusi, kad vaikas nemoka ir *negali* išmokti lietuviškai, pasirodė, kad jis kalba 85% lietuviškai, o buvo kitų, kurie irgi nepasiekė 90% standarto. Triukšmingam posėdyje mums liepė pasitraukti. Kulminacijos žodžiai buvo tarti mano vyrui vienos valdybos narės, kuri jam sakė angliškai: „We want to keep our children pure". Tai ir atsivėrė mano akys. Mačiau, kokia aš buvau naivi ir kovojau prieš vėją. Mišrių šeimų vaikai nepakankamai gryni.

Žinojau, kad tuo metu mano vaikas jau nebebuvo svarbus. Tos penkios moterys norėjo manim atsikratyti. Buvo pakankamai komentarų, kad suprasčiau, jog jos mano pažiūrų ir interesų bijojo ar nesuprato. Sykį viena mama tyčiojosi iš manęs, kad lankau pianino pamokas. Kita šaipėsi, kad esu kažkaip nepatikima, nes gyvenu rajone tarp juodžių ir žydų. Net įžeidė mano motiniškumą, sakydamos, kad jei aš nepajėgiu savo vaikų išmokyti lietuviškai, turėčiau pasisamdyti moterį juos auklėti — tai iš tokių moterų, kurios visą laiką dirbo ir turėjo močiutes ar aukles, o aš tuo metu visą laiką buvau su savo vaikais.

Tai buvo lūžis, kuris sugriovė man šeimos santvarką. Kartus patyrimas išryškino lietuvių netolerantiškumą, savanaudiškumą ir veidmainiškumą. Nustojau ištvermės ir vilties su vaikais kalbėti lietuviškai. Vyras nenorėjo, kad aš ar vaikai važiuotumėm į lietuviškus renginius, stovyklas ar mokyklas (turėjau smarkiai kovoti po metų, kai norėjau leisti juos į šeštadieninį darželį), nenorėjo aukoti ar mokėti nei cento prenumeratoms ar bilietams. Man tas visas įvykis praėjo kaip siaubingas sapnas. Aš žinojau, kad lietuviai neapsieina be pjautynių. Laikraščiai seniai pasižymi savo

asmeniškais ir slapyvardžiais rašytais šmeižtais. Amžinų posėdžių protokolai neįamžina, kas organizacijų užkulisiuose darosi. Bet kai įžeidinėjimai naudoja trejų metų vaiką kaip ginklą, tai tikrai gėda. Žinau, kad prieš 10 ar 15 metų vaikai būdavo iškviečiami iš stovyklų ir mokyklų dėl silpnos kalbos, bet dabar laikai reikalauja, kad į mažą ratelį reikia rankomis griebti, o ne išstumti būsimus narius. Tokie lietuvybės gynėjai negarbingai nusipelno lietuvybės išlaikymui. Kai pasakoju apie šį įvykį kitiems, vieni lietuviai kraipo galvas ir sako, „taip vis buvo pas mus", o kiti stebisi, kad 25-30 metų amžiaus žmonės taip dar galvoja. Pasakojant amerikiečiams, ypač vyro šeimai ir sekančios mokyklos personalui, man sunku pateisinti tokio elgesio principus, ir jaučiuosi kvaila, kad man buvo tiek svarbu tokie žmonės ir toji kalba, kad aš tiek kovojau. Lietuvoje papasakojus šį įvykį savo giminėms, jiems buvo visiškai neįmanoma suprasti tokio išeivijos mentaliteto. Po metų man dar tenka jaustis kalta, dar reikia aiškintis savyje ir namuose ir mokykloj su vaikais, kokia buvo žala padaryta mūsų trijų savigarbai ir savijautai. Šitoks įvykis turbūt galėjo atsitikti tik Čikagoje, ir yra pažymys, kaip asmenybei nesveika tokiom mažom grupėm (beveik kultais) apsitverti.

Tas pergyvenimas buvo man ypatingai skaudus, nes tais rytais, kai tik vaikus paleisdavau prie mokyklos durų, dumdavau į Jaunimo Centrą archyve studijuoti, skaityti senus laikraščius ir žurnalus, ruošti savo Freiburgo meno mokyklos parodą. Archyve ir ramioj Pedagoginio instituto raštinėj keliaudavau į DP stovyklų laikotarpį ir verkdavau, skaitydama tremties eilėraščius ir tų laikų idealus ir pastangas. Per tuos mėnesius įsigilinau į mūsų išeivijos istoriją ir susipažinau su puikiais žmonėmis, kurie nesigailėjo man atsiverti ir pasidalinti atsiminimais. Man vyresnieji žmonės atrodė lankstesni, įdomesni, gilesni negu jaunuomenė. Tos valandos archyve man vienai buvo laimingiausios valandos mano intelektualiniame vystymesi. Gegužės mėnesį parodos atidarymas buvo maloniausias pasididžiavimas.

Trečias branduolinis 1984 metų įvykis buvo mano pirma kelionė į Lietuvą. Ten pagaliau sutikau savo plačią giminę ir užmezgiau draugystes su savo bendraamžiais pusbroliais. Buvo visų emocijų sūkurys. Pritrenkė mane. Vėl subyrėjo „lietuvybės" pastatai. Mačiau, kas mūsų veikloje yra fantazija, turėjau persiorientuoti, ką reiškia tas „išlaikymas". Kas verta išlaikymo, kaip tai atlikti.

Nustebau, kad mano bendraamžiai tenai tiek mažai žinojo ne tik apie vakarietišką/Amerikos gyvenimą, bet, svarbiausia, apie lietuvių išeivijos veiklą. Tai kur nuaidėjo tie šūkiai, tie nutarimai, tos reklamos, jei aš jiems buvau stebuklas, kad taip gerai lietuviškai kalbu? Jie net nežinojo, kad tokie kaip aš egzistuojam! Ten pasidarė aišku, kad nors Marquette Parkas galvoja, kad mano vaikai negryni, nei aš, nei bet kuris čia gimęs nesam gryni. Lietuvoje į mus žiūri kaip į grynus amerikiečius. Minkais apsirėdžiusios vaidilutės, kurios saugoja lietuvybės aukurą, apsiriko.

Man dabar yra didžiausias malonumas dažnai rasti savo pašto dėžutėj laišką iš Lietuvos. Branginu tuos naujai užmegztus ryšius ir jaučiu didelę pareigą jiems patiekti informacijos apie mūsų gyvenimą. Lietuvos kelionė man išryškino ir sutvirtino, kas man svarbu lietuviškume; kartu ir sumaišė mano santykius su amerikiečiais. Dabar esu užsukta mašina, pažįstami nuobodžiauja klausydamiesi mano įspūdžių iš Sovietų Sąjungos. Liberalams tai užkliūna. Čia mane vadina „right-wing" ir „reactionary", o lietuviai mane pašalino, nes buvau per daug liberali.

Ketvirtasis svarbus įvykis mano 1984 metuose buvo rudenį, kai buvau paskaitininke Santaros-Šviesos suvažiavime ir pratęsiau savo Freiburgo parodos diskusiją. Man tas savaitgalis buvo nepaprastai reikšmingas socialiniu ir intelektualiniu požiūriu ir savotiškai suvedė paskirus nuotykius ir mintis.

Antras klausimas: kas man gyviausiai kalba lietuvių kultūroje? Pirmiausia, žmonių ištvermė — knygnešių, partizanų ir kankinių drąsa. Kad didieji nesutramdė mažosios tautos. Sako, kai drambliai šoka, žolę suploja. Kad iš viso Lietuva dar tokia gyva ir stipri, tai man paspirtis. Neseniai Milan Kundera išspausdino straipsnį *The New York Review of Books,* „The Tragedy of Central Europe", kuriame jis dailiai apibūdino mano mintis apie kultūros trapumą, kai diskutavo mažąsias tautas ir „mažąsias" kalbas. Sakė, kad tokie tautiečiai giliau supranta išnykimo pavojų ir bendruomenės/kultūros reikšmę. Mano ciniškumas susiformavo iš mūsų tautos istorijos. Matau likimo jėgą, ir jaučiu skirtumą tarp savęs ir savo amžiaus amerikiečių, kurie būna nusivylę, jei kas išeina jiems ne pagal planą. Mūsų istorija rodo, kad negali pasitikėti dabartim.

Antrasis reiškinys yra lietuvių kultūros pojūtis gamtai ir žemei. Aš gyvenu technologiškam krašte, nemoku ir nežinau nieko apie žemės ūkį ar darbus, kaip Lietuvoj dar ir dabar dirba.

Tiek menuose, kalboj ir galvosenoj lietuvis supranta tą platesnės apimties pasaulį, kurio XX a. miesto žmogus jau prarado ar, kaip aš, niekad neturėjo. Kaip daug kas mano generacijoj, aš ieškau natūralaus gyvenimo balanso su miestiečio gyvenimo mandrybėmis. Man lengviau tai rasti lietuvybėje negu ieškoti Amerikos liaudies dainose ir mene, Shaker balduose ar madinguose „natūraliuose" maistuose. Lietuvoje mano giminės, nors miestuose gyvena, pagal sąlygas, gaminasi savo vaistus, bitininkyste užsiima, skerdžia paršiukus savo dešroms. Mano 25 metų pusseserė aiškino man apie ūkio kvapus, kurie ją paveikė vaikystėje. Aš mergyte būdama kelis sykius lankiau ūkį. Jie muziejai, tik savaitgalio „kultūrinė išvyka" su vaikais. Aš norėčiau plačiau skaityti, susipažinti su padavimais ir patarlėm, ir taip giliau suprasti tą lietuviškumą kalboje ir galvosenoje. Savo kasdieniniame gyvenime kovoju su kompiuteriais. Smagu išsprukti iš tokio pasaulio ir grįžti į senesnį.

Lietuvos istorijoje ir politinėj veikloj man įdomiausia XX amžiaus įvykiai. Amerikoje kas darėsi pereitą savaitę jau seniena, bet man įdomu Lietuvos istorija 1900-1940 m. ir žmonių išgyvenimai nuo 1940 iki dabarties Lietuvoje ir čia. Toks mano istorijos dėmesys atrodo keistas mano amerikiečiams bandraamžiams. Jiems labiau rūpi pasaulio ateitis nei praeitis. Dauguma Amerikos visuomenės iš viso nepripažįsta tokių rimtų temų.

Istorijos atžvilgiu man įdomu, kad dabar atviresni laikai ir daugiau dėmesio skiriam tiek mokyklose ir spaudoj dabartinei Lietuvai, asmeniškais santykiais ir kelionėmis. Mano laikais šeštadieninėj mokykloj daugiau kalbėjom apie viduramžius. Dabar matau daugiau dabartinių aktualijų, *Kronikos* skaitymų ir t.t. Savo viešnagėje mačiau, kaip svarbu kelionės: susipažinimas su žmonėmis, sistema ir dabartiniais pasiekimais. Mes išeivijoje praradom beveik dvidešimt metų ginčydamiesi apie kolaboraciją su okupantu ir kenkdami komunikacijai ir kelionėms. Mūsų veikla būtų buvus prasmingesnė, jei ne visos tos visuomeninės trintys ir asmeniški kivirčai. Kritikuodami režimą, kartais neteisingai nuvertinom tą kūrybą, kuri išsivystė nepaisant sistemos uždėtų varžtų. Mums reikia daugiau kultūrinių santykiavimų. Man labai džiugu, kad dažnai užtinku svečią iš Lietuvos ir kad iš mūsų tarpo žmonės dažniau dabar ten lankosi. Geras špricas realybės. Grįžtant prie liaudies/ūkio ir dabarties konflikto, manau, kad mes galim pasimokyti iš Lietuvos lietuvių, kurie kita forma turi suderinti savo

praeitį su savo dabartim. Abiems būtų gera bendrai statyti tiltus, sugretinti mūsų atskiras kultūras, kad nenudžiūtų išeivijos šaka nuo lietuvybės medžio kamieno.

Ketvirtasis klausimas: *kaip aš skiriuosi nuo vidurinės kartos?* Jei vidurinė karta reiškia tuos, kurie gimė 1930-40 metuose, tai gal paviršutiniškai mažai skiriuos, nes iš tos grupės pažįstu tik veikliausius, kuriuos užtinku organizacijose ir renginiuose. Žinau, kad daug kas dejuoja, kad ta generacija dingo ir nesirodo aukotojų/lankytojų/narių sąrašuose. Negaliu atspėti jų asimiliacijos /išlaikymo problemų.

Skiriuos labiausiai, nes žmonės, kurie jau turi 40 ar 50 metų, išaugino subrendusius vaikus, kurie arba priklauso lietuvių organizacijoms ir kalba lietuviškai arba ne. Tiems ateitis lengviau apčiuopiama, nes jų perdavimo pastangos jau sukūrė „susipratusių" gretas. Mano dabartinis uždavinys yra suprasti savo penkerių metų vaiko ambivalentiškumus, kuriais jis jau priešinasi mano silpnam lietuviškumui, kaip aš būdama penkiolikos metų spardžiausi prieš savo tėvus. Vyresniajai kartai buvo svarbu išlaikyti tą lietuviškumą, kuris juose gyvavo ir buvo suformuotas Nepriklausomybės laikais. Mūsų kartos uždavinys sunkesnis: *kaip interpretuoti kaimo ir mažos tautos pasaulėžiūrą mūsų vaikų „Žvaigždžių karo" ir kompiuterių žaidimų akistatoje ir bendrai universalėjančioj pasaulio kultūroje.* Ne per prievartą, bet sudaryti patrauklias sąlygas jiems surasti malonumą lietuviškuose užsiėmimuose. Mano pačios ambivalentiškumai mano sąžinei neleidžia juos bausti, kai jie angliškai kalba. Nors sunku priimti, jau esu susigyvenus su idėja, kad jie tikriausiai niekados sklandžiai nekalbės lietuviškai. Kartu suprantu, kad jų gyvenimas būtų ramesnis, jei mano sielvartas liktų su manim ir neperduočiau jiems dvigubo gyvenimo konfliktų. Kai mano vaikai bus mano šiandienos amžiaus, bus 2015 metai. Jei pasaulis iš viso egzistuos, *neįmanoma įsivaizduoti, koks jisai bus.* Aš manau, nebent būtų naujų imigrantų įplaukų, kad tuomet jau nebebus nei lietuviškų mokyklų nei reguliarios spaudos. Liks tik *akademinis* interesas (pvz. universiteto katedra ar tyrimo centro studijos) ir politinė veikla, jei dar išliks mūsų dabarties prieštaraujančios sistemos. Gal liks tik saujelė žmonių Amerikoje mano vaikų amžiaus, kurie kalbės lietuviškai. Tai liks tik kultūriniai ir šeimos ryšiai su Lietuva. Pereitų 60 metų išeivijos problemos bus tamsi

praeitis, kaip mums kryžiuočiai. Jei pasiseks, gal perduosim savo vaikams dalį tos pasaulėjautos, kurios patyrėm ir išmokom iš tėvų.

Tai man atrodo, kad moralinis angažamentas dabar lieka: skleisti informaciją apie dabartinę padėtį Lietuvoje ir suprasti tautos kamieno norus ir galimybes, o ne grįsti savo veiklą mūsų pačių ilgesiu ar iliuzijom. Atskirti, kokie yra tikrai išeivijos lietuvio reikalavimai, ir kas tinka Lietuvos lietuviui. Dirbti, rašyti, kalbėti, kurti, tirti, kas ten ir čia darosi visose srityse. Dokumentuoti žmonių pasiekimus ir visuomenės veiklą. Man pačiai reikia gilintis į literatūrą, geografiją ir istoriją, kad galėčiau daugiau papasakoti savo vaikams. Mes, saviveiklininkai, turim siekti profesinio lygio rezultatų lietuviškoj kūryboj. Palaikyti ryšius su kitų etninių grupių atstovais ir veikti bendru tikslu suprasti etninių mažumų panašumus Amerikoje. Esu girdėjus vieną posakį dvejose formose: „History is written by the victors" arba „History is written by the survivors". Mes tik patys galim nuspręsti, kuria forma tai įgyvendinsim.

ANTANAS ŠILEIKA:

1) Lietuviška kilmė įstūmė mane į nuolatinio egzilio stovį. Buvau užaugintas Kanadoje su mintimi, kad ji nėra mano tėvynė, ir toji užsienietiškumo sąmonė pasiliko, nors aš čia gimiau. Kiek po savo dvidešimtųjų metų etninio sąmoningumo proveržyje uždraudžiau draugams vadinti mane Tony ir grįžau prie Antano, griežtai atsisakydamas atsiliepti į bet kokį kitą kreipimąsi. Po trumpo apsilankymo Lietuvoje problema pasirodė ta, kad tas kraštas irgi negalėjo būti tėvyne. Jaučiausi labiausiai namuose gyvendamas Paryžiuje, kuris negalėjo vaizduoti betkokių namų. Ten mano vidinis svetimumo jausmas atitiko išorinei tikrovei.

Socialiniu požiūriu esu konservatyvesnis negu mano bendramečiai, nes buvau užaugintas tradicionalesnėje aplinkoje. Bet atsitiko keistas dalykas. Mano „kanadiečiai" draugai, kurių dauguma dalyvauja meniniame gyvenime, laiko mano žmoną ir mane kiek konservatyviais, bet nedaugeliui lietuvių draugų, kuriuos dar turiu, mes be abejo atrodome bohemikai.

Mano „etniškumas" sukėlė daug problemų mano rašyboje, kadangi aš randu, kad kiekvieną kartą, kai bandau tą klausimą paliesti (aišku, rašydamas angliškai), galiu pasidaryti toks pat skystas ir sentimentalus, kaip koks girtas „buvęs žmogus" iš senojo krašto, kuris apverkia savo praradimą patetiškais verkšlenimais.

Kita vertus, kiekviena pastanga ignoruoti „etniškumą" moraliai ir meniškai bankrutuoja, nes palieka mane bandantį apibrėžti kažkokį „John Doe," amerikietišką charakterį, kurį aš galėčiau sukonstruktuoti, bet į kurio skūrą negaliu įlįsti, nes jo kultūriniai rėmai nėra man realūs. Trumpai tariant, mano „etniškumas" palieka problema, su kuria šiuo metu grumiuosi.

2) Senoji Lietuvos istorija, manau, man garsiausiai kalba, nors tai balsas, kurį aš bandau užslopinti, kadangi mano sentimentalioji pusė jį išpučia iš istorijos į mitą. Patogu, kad tėra tiek maža detalizuotos senųjų lietuvių istorijos, nes tai leidžia kiekvienam pripildyti tuštumą ekstravagantiškais įsivaizdavimais. Net Czesław Miłosz yra šio troškimo veikiamas, nes jis vadina lietuvius „Europos raudonodžiais", o raudonodžiai yra galingai pagavę europiečių vaizduotę.

Šiek tiek domiuosi ir tarpkario laikotarpiu, ne tiek politika, kiek kasdieniniu gyvenimu. „Konrado kavinė" mano galvoj sukelia įsivaizduotas istorijas. Bandau vaizduotis, *apie ką* žmonės ten kalbėjo.

Kalbant apie lietuvių kultūrą, mane domina kiekvienas rimtas prozos veikalas, filmas, teatras, dailė. Liaudies šokiai, liaudies dainos ir t.t. man beveik nepakeliami dėl to reikšmės svorio, kuriuo emigrantų kultūra juos apkrovė. Šie nekalti užsiėmimai įgavo politinę reikšmę, daug didesnę už jų pirmines intencijas. Galėčiau pridurti, kad, nors mano domėjimasis palieka aktyvus, mano kalbinė silpnybė pastato sieną tarp manes ir betkurios naujosios literatūros. Randu, kad turiu pirmiausia garsiai sau perskaityti, kad suprasčiau, ką skaitau, ir net kai priprantu prie ritmo ir intonacijos, kurie taip reikalingi, net mano paties galvojime, tai visvien palieka nelengvu darbu. Tą kliūtį būtų galima nugalėti bedirbant, bet laiko ribos mane sulaiko. Vos galiu pasekti, kas nauja kanadiečių literatūroje, nekalbant apie amerikiečių, anglų ir t.t.

3) „Ambivalentiškumas" gerai parinktas žodis, nes jis susumuoja daugelį mano jausmų emigrantų bendruomenei. Toronte toji bendruomenė yra kaip mažas miestas, kuris egzistuoja didesnio miesto viduryje, .ir toji bendruomenė turi visus mažų miestų trūkumus: ji konservatyvi, uždaros galvosenos ir pilna apkalbų. Keista, taip yra ir literatūrinėje šio krašto bendruomenėje, bet aš nejaučiu to paties negatyvumo *jai*. Prileidžiu, jog vis noriu, kad mes, kaip grupė, veiktume tokiu būdu, kuris tinka tautai, iš kurios buvo

atimta jos prigimtoji teisė. Noriu, kad mes veiktume geriau, bent pakankamai gerai, kad atspindėtume daugelį aukštųjų idealų, kurie nuolat išvardinami prakalbose.

Kiekvieną kartą, kai bandau veikti betkurioje „įprastinėje" organizacijoje, jaučiuosi iš vidaus plėšomas. Iš vienos pusės, nejaučiu nieko bendra su skautais, religinėm organizacijom ar lietuvių mokyklų veikėjais, tai priartėjimas sukelia norą pabėgti. Iš kitos pusės, jaučiuosi moraliai nusižengęs, nes „Jei *tu* nedarysi to darbo, kas jį atliks?".

4) Skirtumas tarp mano kartos ir ankstyvesniosios yra tas, kad aš galiu matyti asimiliacijos vyksmą daug toliau pažengusį negu anksčiau, tiek savyje, tiek mano bendramečiuose. Tai aiškiausia kalbiniuose sugebėjimuose, kurie drastiškai smukę. Nabokovas yra pasakęs: „Svetima kalba yra nepatogi kaukė užmauti ant savo minčių"; ta nepatogi kaukė užsmunka, kada tik kalbu lietuviškai. Jaučiuosi toje kalboje kvailas. Tai man dabar rimtas rūpestis, nes turiu septynerių mėnesių vaiką, ir mano žmona ir aš bandome kalbėti tik lietuviškai jo aplinkoje. Tačiau kadangi mūsų santykis daugiausia remiasi meninių klausimų analize ir apsvarstymais (ji yra grafikė), mūsų lietuviškasis žodynas skausmingai nepakankamas. Tačiau keista, randu, kad mano ir anglų kalba truputį svetima. Lietuviškai išmokau pirmiau, ir kai kruopščiau pastudijuoju savo angliškąją sintaksę, randu, kad dažnai vartoju keistą žodžių eilės tvarką. Bandau anglų kalbai duoti sintaksės lankstumą, tinkanti tik inflektuotai (kaip lietuvių) kalbai.

Negaliu būti toks negatyvus truputį nepamojavęs vėliava. Mane traukia lietuviai ir išeivijoje ir Lietuvoje, bet tą potraukį balansuoja tam tikras ambivalentiškumas.

JUDITA SEDAITYTĖ:

1) Manau, kad mano gyvenimo darbas ir profesija tampriai susiję su mano lietuviškumu. Nors smarkiai dalyvavau gyvenime, visuomet atliko dalis manęs, kuri atitrūkusi galėjo viską tik analizuoti.

Gimiau ir užaugau Amerikoje, tai priklausau Amerikai, bet ne visiškai. Buvau auklėta čia, bet žodžiais ir supratimu, kurie ne iš čia. Kūnas užaugo Amerikoje, o siela sudėta iš senoviškų elementų, kurie gimę kitame pasaulyje.

Kai pats nelabai įtinki, pasidaro įdomu spręsti, kaip kiti

susijungia bendrai kultūrai ir visuomenei sukurti. Man visuomet buvo įdomu, kaip žmonės susiriša ir dabar studijuoju doktoratui sociologijos srityje.

Mano tėveliai sunkiai dirbo ir po daugelio metų susikūrė patogų gyvenimą. Jie man davė pavyzdį, kad žmogus gali pasiekti, ko jis nori. Tik dabar pradedu suprasti, kad čia ne visiška teisybė.

2) Man labai gyva mūsų istorija nepriklausomybės ir Antrojo pasaulinio karo laikotarpiais. Karas atnešė stiprų, šaltą vėją, kurį visi lietuviai bandė atlaikyti. Kaip turėjo būti keista ir sunku, kai vienais metais valdžia rusiška, užima vokiečiai ir po to vėl įžygiuoja rusai! Mūsų tauta tapo lyg vaikelis tarp dviejų besipykstančių „tėvų". Man įdomu, kad mes vistiek išlaikėm savo lietuviškumą, ir gaila, kad meilė tautai kai kuriuos stūmė fašizmo pusėn. Mūsų istorija pabrėžė skirtumą tarp tautos politinio stovio ir jos kultūrinių pasiekimų: ryšys gali net „veikti" atvirkščiai.

Esu girdėjus, kad vyrų ir moterų santykiai „sukietėjo" nepriklausomybės laikotarpyje ir kad mūsų kultūriniai horizontai kaikuriais atžvilgiais susiaurėjo. Įdomu pagalvoti, kad tautos politinė stiprybė gali ir neigiamai veikti kultūros išsivystymą. Sunku pasakyti, ar taip buvo, ar ne. Mūsų nepriklausomybė buvo per greit nukirsta, kad galėtume daug iš jos pasisemti.

Norėčiau pridurti, kad mūsų bendrojoje kultūroje, kaip ir mūsų istorijoje, yra kažkas, kas mane veikia. Mūsų kultūra yra priešindustrinė, ūkininkų kultūra, kuri pristato istorinį momentą, užfiksuotą laike. Mes gyvename aukštosios technologijos steriliškame pasaulyje, kuris skatina individualizmą ir racionalizmą, kuriame nebėra nieko nuostabaus, magiško. Mano „lietuviškumas" remiasi tradicijomis, kurios priešingos modernybei tuo, kad jose yra išlikusi nekalta nuostaba gyvenimo akivaizdoje. Su savo stipriom pagoniškom šaknim mūsų kultūra mane priartina prie bendruomenės, solidarumo su kitais jausmo ir susivienijimo su gamta. Šis romantiškas jautrumas sutvirtina vertybes, kurios yra senesnės ir man atrodo tikresnės.

3) ir 4) Ambivalentiškumas man labai aktualus žodis. Galėčiau pasakyti, kad jis susumuoja mano egzistenciją, daugiausia dėl mano lietuviškumo (nors faktas, kad užaugau darbininkų klasėje taip pat turi šiuo atžvilgiu svarbią reikšmę). Mano asmeninės priešingybės išsidėsto keliomis pagrindinėmis dimensijomis: konformizmas prieš nepriklausomumą, praktiškumas prieš idealybę, konkretumas

prieš abstraktumą, tradicija prieš radikalumą, mokslas prieš meną. Mano lietuviškumas man davė blaivų išlikimo instinktą; užaugdama svetima svetimame krašte, aš dažnai turėjau savo tėvus mokyti, kaip ir iš jų mokytis. Šis beveik defenzyvus realizmas buvo mūsų stiprybės šaltinis, bet jaučiu, kad jis mane taip pat apribojo.

Mes esame labai išdidūs, stiprūs žmonės, ir mūsų intensyvus pasitikėjimas savimi, manau, gali mus apakinti empatijos ir kolektyvinės veiklos vertybėms. Man buvo įdomu stebėti mano tėvelio nuomonės pakitimą apie socializuotos medicinos ir kitų socialinės gerovės programų, kurios dabar egzistuoja vakarų Europoje, vertę. Griežtas individualistas dabar išmintingesnis ir nori, kad nebūtų palikęs Europos! Mes, lietuviai, linkę remti įstatymą ir tvarką, branginti *status quo*, dažnai, bijau, negalvodami. Dominuojąs veržimasis į pasisekimą aklai varo mus priekin, palikdamas mažai laiko kontempliacijai saulėje... kuriai mūsų proseneliai turėjo laiko. Mes prarandame savo identitetą kaip gamtos vaikai, kai tuo tarpu šiandieninėje Lietuvoje, manau, tai pagrindinis jų identiteto šaltinis. Mes atėmėm iš savęs sugebėjimą sapnuoti, ir nors aš galėčiau sakyti, kad iš mano tėvų kartos *istorija* išplėšė vaizduotę, mano karta yra atsidūrusi prieš naują pasaulį. Mes neturim grūstis rinkos kompeticijoje, kad kažką „pasiektume". Mes jau esame „pasiekę".

Aš branginu tą savo pusę, kuri vertina paprastą, esminį gyvenimą, kuri nori švęsti gyvybę, o ne ją nugalėti. Daug mačiau šios laikysenos savo bendraamžiuose, lankydamasi pereitą vasarą Lietuvoje. Deja, daugiausia, ką jie *gali* — svajoti.

POLITINIAI MOKSLAI VAKAR IR ŠIANDIEN

Politiniai mokslai skiriasi nuo kitų socialinių mokslų tuo, kad šios disciplinos darbuotojai dar vis diskutuoja ir bando atsakyti į tokius klausimus kaip: „Kas yra politika, politinis veiksmas ar politinė institucija?", „Kuo politinis procesas skiriasi nuo sociologinio, psichologinio ar ekonominio proceso?", „Kokia yra politinių mokslų, kaip atskiros disciplinos, apimtis ir kokie yra šios disciplinos moksliniai tikslai?". Pagaliau: „Ar politiniai mokslai iš viso mokslai ir, jei taip, tai kuria prasme?"

Politinių mokslininkų nesugebėjimas į šiuos klausimus visiškai atsakyti reiškia, jog jiems dar nepasisekė išugdyti teorinės disciplinos struktūros ir ją atitinkančios metodologijos. Kai kurie politiniai mokslininkai sakytų, kad pagrindinė problema glūdi ne tiek bendros teorijos nebuvime, kiek nuomonių skirtumuose, kuri iš daugelio teorijų yra tikrai „bendra", tai yra apimanti visus svarbius disciplininius klausimus ir interesus.

Žiūrint iš istorinės perspektyvos, politinių mokslų teorinį vystymąsi galima suskirstyti į dvi plačias sroves. Pirmosios arba tradicinės srovės puoselėtojai į politiką žvelgia per institucinę prizmę. Dėl to jų moksliniai darbai koncentruojasi politinių institucijų kaip valstybės ir jos oficialių ir neoficialių organų, konstitucijos, valdžios, biurokratijos, įstatymų, politinių partijų studijavime. Vokietijoje vadinamoji *Staatswissenschaft* buvo Hegelio, Von Treitschkes ir kitų mokslininkų plačiai išpopuliarinta. Amerikoje ši teorinė kryptis paplito XIX amžiaus antroje pusėje Vokietijos universitetus lankiusių amerikiečių studentų dėka. Tie patys studentai suvaidino svarbią rolę ir politinių mokslų kaip atskiros disciplinos formavime.

Tradicinės srovės atstovai gali būti padalinti į kelias grupes. Vieni iš jų mažai kuo skirasi nuo istorikų, nes pagal juos politinių institucijų esmė gali būti geriausiai suprasta į jas žvelgiant iš istorinio taško. Iš praeities ne tik stiprybę, bet ir išmintį bei žinojimą

turime semti. Kiti, dažnai vadinami universalistais arba filosofais, į politiką žiūri ne kaip į atskirą objektą, bet kaip į vieną bendrųjų etinių problemų poreiškį. Į jų eiles galima įrikiuoti visus filosofus pradedant nuo Platono, kurie domėjosi politiniais klausimais. Dauguma universalistų nebuvo politiniai mokslininkai pilnąja to žodžio prasme, bet jų įnašas į politinių institucijų supratimą buvo ir bus labai svarbūs.

Trečioji tradicinės srovės grupė buvo legalistai, kurie vieni iš pirmųjų Amerikoje pradėjo politinius mokslus traktuoti kaip atskirą discipliną. Jie turėjo daug reikšmės politinių mokslų programų, departamentų ir profesinių organizacijų ugdyme. Legalistai įvairiose teisinėse normose ir jų praktiškame pritaikyme matė politikos esmę. Valstybė ir jos organai bei nevalstybinės politinio gyvenimo išraiškos yra sąlygojamos konstitucijų, įstatymų, administracinių parėdymų ir kitų teisinių dėsnių. Politinis progresas galimas tik naujų ir tobulesnių teisinių normų suradime ir praktiškame pritaikyme. Šioje amerikiečiams tipiškoje pažiūroje atsispindi jų tikėjimas į teisės visapusišką galią. Nenuostabu, kad legalistų įtaka Amerikoje pasiekė kulminacinį tašką tuoj po Pirmojo Pasaulinio karo, kai daug kas dėjo vilčių į pasaulinės taikos pasiekimą tarptautinių sutarčių būdu.

Šio šimtmečio eigoje palaipsniui atsirado ir kitos teorinės srovės, kurių puoselėtojai politinės esmės pradėjo ieškoti ne institucinėse struktūrose ar metafizikoje, o žmonėse ar, tiksliau sakant, jų santykiuose. Instituciniu ar teisiniu pagrindu grįstos teorijos buvo kritikuojamos kaip mažai ką apie politiką pasakančios, nes jų tikslai buvo, bent taip kritikams atrodė, ne suprasti, o aprašyti; ne atrasti priežastis, o tik jų rezultatus.

Vienas iš pirmųjų tradicinės srovės kritikų buvo Arthur Bentley, kuris savo 1908 metais išleistoje knygoje, *Valstybės procesas,* užpuolė tuo metu dominavusias politinių mokslų teorijas kaip neišgydomai „formalistines, pretenzingas ir sukalkėjusias". Jo nuomone, politiniai mokslininkai savo studijų objektu turėtų laikyti ne institucijas, o politinius žmonių veiksmus. Įvairios interesų grupės kovoja dėl įtakos, kuri reikalinga jų tikslams pasiekti. Šiame procese ir glūdi politikos esmė. Institucijos, pagal Bentley, yra politinio proceso išdava, o ne priežastis. Jo teorinės pažiūros pradžioje nebuvo populiarios, nes tuo metu tradicinės srovės atstovai dominavo politiniuose moksluose. Tačiau laikui bėgant jų

įtaka palaipsniui plėtėsi ir po Antrojo pasaulinio karo pasiekė savo zenitą.

George Catlin buvo kitas svarbus tradicinės srovės kritikas, kuris, kaip ir Bentley, ne tik kritikavo, bet ir sukūrė naują teoriją. Savo pagrindiniame veikale, *Mokslas ir politikos metodologija,* išleistame 1927 metais, jis suformulavo politinio žmogaus konceptą. Jei vadinamasis ekonominis žmogus yra iš esmės vartotojas, tai politinis žmogus gali būti apibūdinamas kaip politinės jėgos/įtakos siekėjas. Ekonomistai savo tyrinėjimų objektu laiko prekių gamybą ir jų paskirstymą, politiniai mokslininkai — jėgos/įtakos poreiškius žmonių santykiuose. Catlin savo kolegas kvietė užmiršti institucinių ir teisinių struktūrų nagrinėjimą ir visą dėmesį nukreipti į jėgos/įtakos siekimo motyvacijas, formas ir tikslus. Jo politinio žmogaus konceptas neišvengė tam tikrų neaiškumų ir prieštaringybių, bet jame nėra sunku įmatyti vieną iš ankstyvųjų bandymų suformuluoti bendrą teoriją, kuri nustatytų politinių mokslų apimtį, metodologiją ir ateities kryptį.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą Amerikos politinių mokslų profesijoje jau buvo išsikristalizavusios dvi teorinės srovės: tradicinė arba institucinė ir anti-tradicinė, kurios žymesnieji poreiškiai buvo matomi Bentley grupių ir Catlin jėgos/įtakos teorijose. Šių srovių skirtumai buvo matyti ne tik mokslinių tyrinėjimų objektuose, bet taip pat tam tikruose kituose teoriniuose ir metodologiniuose aspektuose. Vienas iš naujųjų teorijų tikslų buvo nustatyti ryšius tarp politinių faktų ir juos apsprendžiančias priežastis. Jos dėl to dažnai vadinamos priežastinėmis teorijomis. Neretai tos pačios teorijos žinomos ir kaip realistinės ar objektyvinės, nes jos akcentuoja faktų svarbą ir etinių normų nepatikimumą politinėse studijose. Pagal Bentley ir Catlin, politiniai mokslininkai turi išmokti faktus atskirti nuo etinių normų, pastarąsias paliekant teologams, filosofams ir valstybininkams.

Skirtumus tarp tradicinių ir naujųjų srovių dar galima, su kai kuriomis išimtimis, apibūdinti ir skirtingos metodologijos pagrindais. Dauguma pirmosios srovės atstovų vartoja ką galima pavadinti tradiciniais mokslinių tyrinėjimų metodais: istorinių dokumentų nagrinėjimą, institucijų ir teisinių normų aprašymą bei palyginimą ir dedukcinės logikos pritaikymą. Ne visi šios srovės atstovai naudoja tuos pačius metodus, tačiau, bendrai paėmus, tradicinės teorijos pagimdo tradicinę metodologiją.

Dar prieš Bentley grupių teorijos atsiradimą kai kurie Amerikos politiniai mokslininkai kalbėjo apie naują metodologiją, kuri būtų grindžiama griežtųjų mokslų modeliais. Bentley, Catlin ir kitų atakos nukreiptos prieš tradicinę srovę padėjo palyginti greitam naujųjų metodų išplitimui. Tačiau svarbiausią vaidmenį šitame procese suvaidino Charles Merriam ir jo pasekėjai, dėstę arba studijavę Chicagos universitete.

Tuoj po Pirmojo pasaulinio karo Merriam paskelbė norįs sukurti naują politikos mokslą. Kaip ir daug kitų bendraamžių, jis naujų tyrinėjimų metodų ieškojo kitose disciplinose. Merriam buvo ypatingai įtaigotas psichologijos, kurioje empirine metodologija jau tada buvo plačiai vartojama. Idant savo profesiją padarius moksliškesne griežtųjų mokslų prasme, jis savo kolegas kvietė naudotis šios disciplinos metodais. Kas stebėtina ir necharakteringa kitiems to laiko naujosios metodologijos atstovams, tai Merriam atsisakymas paneigti senuosius metodus ir etinių normų vaidmenį politinėse studijose. Jis tradicinę metodologiją norėjo patobulinti, o nesunaikinti. Merriam naujasis politikos mokslas buvo skirtas ne tik mokslinių tyrinėjimų vystymui, bet taip pat ir institucijų reformai, uždavinys, kurio etinės implikacijos labai aiškios.

Prieš Antrojo pasaulinio karo pradžią Amerikos politiniai mokslai buvo atsidūrę kryžkelėje tarp tradicinių ir naujųjų teorinių krypčių ir metodologijų. Merriam pradėta revoliucija tęsėsi ir plėtėsi, bet dar nebuvo tapusi dominuojančia srove politinėje disciplinoje. Tokia padėtis, aišku, ilgai negalėjo tęstis. Dauguma socialinių mokslų jau buvo persiorientavę į empirinę metodologiją ir dėl to tebuvo laiko klausimas, kada politiniai mokslininkai paseks psichologų, sociologų ir ekonomistų pavyzdžiu. Tai atsitiko po karo. Iš pradžių keitimosi procesas buvo lėtas ir mažai pastebimas, bet antrajam dešimtmečiui po karo įpusėjus, politiniuose moksluose jau buvo dominuojami empirikų arba, kaip jie dabar buvo dažnai vadinami, behavioristų. Jie dabar dominuoja Amerikos politiniuose moksluose, nors paskutiniu laiku prieš juos yra kilusi reakcija.

Vienas iš svarbiausių behaviorizmo tikslų yra politiniuose moksluose išugdyti griežtųjų mokslų savybes kaip numatomumo ir kontroliuojamų eksperimentų pakartojimo galimybes. Kitaip sakant, politinį procesą pritaikyti laboratoriniams eksperimentams iš esmės panašiems į tuos, kuriuos chemikai ar fizikai daro su įvairiomis medžiagomis ir elementais. Ar šis tikslas bet kada gali būti

pasiektas, net ir dauguma behavioristų abejoja. Tipiškas šios teoretinės srovės atstovas griežtųjų mokslų metodologiją sau pastato idealu, kurio siekdamas jis gali ne tik savo tyrinėjimų metodus patobulinti, bet taip pat ir prisidėti prie sistemiško mokslinių žinių rinkimo ir išsamios teorinės struktūros vystymo.

Griežtųjų mokslų dvasios paveikti behavioristai labiausiai domisi tuo, kas politiniame gyvenime gali būti pastebima; tai yra, kas yra daroma ar sakoma. Žmonės, jų veiksmai, santykiai, o ne institucijos ar etinės normos yra svarbiausi tyrinėjimų objektai. Iš tokių pažiūrų ir kilęs behaviorizmo terminas. Jis reiškia žmonių elgesio arba veiksmo (angliškai „behavior") stebėjimo, analizės ir iš jų kylančių išvadų mokslą.

Behavioristai mokslinius tyrinėjimus daro teorinių struktūrų ir empirinės metodologijos kontekstuose. Teorinis prie studijų objekto priėjimas jiems padeda atrinkti hipotezes, kurių pagrįstamums turi būti patvirtintas ar paneigtas faktų rinkimo, rūšiavimo ir analizės būdais. Behavioristai siekia surasti ir išskirti tai, kas politikoje pastovu ir kas kinta, ir nustatyti ryšius tarp pastovių ir kintamų elementų. Pavyzdžiui, politinio žmogaus potraukis dominuoti gali būti įrodytas kaip pastovus elementas, gi įvairūs dominacijos poreiškiai — kaip kintantieji. Empiriniu būdu išbandytos ir patvirtintos hipotezės pavirsta dėsniais ir įvedamos į esamų teorijų rėmus. Taigi behavioristai yra užsiangažavę gilinti ir plėsti politinių mokslų teorinius pagrindus, kad sukūrus visiškai integruotą ir visai disciplinai bendrą teoriją ar teorinę sistemą.

Faktų rinkime ir analizėje behavioristai plačiai naudoja elektroninio skaičiavimo mašinas bei matematinių ir statistinių mokslų metodus. Jų nuomone, moksliniais būdais negalima paneigti ar patvirtinti etinių konceptų kaip laisvė, lygybė ar demokratija pagrįstumą ir dėl to šie konceptai neturėtų būti mokslinių tyrinėjimų objektu. Iš viso behavioristai įsitikinę, jog politinių mokslų paskirtį sudaro grynai moksliniai interesai, o ne institucinių struktūrų tobulinimas ir reforma. Politinių mokslininkų įsipareigojimas turi būti savo disciplinai, o ne valstybei, visuomenei ar jos atskiriems nariams. Iš kitos pusės, jei tyrinėjimai duoda rezultatus, kurie gali būti panaudoti praktiškų klausimų sprendimui, tai tas jokių problemų nesudaro tol, kol mokslininkai neužmiršta savo pagrindinių uždavinių.

Žmonių politiniai veiksmai neišvengiamai įtaigojami politinių ir nepolitinių priežasčių. Dėl to behavioristai siekia praplėsti disciplininius horizontus ir savo tyrinėjimus daryti bendrame socialinių mokslų teorijų ir žinių kontekste. Nėra stebėtina, jog behaviorizmui paplitus politiniuose moksluose į madą atėjo vadinamosios tarpdisciplininės programos kaip politinė sociologija, psichologinė politika ir panašiai. Bendrai paėmus, behavioristai į socialinius mokslus žiūri ne kaip į atskiras, bet artimai susijusias ir viena kitą papildančias disciplinas.

Maždaug apie 1970 metus behaviorizmo įtaka Amerikos politiniuose moksluose pasiekė savo kulminacinį tašką. Nors dauguma profesijos narių ir nelaikė savęs šios teorinės krypties pasekėjais, pastarieji, su mažomis išimtimis, dominavo pagrindiniuose profesinių organizacijų vadovybėse, žymiuose žurnaluose ir, kas svarbiausia, daktarato programose geriausiuose šio krašto universitetuose. Behavioristai taip pat turbūt parašė daugiau mokslinių darbų negu kitų teorinių srovių atstovai ir jų tyrinėjimų išdavos daugelio buvo traktuojamos kaip aukštesnio mokslinio lygio pasiekimai.

Kaip ir kitos teorijos prieš jį, behaviorizmas ilgainiui iššaukė negatyvią reakciją. Jo kritikai sudarė labai margą grupę, susidedančią iš kairiųjų radikalų, konservatyvių tradicininkų ir tų behavio ristų, kurie manė, kad kai kurie jų bendraminčiai nuėjo į per didelius kraštutinumus.

Pirmieji kritikai, kurių balsas plačiai pasklido po visą profesiją, buvo kairieji radikalai, daugiausia nepriklausomi marksistai. Jie behaviorizmą atakavo kaip valdančio elito įrankį. Atribudami etines normas nuo mokslinių tyrinėjimų ir tuo politinius mokslus padarydami neutraliais dienos politinių, socialinių ir moralinių klausimų atžvilgiu, behavioristai netiesiogiai, tačiau labai sėkmingai, eliminavo esamos politinės sistemos kritiką iš tų ekspertų eilių, kurie buvo daugiausia kvalifikuoti ją efektingai išvystyti. Kitaip sakant, karas Vietname, neturtas ir diskriminacija Amerikoje, atominiai ginklai ir panašūs klausimai turėjo rūpėti ne mokslininkams, kiek tai lietė jų profesinius darbus, o valstybininkams ir paprastiems piliečiams. Praktiškai, pagal marksistus, visa tai reiškė, kad būdami neutralūs valdančių sluoksnių atžvilgiu, behavioristai jiems padėjo netrukdomai vesti agresyvią užsienio ir antiliaudišką vidaus politiką. Kairieji radikalai reikalavo, kad profesija atmestų behavioristų

apgaulingą ir praktikoje neįgyvendinamą etinį ir ideologinį neutralumą ir viešai užsiangažuotų žmogaus teisių, ekonominės ir socialinės lygybės, politinės laisvės ir pasaulinės taikos siekimo kovoje. Politiniai mokslai turį tarnauti ne valdančiai mažumai, bet visai žmonijai.

Marksistų ataka prieš behaviorizmą yra grynai ideologinė. Jie politinius mokslus nori paversti savo programos įgyvendinimo instrumentu ir to užmojo visai neslepia. Radikalų tikslas supolitinti discipliną, kuri, pagal juos, visada buvo politinė, siaurąja to žodžio prasme, tik iki šiol tas faktas buvęs sėkmingai paslėptas nuo plačiosios visuomenės ir net nuo pačių politinių mokslininkų. Sprendžiant iš netolimos praeities rinkiminių rezultatų į vadovaujančius bendrinės politinių mokslų organizacijos organus, bent trečdalis narių priklauso ar pritaria šiai srovei.

Radikalams pradėjus pulti vadovaujančius profesijos sluoksnius, ir kitiems atsirado drąsos viešai ir pakartotinai išreikšti savo nepasitenkinimą behaviorizmo einama kryptimi. Tradicinių pažiūrų kritikai skundėsi, kad behavioristai savo mokslinį dėmesį buvo pernelyg sukaupę metodologiniams klausimams svarstyti. Šimtai straipsnių, ypatingai pačiuose žymiausiuose žurnaluose, išsamiai nagrinėjo įvairiausias abstrakčias metodologines galimybes, kurios mažai ką bendro turėjo su politinio gyvenimo realybe ir net bendrosios disciplinos teorijos kūrimu. Nors teoriškai žiūrint, tobula metodologija turėjo atidaryti naujus kelius į geresnį politinio proceso supratimą, praktikoje ne vienas politinis mokslininkas taip įsivėlė į metodų studijavimą, jog visai užmiršo, kas sudaro politikos esmę ir kas tikroji metodologijos paskirtis.

Dar kiti kritikavo behavioristų nesugebėjimą sukurti bendros teorijos, kuri nustatytų pagrindinius disciplinos tikslus, apimtį ir metodų vaidmenį teorinių rėmų kontekste. Nors paskutinių trijų dešimtmečių eigoje buvo daug kalbėta apie bendros teorijos reikalingumą, konkrečiai šioje srityje iki šiol mažai kas atlikta. Behavioristai, kaip ir jų pirmatakai, nesurado visiem, ar bent daugumai, priimtinų dėsnių, apibūdinančių politikos esmę ir apibrėžiančių jos apimtį. Dėl to dar ir šiandien nesutariama, kas yra politika, politinis veiksmas ar politinė institucija.

Pagaliau tarp įvairių kritikų buvo ir tie, kurie behavioristus kaltino per dideliu politinių mokslų išplėtimu į kitas disciplinas. Jei tradicinių teorinių krypčių atstovai buvo anksčiau kritikuojami dėl

per siauro požiūrio į politiką, tai behavioristai tą požiūrį taip išplėtė, kad kartais nėra įmanoma nustatyti, kur politiniai mokslai pasibaigia ir prasideda sociologija, psichologija ar ekonomija. Jie nagrinėja šeimos santykius, vaikų auklėjimą, psichiatrinę terapiją, religines dogmas ir kitus klausimus, kurie, kritikų nuomone, mažai ar visiškai nieko bendro su politiniais mokslais neturi. Taigi, jei prieš behaviorizmo revoliuciją buvo nelengva nustatyti žmogaus veiksmų politinius aspektus, po revoliucijos šie klausimai pasidarė dar labiau problematiški. Šiuo metu beveik galima sakyti, jog daugelyje atvejų tyrinėjimų objekto politiškumas lengviau nustatomas ne teorinių dėsnių pagalba, o mokslininko priklausomumu profesinei sąjungai.

Kaip dažnai politikoje, taip ir disciplinos teorinių krypčių svarstymuose, nei viena grupė ar pozicija neturi išminties monopolio. Behavioristai, be abejo, davė pozityvų įnašą. Sistemiškas faktų rinkimas, klasifikacija ir analizė, vartojant naujausias technologijos priemones ir iš matematikos, statistikos ir kitų disciplinų pasiskolintus modelius, mokslinių studijų srityje pasidarė kasdieninis reiškinys. Naujosios metodologijos dėka, disciplina įgavo anksčiau neturėtą konceptų preciziškumą, sistemiškumą, trumpai tariant, moksliškumą. Faktais neišbandyti teoriniai dėsniai ir prielaidos, įskaitant ir vadinamąsias „amžinąsias tiesas", daugiau nebuvo priimami vien dėl to, kad koks nors didelis buvęs ar esamas autoritetas tom tiesom buvo uždėjęs savo aprobaciją.

Metodologijos vaidmens išplėtimas paskatino didesnį susidomėjimą bendraisiais abstrakčių teorijų klausimais. Jei seniau praktiškų problemų sprendimas arba etinių normų nustatymas buvo laikomi vienais iš svarbiausių politinių mokslininkų uždavinių, tai behaviorizmui įsigalėjus šie klausimai pasidarė antraeilės reikšmės. Kur kas reikšmingesni buvo jų bandymai profesiją pastatyti ant tvirtesnių teorinių pagrindų. Iš politinių mokslų behavioristai norėjo padaryti discipliną, kurioje, kaip ir griežtuosiuose moksluose, tyrinėjimų tikslai yra iš esmės nustatomi teorinių ir metodologinių rėmų kontekste.

Ar jiems tai pavyko pasiekti, nėra lengva atsakyti. Tradicinės srovės atstovai teigia, jog politiniai mokslai vis dar neturi bendros teorijos, kuri nustatytų disciplinos apimtį, tikslus ir atitinkamą metodologiją. Jei tuo norima pasakyti, kad dar ir šiandien nėra teorijos, kuri būtų priimtina dideliai politinių mokslininkų daugu-

mai, tai to ir patys behavioristai nepaneigtų. Iš kitos pusės, behaviorizmo kritikai dažnai užmiršta ar nenori pripažinti, kad kai disciplinoje dominavo tradicinė srovė teoriniai klausimai iš viso nebuvo laikomi svarbiais. Behavioristai teorijos ir metodologijos vaidmenį politiniuose moksluose ne tik plačiai išpopuliarino, bet taip pat pasiekė konkrečių rezultatų bendros teorijos vystymo darbe, pavyzdžiui, David Eastono politinės sistemos teorija. Jis politiką apibūdina kaip visuomenę saistančių sprendimų procesą. Normaliai šiuos sprendimus daro valdžia, bet kai kuriais atvejais tą pareigą gali atlikti įvairios neoficialios valdžios kaip partija, kariška klika, bažnyčia, gentis, šeima ir panašiai. Kas, kaip ir kodėl visuomenę saistančius sprendimus daro, ir kokios būna jų pasėkos, yra klausimai, kurie sudaro politikos esmę. Idant susistematinus atsakymų ieškojimą į šiuos klausimus, Eastonas sukūrė politinės sistemos modelį, kuriame visuomenę saistančių sprendimų procesas padalintas į keturias fazes: (1) kontekstus, kuriuose randamos pirminės eventualių sprendimų priežastys; (2) sprendimo reikalaujančių problemų identifikavimas; (3) sprendimų vykdymas; ir (4) sprendimų rezultatų ir jų įtakos pirminėm priežastim analizė.

Eastono politinės sistemos modelis turi keletą trūkumų. Tarp jų vienas iš svarbiausių, tai neturėjimas aiškių kriterijų, kurie padėtų nustatyti pirmoje fazėje randamų priežasčių charakteristikas; arba kas turėtų būti politinių mokslininkų tyrinėjimų objektu ir kas sociologų, psichologų, ekonomistų, pedagogų ir kitų. Šia prasme Eastono modelis neišpildo vieno bendros teorijos reikalavimo, tai yra politinių mokslų apimties nustatymo. Tačiau šis ir kiti panašūs bandymai discipliną pastatyti ant tvirtesnių teorinių pagrindų be abejo padėjo susistematinti politinių mokslininkų tyrinėjimus.

Iš esmės behavioristai nieko originalaus nesukūrė. Tačiau tai nesumažino jų įtakos reikšmės. Įvairios teorinės ir metodologinės kryptys, Amerikoje atsiradusios XIX amžiaus pabaigoje arba šio šimtmečio pradžioje, buvo išryškintos, išplėstos ir išpopuliarintos. Bentley pradėta kryptis, kuri žmonių veiksmą pastatė institucijų vieton kaip pagrindinį politinių mokslininkų studijavimo objektą, behavioristų buvo tęsiama ir palaipsniui giliniama. Merriam empirine metodologija paremtas naujasis politikos mokslas jų buvo tobulinamas vartojant naujausias technologijos priemones. Behavioristai taip pat nebuvo pirmieji, iškėlę artimesnio bendradarbiavimo su kitomis socialinių mokslų disciplinomis reikalą. Tačiau jie tą

bendradarbiavimą padarė integraline savo teorijos ir metodologijos dalimi.

Reikia pastebėti, kad politiniai tyrinėjimų objektai mokslininkams kur kas sunkiau prieinami negu sociologiniai ar psichologiniai. Egzekutyvai, parlamentai, biurokratijos arba teismai sunkiai prieinami pilnos ir objektyvios informacijos rinkimui. Psichologai ir sociologai retai susiduria su didesniais sunkumais apklausinėdami privačius individus. Tokiu būdu gauti faktai gali būti naudojami moksliniams tikslams be didesnių ceremonijų. Gi politiniai mokslininkai turi neretai gyventi iš įvairiausio plauko valdininkų ir politikų malonės. Ta malonė dažniausiai labai ribota arba ji daug kainuoja. Kai kurių politinių institucijų nenoras išduoti informacijos gali būti pateisinamas valstybės saugumo interesų prasme. Jis taip pat suprantamas, nors ir nevisiškai pateisinamas, ir dėl to, jog čia yra daug didesnė politinės įtakos koncentracija negu kitose socialinėse institucijose. Jei kaip pavyzdį palyginsime valdžią, politinių studijų objektą, su šeima, sociologinių studijų objektu, tai tuoj galime matyti, kur bus sunkiau reikiamą informaciją išgauti. Čia ir glūdi viena iš pagrindinių politinių mokslininkų problemų. Ji, be abejo, ypatingai reikšminga tiems disciplinos nariams, kurie bando imituoti griežtųjų mokslų metodologiją.

Behavioristų pastangos politinius mokslus suteorinti turėjo įtakos į naujų šios disciplinos šakų atsiradimą. Paskutinių dviejų dešimtmečių eigoje Amerikoje plačiai paplito vadinamosios valdžios, visuomenės ir administracijos studijų programos. Nors oficialiai jos vadinamos tarpdisciplininėm, šios programos daugiausia yra politinių mokslininkų dominuojamos. Politiniai mokslininkai, kurie nori savo profesinį žinojimą pritaikyti praktiškų politinių problemų sprendimui arba valstybinių institucijų reformai, tai gali daryti naujųjų programų rėmuose. Jei esi teorinis politinis mokslininkas, ieškai darbo politinių mokslų departamente, o jei linkęs į praktiškų problemų tyrinėjimą, eini į tarpdisciplinines programas.

Šiuo metu politiniai mokslai Amerikoje yra pereinamajame laikotarpyje. Teorinės ir metodinės krypties atžvilgiu disciplina nėra dominuojama vienos srovės, kaip kad buvo prieš dešimt metų. Paskaičius pagrindinius politinių mokslų žurnalus gaunasi įspūdis, jog čia vyksta intelektualinis fermentas, kuris ateityje gali nuvesti į nepramatytus laukus. Tokiame eklektiniame periode beveik kiekvienas gali rasti tai, ko nori. Pavyzdžiui, Hegelio filosofija vėl išgyvena

vieną iš savo daugelio „atgimimų". Panašus procesas vyksta ir demokratinės teorijos tematikoje. Tradicinių krypčių atstovai kaip legalistai, realistai, istorikai ir kiti taip pat yra suaktyvėję, o „praktiškieji" radikalai vis dar bando pasaulį vaduoti nuo biurokratinių elitų įtakos. Gal tik vieni behavioristai šiek tiek aprimę, nes jų dauguma, atrodo, pradeda susitaikyti su mintimi, kad, nepaisant visų pastangų, politiniai mokslai tikriausiai niekada nepasieks griežtųjų mokslų „moksliškumo". Tačiau įdomu pastebėti, jog kai behavioristų užmačios į „tiesos" monopolį palaipsniui kuklėja, jų metodika plečiasi kitų srovių atstovų tarpe. Net ir naujieji hegelistai, tai yra tie, kurie Hegelio filosofiją bando pritaikyti dabarčiai, ir tie, kurie juo domisi tik kaip istoriniu reiškiniu, kartais neatsisako statistinių lentelių ir matematinių formulių pagalbos savo tezėms paremti. O ką jau kalbėti apie kitas, „praktiškesnes" sroves kaip radikalus ar realistus. Taigi, nors behavioristai disciplinos nedominuoja, šiandien dauguma jos narių iki tam tikro laipsnio yra tapę behavioristais. Bendrai paėmus, politiniai mokslininkai dabar atsargesni savo teiginiuose teorinių ir metodinių klausimų temomis ir tolerantiškesni kitų srovių atstovams ir jų moksliniam darbui. Iš kitos pusės, reiktų spėti, jog dabartinis pereinamasis laikotarpis, kaip ir ankstyvesni, anksčiau ar vėliau pasibaigs ir vėl kuri nors egzistuojanti arba visiškai nauja srovė atsiras dominuojančioje padėtyje.

Julius Šmulkštys

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

APIE AVANGARDO SĄVOKĄ IR DABARTINĘ LIETUVOS PROZĄ

Jei galvojame apie avangardą literatūroje, pirmiausia reikia žinoti, kurią iš šio žodžio definicijų pasirinksime.* Literatūros istorikai, kritikai, skaitytojai naudoja ne tuos pačius kriterijus, todėl klausimas, kas avangardiška ir kas ne, priklausys nuo išeities taško.

Literatūros istorijoje iškyla įvairios srovės, rašytojai suranda savitas formas bendrauti su skaitytoju, atskleisti žmogaus dvasią ir gyvenimo prasmę. Egzistavo renesansas, klasicizmas, romantizmas ir t.t. Visos srovės ilgainiui pavirsta į patogią, saugią, pasikartojančią establišmento literatūrą. Tada, kai tradicija nustelbia dinamiškumą, atsiranda rašytojai, kurie ieško naujų formų, dažniausiai kategoriškai atmesdami tradicines. Klasikams renesansas buvo chaotiškas ir net barbariškas, romantikams klasicizmas kvepėjo pelėsiais, žmogų spaudė į nenatūralius rėmus, romantikų audringas jausmingumas natūralistams skambėjo kaip vieša isterija. Victor Hugo „Hernani" premjera sukėlė salėje muštynes, kurias reikėjo malšinti policijos pagalba, o Hugo dar esant gyvam veikalas jaunesniųjų rašytojų jau buvo laikomas sustabarėjusia seniena. Iš istorinio taško žiūrint, ta pirmoji, kovingoji reakcija prieš nusistovėjusią tradiciją yra avangardas.

Istorinėje perspektyvoje nesunku surasti įvairius kovingus momentus. Mūsų laikais tačiau literatūrinių kovų nebeliko. Dvidešimtajame amžiuje kalbame apie įvairių rašytojų pasaulėjautą, jų forminius eksperimentus, skirtingo laipsnio užsiangažavimą idėjai, randame tarp jų gimininguų bruožų, bet neberandame vienos dominuojančios srovės — jų daug ir jos ramiai koegzistuoja. T.S.

* Įžanginės pastabos į diskusijas Santaros-Šviesos 1984 m. suvažiavime.

Eliot ir Ezra Pound įtaka moderniojoje poezijoje ryški iki šios dienos, bet ta įtaka tiek skirtinga įvairiuose poetuose, kad jų negalima apibrėžti viena etikete. Absurdo teatras, pakeitęs supratimą, ko galima laukti iš dramos, egzistuoja šalia visos eilės kitų: neoromantinės, „virtuvinės", „žiaurumo", psichodramos, dokumentinės ir daugelio kitų. Kaip ir literatūros kritikos srovės (naujoji kritika, struktūralizmas, semiotika, dekonstrukcionizmas), literatūra nebeturi lūžių, bet nuolat plečia pasirinkimų galimybę. Kalbant apie šių dienų avangardą reikia pamiršti jo istorinę reikšmę.

Yra ir kita populiari avangardo definicija — skaitytojo, kuriam į rankas pakliūna nauja knyga, sukrečianti jį turiniu ar neįprasta forma. Pavyzdžiui, romane atskleidžiamos pasąmonės džiunglės, skaitytojas, įėjęs tarp tamsių šešėlių, jaučiasi labai nejaukiai. Problemos, su kuriomis jis kovoja naktį, rašytojo nešamos į dienos šviesą. Tai šokiruoja, stebina, baido, ir skaitytojas nusprendžia, dažnai klaidingai, kad tai kažkas naujo — taigi avangardiška, iš tikrųjų ne jam skirta. Panašiai įvyksta, kai rašytojas iškelia ir socialines problemas. Skaitytojas tada dažnai galvoja, kad knistis po socialines tamsias pakampes nemandagu, gal net pavojinga, ir jis mieliau nuo jų pabėgtų. Tada avangardas tampa ramybės drumstimu. Ir vienu ir kitu atveju, tai nereiškia daugiau negu tai, kad tarp rašytojo ir skaitytojo pasikeičia santykių taisyklės, ne esmė. Tai, kas yra žmogiška, nesikeičia nuo priešistorinių legendų iki šiandien. Keičiasi išviršinės viešosios moralės formos ir literatūroje atsišviečiančios jos konvencijos.

Ne taip kaip skaitytojai, literatūros kritikai žiūri į kūrinį formalistiniu požiūriu. Ne tai, apie ką rašoma, bet kaip rašoma, jiems svarbiausia. Mūsų laikų kritika domisi ne analizės objektu, bet analizės metodu, iš tikrųjų analizės metodas ir yra analizės objektas. Literatūrinė kalba — šios kritikos centras ir jei avangardo sąvoka egzistuoja, jos reiktų ieškoti rašytojo sugebėjime praplėsti šios kalbos galimybes, duoti jai naują prasmę ir jėgą. Roman Jakobson vadino literatūrinę kalbą organizuotu smurtu prieš normalią kalbą. Poezijoje tai lengvai suprantamas konceptas ir todėl nenuostabu, kad modernūs kritikai dažniausiai pasirenka analizuoti poeziją arba traktuoja prozos veikalą kaip metaforą arba metaforų seriją. Problema ta, kad iš esmės net ir labiausiai nuo paprastos tikrovės atitraukta proza (A. Robbe-Grillet „naujasis romanas") visvien lieka mimetine. Formalistiniu požiūriu proza, galima teigti, vien kalbos

kūrinys, bet tokiu atveju ji, deja, dažniausiai nebepasiekiama eiliniam skaitytojui. Avangardo definicija susiaurėja į akademinių debatų rėmus.

Kas gi pagaliau būtų tikrieji avangardistai, imant svarbiausius elementus iš minėtųjų definicijų? Jie turėtų atnešti į literatūrą požiūrį į žmogų, kuris praplėstų žmonių savęs, jų aplinkumos, santykio su kosmosu ar amžinybe, jų dvasinių horizontų, dvasinių lūžių ir menkystės, jų likiminės reikšmės supratimą. Literatūra interpretuoja žmogų, ir avangardistas supranta, kad interpretacijai nėra *a priori* nustatytų ribų. Jis turėtų taip pat suprasti, kad kalba gali žodžiais sukurti magiką, kuri išlieka, ir nebijotų išnaudoti visą jos potencialą.

Tai, žinoma, labai dideli reikalavimai ir net visuotinėj literatūroj pavyzdžių nėra daug. Marcel Proust, kuris mums davė pasąmonės srauto formą, pasąmonės asociacijų svarbą, praeities determinuojantį poveikį dabarčiai, rašė apie konvencionalius, dvasiškai gana lėkštus žmones, kurių pasaulis jau seniai dezintegravosi laiko tėkmėje. D.H. Lawrence per daug nesidomėjo literatūrinėmis formomis, bet jam rūpėjo atskleisti žmogaus instinktų pasaulį. Rousseau gamtos moralė, Bergsono „élan vital", Freudo kompleksai — visa tai buvo Lawrence žmogus, jo giliu įsitikinimu, atnešąs naują ir autentiškesnę žmogaus likimo interpretaciją. Nėra abejonės, kad abu rašytojai turėjo didelės reikšmės moderniajai prozai. Integruoti medžiagos ir formos elementus teko James Joyce. Sutalpindamas vienoje dienoje (*Ulysses*) vieno žmogaus ir žmonijos istoriją ir mitus ir vienoje naktyje (*Finnegan's Wake*) žmonijos sapnus ir pasąmonės srautus, Joyce iš esmės pakeitė moderniosios prozos tėkmę. Absurdo teatras skolinosi formas iš commedia dell'arte, iš vaudeville, iš Brechto „susvetimėjimo": temos irgi nebuvo naujos — žmogaus laikysena prieš mirtį, iliuzijų sutrupėjimą ir šaltą bei tuščią visatą, bet Ionesco ir Beckett mokėjo visa tai integruoti į naują menišką tikrovę. Sunku šiandien rašyti prozą nejaučiant Joyce, ar dramos veikalą nejaučiant absurdo teatro įtakos. Geresnės definicijos avangardui galbūt ir nėra.

Žiūrint į prozą, rašomą šiandien Lietuvoje, avangardo klausimas dar painesnis. Kritiškai vertinant reikia atsiminti, kad, ne taip kaip Vakarų pasaulyje, ten egzistuoja viena, tikra ir nepakeičiama literatūros mokykla — socialistinis realizmas. Jis nebėra stalinistiš-

kai geležinis: leidžiama rašyti apie socialinius konfliktus ir problemas, charakterio vidinius konfliktus, praeities įtaką, dabarčiai, įjungti senovės mitus į dabartį, kelti individo sąžinės atsakingumą prieš save. Nebereikia totaliai sekti formulėmis — klasių kova, teigiamas herojus, tikėjimas tarybine ateitim, pamokomas galas. Charakteriams leidžiama keistis. Atėjo naujesnių temų, miestiečių susvetimėjimas, šeimų susiskaldymas, korupcija darbe, ekologiniai rūpesčiai. Kai kurios iš tų problemų pristatomos pakankamai ryškiai, kad sukeltų kiek drąsesnes diskusijas (J. Avyžiaus romanų atvejis), kontroversija nebetiek baimina rašytojus.

Romano formos irgi pasidarė lankstesnės. Su A. Bieliausko *Kauno romanu* priimamas vidinis monologas, veiksmo chronologija kaitaliojama, dialogai lankstesni, daugiau niuansuoti, leidžiama charakterį atskleisti implikacija. Rašytojai naudoja mitologiją ir simbolių struktūras, panašiai kaip tai daro poetai, kad nušviestų vidinį, dvasinį stovį (pvz. R. Granausko „Jaučio aukojime"). Visa tai labai pozityvūs reiškiniai. Randame ir tokius elementus, socialistiniame realizme visai nenaudingus ir nepageidautinus, kaip fantastiką ar instinkto ir obsesijos nagrinėjimą *per se* (T.S. Kondrato veikaluose).

Tik. . . ir čia reikia sustoti ir pagalvoti, ar iš tikrųjų kas nors iš esmės pasikeitė, ar tai tik nauji variantai, toleruojami kiek sušvelnėjusios cenzūros. Kiek bebūtų įdomios romano ar novelės formos, pagrindinis klausimas lieka tas pats — ar pasikeitė žvilgsnis į žmogų? Ar jis traktuojamas kaip individas, kuris turi nedalomą teisę pasirinkti savo likimą? Kas turi teisę būti jo moraliniu teisėju? Prieš ką jis atsakingas?

Lietuvos prozoje žmogus ir šiandien traktuojamas kaip socialinis vienetas. Jis gali būti individualistas ar minios žmogus, doras ar niekšas, stiprus ar bevalis, jo pagrindinė problematika sukasi apie jo reikalingumą kam nors. Vidinio monologo formoje, kuri yra tiesioginė ir intymi charakteriui atskleisti, herojus nuvairuojamas į momentą, kada jis supranta savo bailumą, dvasinį lėkštumą, žudantį materializmą ir t.t. Tada, jei fiziškai nežūsta, jis supranta, kad buvo išvestas iš teisingo kelio. Tai, be abejo, leidžia įvairius variantus — Bieliausko herojai linkę į gyvenimo išpažintis, Sluckio į kovą su tikrovės reiškiniais, Avyžiaus į vidinius debatus. Galutinėje analizėje herojai gali pralaimėti žaidimą (dėl

aplinkybių, dėl asmeniškų silpnybių), bet jie nesvarsto žaidimo taisyklių. Ramūno Klimo novelėse sutinkame žmones visuomenės pakraščiuose, nevisai suprantančius žaidimo taisykles, gyvenančius sugriautose iliuzijose. Vienas iš įdomiausių jaunesniųjų rašytojų savo kalbos spalvingumu ir struktūriniu įvairumu, Klimas atsisako ginti savo personažų moralines bylas. Moralizavimo ir lengvo sprendimo atsisako ir Vidmantė Jasukaitytė, kurios transparentiškas, šiltas ir elegantiškas stilius priartina skaitytojui personažus be paaiškinimų. Paskutinieji du pavyzdžiai atstovauja rašytojams, kurių stilistiniai bandymai leidžia, bent iš dalies, tikėti šiandieninės Lietuvos prozos evoliucija.

Gal todėl nėra labai prasminga ieškoti Lietuvos prozoje tikro avangardo. Esamose sąlygose jis vargu ar įmanomas. Prisimena jaunosios kartos rašytojo Petro Venclovos „Akvariumas". Jame rašytojas veda skaitytoją į konkrečios ir fantastinės tikrovės sintezę, ją nuspalvina japonų Zen nuotrupomis, be sentimentalumo atveria dvasinės ir lytinės meilės santykį, perskiria vieną charakterį į du personažus, iškelia esteto problemą vulgarioj tikrovėj, parodo pavojų pasitikėti savo paties sukurta dvasine ramybe ir daug ką kita. „Akvariumą" galima analizuoti trimis, jei ne daugiau, būdais. „Akvariumo" pabaigoje herojus žiūri į akvariumą, kuriame plaukioja jam giminingi gyvūnai. Ir jaučiasi vienas iš jų.

Kalbėdami apie avangardą turime prisiminti, kad tai nėra rašytojo nuopelnų kriterijus. Kas avangardiška nėra būtinai vertinga, ir tai, kas yra tradicija ir klasika, taip pat nebūtinai verta pagarbos. Avangardas reiškia dinamiką, klausimą: ar iš tikrųjų reikia gyventi akvariume? Lietuvos prozaikas nėra vien „akvariumo gyvūnas, šaltakraujis ir žvynuotas, besibaiminantis šviesos ir tylaus barbenimo į stiklą". Be abejo, ne. Jis nei šaltas, nei bekraujis. Tik akvariumas pasilieka. Ir kol jis egzistuos, kalbos apie avangardą Lietuvos prozoje bus labai reliatyvios.

Vieną dieną akvariumas pasikeis. Tada kalbėsime apie avangardą Lietuvos prozoje.

Ilona Gražytė-Maziliauskienė

LIKIMO POKŠTAI PILIAKALNIO ŠEŠĖLY

Albinas Baranauskas, *Piliakalnio šešėlis* (Chicaga: Lietuviškos knygos klubas, 1984).

I

Kaip kitados Marius Katiliškis *Užuovėjoj*, Albinas Baranauskas savo romane *Piliakalnio šešėlis* (1984) šiltai ir intymiai atvaizduoja mažą, bet spalvingą Lietuvos žemės kampelį ir jo žmones, lyg kokius brangakmenius iškeldamas iš gilių atminties klodų turtingas jų gyvenamos aplinkos detales ir sukurdamas idilišką Sūduvos kaimo modelį — Daukšių kaimą.

Tariamam vaikystės prisiminime pirmu asmeniu kalbantį pasakotoją, atvykusį su tėvu į tą kaimą, pirmiausia pasitinka „labai pasenusi, bet dar visai šauni" Daukšių Daukšio (kaimo meistro) „trobikė", kurios storų sienų „nedaug tegalėjai įžiūrėti pro alyvų, bezdų, ievų, gulbinų, kryklių, serbentų, diemedžių bei debesylų tarpus", o jos „apsamonojusio šiaudų stogo matėsi vien pakraštys iš po sunkios šermukšnių kepurės" (p. 7).

Šiame vaikystės prisiminime skaitytoją stebina ne vien lietuviškos floros gausumas, bet ir pasakotojo žodyno platumas.

Paskui jo žvilgsnį pasitinka vasaros puota apsvaigę sodybos įnamiai:

Vištos, sugulę ant šonų, išskėtę sparnus ir uodegas, apkvaitę nuo saulėkaitos ir patraukiančio diemedžių kvapo, maudėsi geltoname smėlyje. Iš vidaus jas nepritariančiai stebėjo raina katė su balta krūtine, sėdinti ant palangės šalia butelio su vyšniomis, užpiltomis dar nespėjusiu parausti cukrumi, užrišto drobiniu skarulėliu. (p. 7-8).

Tai stebėtina įžvalga į gyvulių pasaulį, ir pastabumas smulkioms detalėms. O kalboje stebina dalyvių gausumas pasikartojančiose sintaksinėse struktūrose bei suvalkietiškos gramatikos ypatumas — dalyvių vyriškos galūnės po moteriško daiktavardžio daugiskaitos: „vištos *sugulę* ant šonų. . ."

Bet Daukšių kaimas, tai ne tik Sūduva, bet ir „amžinoji Lietuva". Jo padangę dominuoja istorinis Pelenių piliakalnis, kaimo gyventojams nuolat primenąs žilą Lietuvos senovę, didingą jos praeitį. Kitados jo artumoj buvo ir galinga pilis.

Tamsiom pavakarėm, grėsmingai užstodamas dangų, piliakalnis rūsčiai pranašauja kaimui ir visai Lietuvai baugią ateitį. Jis simbolizuoja patį likimą. Daukšių kaimo žmogus — jo šešėlyje. Viršukalnio plokštumoj vasara žaidžia vaikai, uogauja jaunimas, o piliakalnio papėdėj žūva pagrindinis knygos veikėjas, jaunuolis Miknevičiukas. Jis nuolat svajojo apie senovės laikais dingusią pilį ir bočius, šioje istorinėje vietoje tada gyvenusius:

Atiduočiau visą savo gyvenimą, jei tik galėčiau bent vieną dieną praleist čia su jais tada, kai dar stovėjo pilis. (p. 71).

Bet jis buvo tik „ubago vaikas" ir tikrai elgetavo po kaimus su ligotu tėvu, vaiku būdamas, o jaunuolio metuose, prieš pat savo žuvimą, buvo įviliotas į komjaunimą.

Ši knyga, anot pasakotojo, ir yra apie Miknevičiuką, apie jo išskirtiną likimą, bet joje atsiskleidžia ir paties pasakotojo bei kitų veikėjų trapūs likimai. Tais likimais, o ne tiek psichologiškai motyvuotu veiksmu ar įdomiais charakteriais (kurių šiame romane, kaip ir kitose jo knygose, netrūksta), ir bando sudominti Baranauskas savo skaitytojus.

Mano akyse šią vasarą pradėjo keistis visas pasaulis. (. . .) Kas dar laikėsi savo vietoje, laikėsi tik laimingų aplinkybių sutapimu. Galėjo sugriūti nuo mažiausio stukterėjimo (. . .). (p. 145).

Tai 1940-tų metų vasara ir pirmojo bolševikmečio laikotarpis.

II

Su savo skaitytoju pasakotojas šiame romane palaiko šiltą ryšį, nuolat į jį kreipiasi: „Mielas skaitytojau. . ."

Mielas skaitytojas, jei yra gimęs ir užaugęs nepriklausomos Lietuvos kaime, dar, be abejo, atsimins savo pirmuosius metus gimnazijoje, mieste, visai naujoje aplinkoje. Užtat ne nemėginsiu aprašinėti savo to meto nuotaikos. (p. 63).

Pirmam plane visur prasikiša pasakorius, kalbantis klausytojui. Pasakotojo kalbos aktas ne tik nenuslepiamas, bet ir išryškinamas. Jis visą laiką dominuoja. Tai oralinės prozos tradicija, kuri buvo tęsiama epe ir dar išliko klasikinėj novelėj. Joje irgi pirmenybė suteikiama ne tiek faktams, kiek pačiam pasakojimui.

Pasakojimas susideda iš signalų adresatui. Net kada tekste adresato ir nematyti, tokie į pasakojimą įterpti žodeliai, kaip „aišku", „žinoma", arba kai kurie nuasmeninti apibendrinimai jį išduoda. Kai Baranauskas rašo „Kasgi nežino. . ., nematė. . .", arba „Kai kas svajoja. . .", jis parodo, kad kalba tuos pačius dalykus patyrusiam skaitytojui.

Skaitytojas visapusiškai pažįsta visas situacijas, į kurias romano veikėjai pakliūva ar netolimoj ateity paklius, ir iš kelių žodžių supranta veiksmo pasėkas, reikšmę. Nereikia jiems ilgų aiškinimų, užtenka paminėt „baltąsias meškas" ir aišku, apie ką kalbama: „tegu tik žiūri, kad patsai neatsidurtų pas baltąsias meškas", sako vienas veikėjas kitam, ir skaitytojas sudreba. . .

Baranauskas tampriai sumezga pasakojimo siūlus su „didžiuoju tekstu", visa tuo kas paties skaitytojo matyta, žinoma, išgyventa. Panaudodamas skaitytojo patirtį, pasakotojas būktai „nevargina" skaitytojo detalėm. Smulkmeniškai aprašinėti nesiima.

Karklynai prie pat upelio, gylės su nuo unksmės žaliu vandens paviršiumi, uogienojai, prie tako besiganą arkliai, kurie tau artinantis karpo ausimis, nepakeldami nuo žolės galvų su ant akių užkritusiais karčiais, vėjo atnešamas tabako dūmų kvapas iš už plaukiančių rugių, kur ant ežios pypkiuoja tau iš čia nematomi du ar trys gaspadoriai — jeigu visa tai išdrįsčiau smulkmeniškai aprašinėti, mielasis skaitytojas padėtų knygą. (p. 64).

Bet čia juk pasakotojas žaidžia su skaitytoju. Jis gana smulkmeniškai aprašinėja. Tos konkrečios detalės ne tik praturtina Baranausko stilių, bet ir skaitytojui priartina primirštą tolimą patirtį.

Pasakotojas kartais pašiepia sentimentalių romanų stilių.

Aprašinėti kaip Daukšys nelauktai susidūrė su taip seniai nematyta mylimąja (. . .) kokios laimės prisipildė judviejų širdys ir kokiomis džiaugsmo ašaromis pasriuvo akys, būtų nereikalingas laiko gaišinimas — mielasis skaitytojas tai nesunkiai įsivaizduos iš skaitytų romanų. (p. 11).

Jis sakosi nerašąs „išgalvotų dalykų" ir prisipažįsta nemėgstąs literatūros. Jis būktai tik „perpasakoja" tikrą, toje apylinkėje visų gerai žinomą „Miknevičiuko" ir jo šeimos istoriją, „atraportuodamas" ką pasakojo kaimo žmonės, ką rašė tuo metu laikraščiai ar

sakė įvykių liudininkai, ir ką pats iš vaikystės ir jaunystės laikų atsimena. Kartais pamėgdžioja publicistinį stilių.

Iš to ką berniukas pasakojo motinai, taip pat iš policijos surinktų žinių ir vienos kitos nuotrupos buvo galima vaizduotis šitokią įvykių eigą. (p. 31-32).

III

Kaip nurodo jau pats romano pavadinimas, *Piliakalnio šešėlis*, vieksmo vieta ribota — viskas vyksta piliakalnio artumoj. Tai tik kelių šeimų gyvenvietės kaime, gretimas miestelis, dvaras ir pats piliakalnis.

Veikėjų skaičius, palyginus su kitais Albino Baranausko romanais, irgi gana ribotas, ir tai išėjo romanui į sveikatą. Tai vien tik tų kelių šeimų nariai ir dar keli įdomūs tipai, tarp kurių maišosi ir pats pasakotojas, kaip vienas iš pagrindinių veikėjų.

Pasakotojas itin kuklus. Bet ir tas jo kuklumas, tai žaidimas su skaitytoju. Net ir savo atsiminimus pasakodamas, jis prisipažįsta daug ko nežinąs. Dvare nebuvęs, nežino jo rūmų kambarių išdėstymo. „Niekad į Pelenių rūmus neikėlęs kojos, neturiu ne mažiausio supratimo apie vidaus išplanavimą". (p. 196)

Nors ir pasakodamas pirmu asmeniu, jis visur nuosekliai išlaiko išorinio stebėtojo poziciją. Veikėjus stebi tik iš lauko, neįeina į jų vidų, tik spėja jų mintis, nuolat pridurdamas „galbūt", „turbūt". Apie jų jausmus sprendžia tik iš veido išraiškos, judėsių. O įvykius, kurių pats nematė, labai atsargiai svarsto ir komentuoja.

Neturiu žinių apie tai, ką veikė Miknevičiukas, likęs vienas savo kambaryje, tačiau vaizduojuosi stovintį viduaslyje ir žiūrintį į tik ką užsidariusias duris su ta savo lengvai ironiška šypsena.(p. 196).

Net ir Miknevičiuko mirtis lieka mįsle, nes siuvėjas Maučeckas, kurio versija iš visų įvykio atpasakojimo variantų pati „artimiausia tikrovei", tą popietę nusigėręs pramiegojo ir „nieko nematė savo akimis". (p. 209).

Apie savo rašymo procesą pasakotojas su skaitytoju dalinasi mintimis. (Panašiai kaip Algirdas Landsbergis savo novelių rinkiny *Muzika įžengiant į neregėtus miestus*). Nutraukęs pasakojimo eigą, jis atsiprašinėja, teisinasi, prašo įsidėmėt kokią smulkmeną, kuri bus

svarbi tolimesniam skaitymui. „Skaitytojui pravartu įsidėmėti, gal paskui bus lengviau patikėti jo likimo neišvengiamumu". (p. 36).

Kartais pasakotojas pats sau „užbėga už akių".

Jei čia dabar užgaišau, aprašinėdamas šias dvi mergaites, tai nėra visai be reikalo — skaitytojas vėliau supras, kodėl. (p. 67)

Jis dažnai leidžia skaitytojui „dalyvauti" romano kūrime — „užpildyti spragas", padaryti savo išvadas:

Tose gi vietose, kur liudininkai nesutaria, man nėra kitos išeities, kaip tik suminėti juos visus, sprendimą ir čia paliekant mielajam skaitytojui. (p. 180).

O kartais skaitytojas *jam* „leidžia" veiksmą pastūmėti pirmyn, nes juk romano veikėjai dar nežino, tik nujaučia tą, ką skaitytojas iš savo patirties žino labai gerai — kad po kelių savaičių žmonės bus vežami į Sibirą, kad netrukus įvyks karas su vokiečiais ir t.t.

Laiko perspektyva knygoje daugialypė. Su veiksmo laiku pinasi legendariniai tolimos praeities laikai. Iš jų užsilikę dar istorinis piliakalnis ir senoji Daukšių Daukšio trobikė (kurią pats kunigaikštis jo ainiui pastatydino, kai šis po daugelio metų susitiko toje vietoje savo dingusią sužadėtinę.)

Visa, kas vyko tais laikais, priklauso pasakotojo kalbos akto laiko sistemai. Tai atpasakota pasaka, legenda, išreikšta jai būdinga kalba ir stilium:

Kadaise Pelenius valdęs *itin žiaurus ponas, pavarde Harinas, (. . .) po mirties jo vėlė* buvusi pasmerkta *dvare vaidentis tol kol ten gyvens jo giminė. Bet kai išnyko paskutiniai palikuonys, vaiduoklis iš papratimo* darbavęsis *ir toliau, ypač vėjuotomis mėnesienos naktimis.* (p. 73).

Šie mano pabraukti netiesioginės nuosakos veiksmažodžiai, ir paskutiniam sakiny grakščiai panaudotas paradoksas: „vaiduoklis iš papratimo darbavęsis ir toliau", išreiškia ryšį tarp praeities įvykio ir dabarties, kurioj pasakotojas kalba apie tą įvykį.

Su romano veiksmo laiku pinasi ir ateities laikas. Lyg epinėj poemoj (pavyzdžiui Odisėjoj) šio romano pasakojime pilna ateities pranašysčių. „Nesusilaikysiu čia nepridėjęs, kad gizeliu jam buvo lemta pasilikti visą savo neilgą gyvenimą". (p. 58). Skaitytojas čia sužino, kad Miknevičiukas gyvenime neiškils ir jaunas mirs.

Pasakotojas šitaip dažnai skaitytojui iš anksto pasako, kas su individualiais veikėjais atsitiks, kartais ne vien romano veiksme, bet dar vėliau, už knygos ribų. Jis atskleidžia veikėjo „Nachgeschichte", pavyzdžiui, kad jis pats, pasakotojas, vėliau ves vieną iš romano veikėjų, savo draugo seserį Marytę, su kuria jis romane draugauja. „Man neatėjo į galvą, kad stoviu akis į akį su būsimuoju svainiu." (p. 44).

Jis „prasitaria" apie savo būsimus ryšius ir su kitais veikėjais jau išeivijoj, pasakotojo ir skaitytojo dabartyje Amerikoje, 40 metų po veiksmo įvykių „dabarties", tai yra, pasakotojo kalbos akto, o ne romano veiksmo laike. Tie konkretūs, ateity sutikti veikėjai yra ryšys tarp tų abiejų laiko dimensijų.

IV

Jau pačioje pradžioje pasakotojas išduoda skaitytojui, kad pagrindinis veikėjas, Miknevičiukas žuvo, pasakojimo eigoj tik palaipsniui nušviesdamas, kas įvyko prieš tai. Žuvimo aplinkybės paaiškėja tik pačioj romano pabaigoj.

Todėl savo kompozicija šis romanas primena detektyvinę apysaką ar apsakymą, kuriame „viskas duota" pirmuose puslapiuose, tik neišaiškinta. Ir čia skaitytojas turi susigaudyt po truputį, žingsnis po žingsnio artėdamas prie supratimo kaip ir kodėl viskas įvyko.

Pasakotojas atsakymą pražada, bet jį atidėlioja, blokuoja, galų gale net prisipažįsta, kad visiško ir tikro atsakymo neturi:

Likusiąją Miknevičiuko gyvenimo dalį galiu sudurstyti iš girdėtų pasakojimų, pastabų, bei atsiliepimų. Žinios, savaime aišku, nepilnos ir dažnai prieštaringos. Tačiau spragų nemėginsiu užkaišioti savo vaizduotės kūriniais — skaitytojas tai gali be vargo padaryti pats. (p. 180).

Taigi mįslė paliekama iki galo. Šis neišspręstas problemiškumas, vadinami hermeneutiniai pasakojimo elementai, suteikia jam rišlumo, nes leidžia skaitytojui „organizuoti" tekstą, kaip ir detektyviniam apsakyme. Skaitytojas atskirus romano epizodus jungia klausimais, kuriems jis tekste ieško atsakymo.

Bet yra šiame romane ir kitokio pobūdžio rišlumo tarp atskirų epizodų. Pavyzdžiui, kai epizodo paskutinis sakinys ir net paskutinis jo žodis yra įvadas į naują epizodą:

„Tai ką iš Daukšio patyriau (. . .) pats savo akimis mačiau patvirtintą kitą savaitę, trečiadienį, miestelyje per jomarką". Sekantis epizodas prasideda sakiniu: „Jomarkai pas mus būdavo truputį lyg šventė". (p. 95).

Ir kitur taip, vienas epizodas baigiasi, o kitas prasideda tais pačiais juos jungiančiais žodžiais, kurie kartu palaiko skaitytojo dėmesį, sužadina jo smalsumą:

„Gyvenimas vėl atrodė įriedėjęs į šiokias, tokias vėžes, tačiau dabar jau žinojome — tik iki sekančio karto". Naujas epizodas prasideda: „Sekančiam kartui laikas atėjo liepos mėnesį, apie Vincentą".

Kartais įtampai ir smalsumui sužadinti epizodo veiksmas nutraukiamas įdomioj vietoj, kaip kokioj televizinės serijos „muilo operoj". Pažadėtas įvykis nukeliamas į sekantį epizodą. „Nė vienas nesiryžome prašnekti, laukdami kokio nors įvykio, kuris pakreiptų mintis nauja linkme, ir tas įvykis netruko pasirodyti". Naujam epizode tuo pažadėtu įvykiu tęsiamas nutrauktas veiksmas: „Jį pastebėjau aš pirmas, nejučiomis žvilgterėjęs pro langą". (p. 116).

Daugelis prozos rašytojų yra naudoję panašius perėjimus iš epizodo į epizodą, ypač tie autoriai, kurie savo kūrinius pirmiausia išleido serijine forma, atkarpomis periodinėj spaudoj, o ne knygos pavidalu (kaip jau, pavyzdžiui, Charles Dickens savo garsiąją apysaką *Oliver Twist*).

Taigi naujų romano žanro galimybių *Piliakalnio šešėly* Baranauskas nezonduoja, bet jis kūrybingai išnaudoja tradicinius elementus, savo romane žaisdamas su pasakotojo - skaitytojo santykiais, naratyviniais elementais, siužetu, kompozicija ir kitom romano struktūrom.

V

Lieka klausimas, ar Albinas Baranauskas šioj knygoj skaitytojui „žada daugiau negu ištesi", kaip rašė keli jos recenzentai? O gal, kaip sako Kęstas Reikalas 1984 m. romanų apžvalgoj *Akiračiuose*, (1985 m. kovo mėn.) tų pažadų nė nebuvo ir knyga — vien tik šventadieniškas pasiskaitymas?

Lengvas, kiek ironiškas tonas, net kalbant apie tragiškus įvykius, žiasmingas, kartais sąmoningai „liesas", reportažinis stilius gal ir rodo kažkokią rimtų pažadų stoką.

Bet, kaip rašo Rimvydas Šilbajoris šio romano recenzijoj *World Literature Today* (Winter 1985), visą šio romano įdomumą ir sudaro

nuduotas ir ištęsėtas dialogas su skaitytoju, sąmojis, paradoksai, pasakotojo „nežinau" ir kartu ateities pramatymas. Tai meninis žaidimas, kurį Albinas Baranauskas, anot Šilbajorio, sužaidžia gerai.

O Baranausko tikslas — šiuo meniniu žaidimu parodyti likimo žaidimą su žmogum. Dėl to veiksmo psichologinis motyvavimas (kurio stoką romane recenzentai irgi pastebėjo) jam ne tiek svarbus. Žmogui, gyvenančiam piliakalnio šešėly, iš anksto jau buvo nulemtá ir praeitis ir ateitis.

Jeigu tada į mus būtų pažvelgęs kas nors su pranašo dovana, būtų išvydęs pulką besikraipančių skeletų su kretančiais žandikauliais, kaip viduramžių giltinės šokyje. Nes didžiajai mūsų daliai kaip tik buvo lemta per kelerius ateinančius metus skeletais ir tapti. (p. 90).

Kaip kitados Voltaire savo žaismingoj bet rimtoj apysakoj *Candide*, pilnoj ne vien likimo, bet ir stiliaus pokštų, Baranauskas čia irgi ragina skaitytoją nesistebėti likimo neišvengiamumu, jo absurdiškumą pabrėždamas pasakojimo būdo pokštais.

Alina Staknienė

APIE SENUOSIUS KNYGŲ ŽENKLUS

V. Kisarauskas, *Lietuvos knygos ženklai, 1518-1918* (Vilnius: Mokslas, 1984).

Vinco Kisarausko kruopščiai paruošta ir ilgai laukta knyga pagaliau užpildė spragą lietuvių knygos ženklų tyrinėjimo bibliografijoje. Lietuvoje knygos ženklai buvo pradėti vartoti panašiu laiku kaip ir kituose Europos kraštuose, tačiau tyrinėti juos pradėta daug vėliau. Ankstyviausiu lietuvių ekslibriu laikomas Vilniaus vyskupo Povilo Aleksandro Alšėniškio bibliotekos 1533 m. ženklas. Anglijos seniausias spausdintas ekslibris datuojamas 1574 m., Čekijos — 1536 m., Italijos—1548 m., Lenkijos—1516 m., Olandijos—1597 m., Prancūzijos — 1494-1497 m., Vokietijos — apie 1470 m., Amerikos — 1629 m., o Rusijos tik XVIII a. pradžia. Anglijoje dar 1837 m. Daniel Parson skaitė pranešimą apie ekslibrius Archeologijos ir heraldikos draugijos susirinkime Oksfordo universitete, kuris buvo išspausdintas draugijos metraštyje (The Third Annual Report of the Oxford University Archeological and Heraldic Society), o XIX a. pabaigoje Prancūzijoje (1875 m.), Anglijoje (1880 m.), Vokietijoje

(1890 m.) išleisti atskiri veikalai apie knygos ženklą. Lenko W. Wittygo dvitomis (1903 ir 1907 m.) apie senuosius lenkų ekslibrius, 1902 m. ruso V.A. Vereščiagino studija bei esto U. Ivasko tritomis *Rusiškų knygos ženklų aprašymas* (1905-1918 m.) yra įdomios tų kraštų knygos ženklų raidą nagrinėjančios studijos. Lietuvoje tik 1926 m. P. Galaunė paruošė pirmą kuklią knygelę *Ex-librisas Lietuvoje (XVI-XX šimtmečiai),* kurioje supažindina su knygos ženklais ir suregistruoja eilę senųjų ir naujesnių ženklų. Vėliau straipsnius apie knygos ženklus periodikoje paskelbė V. Cimkauskas, A. Ružancovas, S. Pilka, o dar vėliau V. Kisarauskas, D. Kaunas ir keli kiti. Tačiau išsamaus, apibendrinančio veikalo nebuvo. Tiesa, 1980 m. Čikagoje išleista albuminio tipo V.E. Vengrio knyga *Lithuanian Bookplates — Lietuvių ekslibriai,* kurioje daugiausia vietos skirta šiuolaikiniams ekslibriams bei ekslibrį kuriantiems dailininkams ir tik trumpai supažindinama su knygos ženklo vystymosi istorija. Apie senuosius lietuvių knygos ženklus galima rasti medžiagos kaimynų rusų ir ypač lenkų leistoje spaudoje. Pastarieji gali pasigirti eile vertingų darbų, kaip minėtuoju W. Wittyg dvitomiu, E. Chwalewik, A. Ryszkiewicz, K. Reychman, A. Lewicka-Kaminska studijom, kuriose vienaip ar kitaip liečiami ir mūsų knygos ženklai. Kapitalinio veikalo apie senuosius lietuvių knygos ženklus teko laukti ilgai, bet rezultatai džiuginantys. Tokiu išsamiu, moksliniam tyrinėjimui artimu leidiniu pasigirti negali ne tik mūsų artimiausi kaimynai (po anksčiau minėto U. Ivasko tritomio nieko panašaus apie rusų ekslibrį nebuvo išspausdinta, o lenkai šiuolaikinės apibendrinančios studijos irgi neturi), bet ir daugumas kitų kraštų turinčių daug ilgesnes ir turtingesnes knygotyros bei knygos ženklo studijavimo tradicijas.

Lietuvos knygos ženkluose autorius nagrinėja medžiagą, apimančią 1518-1918 m. laikotarpį, t.y. pradeda seniausiu žinomu datuotu superekslibriu ir patogiai užbaigia apvalų 400 metų laikotarpį, sustodamas politiškai jautriais Nepriklausomybės paskelbimo metais (pratarmėje teigiama „... .iki Tarybų valdžios susikūrimo Lietuvoje"). Nepriklausomybės laikotarpiu kaip tik prasidėjo ekslibrio renesansas Lietuvoje ir itin įdomus bei turtingas turėtų būti žadamas 1919-1940 metų knygos ženklo studijų tomas.

Lietuvos knygų ženklai susideda iš dviejų dalių — kompaktiškos knygos ženklų vystymosi analizės (p. 6-23) ir pačių ženklų

katalogo - aprašo (p. 24-202). Pirmoje studijinėje dalyje autorius supažindina su knygos ženklų tyrinėjimų istoriografija ir pereina prie knygos ženklo istorijos, pradėdamas seniausiu ženklu, senovės Egipto faraono Amenhotepo (Amenofiso) III fajansine plokštele. Pateikta šio faraono gyvenimo (ar valdymo) data 1455-1424 m. pr. m.e. yra abejotina, nes skiriasi nuo kituose šaltiniuose minimų. Toliau V. Kisarauskas atskirai analizuoja knygos įrašus, superekslibrius, ekslibrius ir knygos antspaudus, pradėdamas kiekvieno apibrėžimu, supažindindamas su jų paplitimu, vystymusi, aptardamas meniškumą, stiliaus raidos periodus ir pasikeitimus padiktuotus laiko, madų bei naudotų technikų. Itin įdomus proveniencinių (nurodančių spaudinio savininką, lot. proveniens — kilęs, atsiradęs) knygų įrašų skyrelis. Autorius pradeda vienu seniausiu (pačiu seniausiu?) apie 1500-ųjų metų įrašu rastu inkunabule, priklausiusiam Kauno domininkonų vienuolynui: „Pro cello praedicatoris Lithwanici in loco Coffnensi". Toliau cituojami (kai kurie ir reprodukuojami) Merkelio Giedraičio, Martyno Mažvydo, Georgijaus Albinijaus, Aleksandro Raduinionio ir kitų reikšmingų mūsų kultūros istorijai vyrų rankraštiniai įrašai. Ypač vertingi iš XIX a. pabaigos — XX a. pradžios valstiečių įrašų pateikti pavyzdžiai (per 70), suteikiantys įdomios informacijos ne tik apie asmenines bibliotekas, bet ir apie kultūrines, buitines, politines to laikotarpio sąlygas. Šalia savininko vardo įrašuose dažnai būna įvairių pastabų, pasitaiko apsauginių tekstų (grasinimų, bauginimų net anuo pasauliu, siekiant apsaugoti knygas nuo vagių), kartais nurodoma kada ir kur knyga pirkta, priduriama kiek už ją mokėta. Įrašas iš 1898 m. „Walditois tos knigos ne pasirasza tiktai prasza isz ka gawai tai zinama sugrisz atgal i rankas" byloja, kad savininkas spaudos draudimo metais saugumo sumetimais nenorėjo nurodyti savo pavardę. Tarp cituojamų yra pluoštas įrašų lenkų, rusų, vokiečių (iš Mažosios Lietuvos) kalbomis, taip pat pasitaiko rusiškom raidėm lietuvių kalba ir kitų įvairių kombinacijų. Žemiau pateikti įrašai akivaizdžiai iliustruoja nutautėjimo procesą — „Szitos Rambaka Knigos. Priklausa Mekel Hintzas Paaszken 1866 von 11 Martz" (Mikelis Hincas iš Poškų), „Katrin Kalkis Stankaiten" (pavardė nebeturi lietuviškos galūnės), „Jurgis, Lippnus aus Rooken", „Anna Neumann geboren Schudnaggen" ir taip toliau. Pabrėžtina, kad visi pailiustruoti įrašai rasti lietuviškose knygose. Ši rankraštinių provenienčinių įrašų sritis iki šiol beveik nenagrinėta ir, kaip atskiras

tyrimų objektas, nusipelno kruopščios studijos. Tas darbas turėtų dominti ne tik knygos ženklų specialistus.

Skyrelyje apie superekslibrius (reljefinius nuosavybės ženklus įspaustus į knygos apdarą) autorius ne tik išsamiai supažindina su jų vystymosi ypatumais, bet taip pat apibūdina įspaudimų technologiją ir įvairių periodų savitumus. Seniausias žinomas datuotas Lietuvos knygos ženklas ir yra herbinis Žygimanto Senojo superekslibris su Vilniuje išraižyta ir 1518 m. datuota plokštele, turintis gotišką Vyties piešinį bei įrašą. Beje, Lietuvos bibliotekose nėra nei vienos knygos pažymėtos šiuo superekslibriu. Bene du egzemplioriai laikomi TSRS Mokslų akademijos bibliotekoje Leningrade, tačiau pakartotinos Vilniaus universiteto pastangos atgauti šias ir kitas senąsias knygas išgabentas iš Lietuvos po 1832 m. liko bevaisės. Skyrelyje apie ekslibrį V. Kisarauskas pabrėžia, kad ekslibrio išskirtina savybė yra ne frazė „ex libris", o tai, kad jis tiražuojamas atskirais lapeliais ir vėliau įklijuojamas į knygas. Šis apibrėžimas priešingas puristų teigimui, o jų yra ir mūsų dailininkų tarpe, kategoriškai reikalaujančių itin siaurų rėmų: ekslibris jiems būtinai yra lipdomas, grafikos technika multiplikuotinas, kurio kompozicijoje būtini žodžiai „Ex libris" ar „Ex bibliotheca". Laikantis pastarojo apibrėžimo neturėtume kur įrikiuoti visos eilės senųjų knygos ženklų, kuriuose dažnai nebūna ne tik užrašo „Ex libris", bet ir savininko pavardės — herbo piešinyje pilnai pakako knygos savininko nurodymui. V. Kisarausko pateiktas apibrėžimas rodo, kad jis ekslibrio nelaiko sinonimu knygos ženklui, todėl angliškoje santraukoje knygos pavadinimas galbūt tiksliau būtų versti ne „Lithuanian bookplates", o „Lithuanian marks of book ownership".

Supažindindamas su ekslibrio istorija, autorius teisingai pastebi, kad nors ir nėra vieningos nuomonės, daugumas specialistų pačiu pirmuoju laiko Bavarijos dvasininko Johannes Knabensbergo bibliotekai skirtą nežinomo dailininko apie 1470 m. medyje išraižytą ekslibrį. Čia norisi papildyti, kad minėtas ekslibris yra vienas iš trijų ankstyviausių ekslibrių. Kiti du ženklina Kartūzų vienuolynui Buxheime prie Memmingeno dovanotas knygas — vienas ekslibris žymi Hildebrand Brandenburgo iš Biberacho, o antras Wilhelm von Zell dovanotas knygas. J. Knabensbergo ekslibris yra pats rečiausias, kurio žinomos tik penkios kopijos. 1983 m. viena iš tų kopijų įklijuota inkunabule Sotheby's aukcione Londone buvo parduota New Yorkan už 13.000 dolerių.

Pirmojoje *Lietuvos knygos ženklų* dalyje taip pat trumpai aptariami knygų antspaudai, kurie pasirodė XVIII a. ir sekančiame šimtmetyje tapo populiariausia knygos žymėjimo priemone, bei suminimi žymiausieji buvusieji ir tebeegzistuojantys knygos ženklų rinkiniai. Įvadinė dalis baigiama knygos ženklo aprašo sandara, kurioje nenurodoma, ar knygoje suregistruoti visi autoriui žinomi ženklai ir ypač pasigendama paaiškinimo, kokiais kriterijais vadovautasi atrenkant ir pateikiant literatūrą apie knygos ženklus kataloginėje knygos dalyje. Keliais atvejais, aprašydamas nagrinėjamus knygos ženklus autorius nemini jam žinomų literatūros šaltinių.

Antrąją, pagrindinę leidinio dalį sudaro knygos ženklų katalogas, kur jie surašyti savininko pavardės arba bibliotekos abėcėlės seka. Chronologinis išdėstymas pagal knygos ženklų rūšis būtų buvęs žymiai pranašesnis, nes akivaizdžiau iliustruotų knygos ženklo vystymosi raidą, o asmenvardžių rodyklės knygos pabaigoje pakaktų norint surasti ieškomą knygos ženklą. Viso suregistruoti 1033 knygos ženklai ir jų variantai. Mažosios Lietuvos ženklai (143) pateikiami atskirame skyrelyje, kad, anot autoriaus, geriau būtų parodytas jų savitumas. Ši kataloginė knygos dalis stebina surinktos medžiagos ir faktinės informacijos gausa, pareikalavusia iš autoriaus eilės kruopštaus darbo metų. Apie kiekvieną ženklą suteikiami detalūs duomenys — nurodoma knygos ženklo rūšis, atlikimo technika, sukūrimo data (jei žinoma), aprašoma išvaizda ir ženkle esamas tekstas, duotas formatas, dailininkas (jei jis žinomas), nurodoma ženklo saugojimo vieta, pateikiama literatūra apie jį ir trumpos žinios apie biblioteką ar asmenį, kuriam priklausė knygos ženklas. Beveik visos knygos ženklų reprodukcijos, o jų yra gerokai virš 600, pateikiamos originalo dydžio, tik keletas sumažinto formato. Didelė dalis ženklų aprašoma ir reprodukuojama pirmą kartą. Knygoje pristatyti įdomūs ir iki šiol nedaugeliui prieinami vilniečio T. Vrublevskio bibliotekos ekslibrio 1908 m. konkurso projektai — knygoje aprašyti visi 23 konkursiniai darbai, o 7 iliustruojami. Knygoje surinkta medžiaga informuoja mus apie atskirų laikotarpių Lietuvos bibliotekas, supažindina su istorinių asmenybių ir mokslo bei kultūros veikėjų knygų rinkiniais, byloja apie knygų odisėjas ir parodo Vilnių, kaip knyginės-bibliotekinės kultūros centrą (didelė dalis išvardintų knygos ženklų yra iš šio miesto gausių bibliotekų).

V. Kisarauskas Lietuvos knygos ženklo sąvoką supranta plačiai — čia įeina Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK), XIX-XX a,. pradžios Lietuvos gubernijų (Kauno, Vilniaus, Augustavo ir dalies Gardino) ir Mažosios Lietuvos teritorijose buvusių bibliotekų bei asmenų knygos ženklai. Taip pat įskaitomi Žečpospolitos piliečių, susijusių su LDK savo pareigomis ar veikla, svetur gyvenančių lietuvių, žymiausių LDK giminių palikuonių XIX-XX a. pradžioje išlaikiusių savąsias rezidencijas buvusioje LDK teritorijoje, lietuvių dailininkų sukurti ženklai svetimšaliams bei knygos ženklai turintys lietuviškos atributikos. Dėl tokio nediskriminuojančio kriterijaus, labai praplėtusio ieškojimų mastelį, galima ginčytis. Reikia pripažinti, kad sunkų užsibrėžtą uždavinį autorius įvykdė stebėtinai sėkmingai ir rimtesnių priekaištų rasti sunku. Aišku, tokio plataus pobūdžio leidinyje neįmanoma išvengti spragų, tačiau jų nedaug ir jos neesminės. Šiame rimtame informaciniame veikale ypač pasigendame pilno, išsamaus, nurodant ir leidėjus, naudotos literatūros sąrašo — išnašų puslapio apačioje nepakanka. Knygoje aprašoma per septyniolika nežinomų (ar abejotinų) bibliotekų bei savininkų knygos ženklų, tačiau vos penki reprodukuojami. Šiuolaikinėje ekslibrių literatūroje įprasta reprodukuoti nežinomų savininkų (ar dailininkų) knygos ženklus, viliantis kad skaitytojų tarpe atsiras apie juos daugiau žinančių. Tuo tikslu būtų buvę naudinga reprodukuoti ir visus knygoje aprašytus nežinomus Lietuvos ženklus. Katalogą galima papildyti eile knygos ženklų, įskaitant litografinį XIX a. Pšezdeckių ekslibrį (ovalu sulenktame dirže įrašyta „Konstanty Przezdziecki" ir viduryje jų herbas Roch), keliais JAV lietuvių antspaudais, kurie buvo reprodukuoti šiame leidinyje minimose literatūros išnašose.

V. Kisarausko knyga ne tik praturtino lietuviško knygos ženklo literatūrą, bet, be abejo, lenkų, rusų, baltarusių, žydų ir, gal kiek mažiau, vokiečių ekslibrių tyrinėtojai joje ras sau vertingos medžiagos. Didelis iliustracijų skaičius (649) ne tik papildo tekstą, bet daro knygą naudinga ir lietuviškai neskaitantiems asmenims. Užbaigiant keletas žodžių apie knygos apipavidalinimą. Leidinio dailininkas yra pats autorius, sudaręs maketą, paruošęs aplanką. Knyga gražiai ir skoningai išleista, o švelnios sepijos spalvos reprodukcijos ypač tinka, suteikdamos bibliofilams malonią iliuziją, kad savo rankomis liečia senuosius knygos ženklus.

Vitolis E. Vengris

KRUOPŠTUS DARBAS BE ATMINTIES IR SISTEMOS

Atgimę paminklai (Vilnius: Mintis, 1983).

Malonu paimti į rankas *Atgimusius paminklus,* puošniai pristatančius architektūrinių paminklų restauracijų Lietuvoje pasiekimus. Pačios knygos *quarto* dydžiu, išradingu aplanku, kreidiniu popierium, gausiom spalvotom nuotraukom ir ypatingai dideliu tiražu teigiama, kad į rankas esame paėmę reprezentacinį leidinį. O iš nufotografuotų restauracijų visai aišku, kodėl savo apipavidalinimu leidinys turėtų atliktą darbą atitinkamai paženklinti. Restauracijos labai aukšto lygio, tai netiktų jas prastai pristatyti.

Vis dėlto kyla nerimas: Lietuvoje gyvenančiam arba apsilankiusiam tuo tarpu gal dar lengva atsiminti pastatų stovį prieš jų restauracijas. Bet atmintis blunka, greit pamirštam praeities vaizdus, ypač kada naujai restauruoti pastatai tampa kasdieniniu, įprastiniu fonu. Priešrestauracinio stovio nuotraukos pakutentų atmintį. Tokios nuotraukos taip pat padėtų skaitytojui, kuriam kol kas dar neteko lankytis nei Vilniuje, nei Kaune. Vien iš esamo leidinio (išskyrus pačios knygos aplanką su vienintele tokia nuotrauka) neįmanoma suvokti restauracijų apimties. Iš gatvių nuotraukų neaišku, kurie pastatai restauruoti ir kurie palikti ramybėje. Neaišku, ar visa gatvė restauruota. Priešrestauracinio stovio nuotraukos šitokius neaiškumus ne tik lengvai atitaisytų, bet dar akivaizdžiau pabrėžtų restauratorių uolumą.

Pasigendam ir žemėlapių, kad ir pačių schematiškiausių. Mums aišku, kad Vilnius ir Kaunas atskiri miestai, tačiau nevisiems knygos skaitytojams tai bus žinoma. Jeigu leidinys skirtas tarptautinei rinkai (juk tekstai lietuvių, rusų, anglų kalbom), tai galėtų kilti juokingi nesusipratimai. Būtų visai normalu svetimtaučiui skaitytojui nežinoti, kur Biržai ir kur Trakai, jau nekalbant apie Baisogalą, Preilą ar Pakrėtuonę. Klausimai kils apie Klaipėdą, Kėdainius bei Šiaulius — ar tai ne Kauno priemiesčiai? O gal Vilniaus senesni kvartalai? Kaip čia orientuotis?

Įvadinis tekstas tokiems skaitytojams mažai padės. Tekstas prileidžia tiesioginę pažintį tiek su Vilniaus ir Kauno užkulisinėm gatvėm, tiek su Lietuvos tolimiausiais užkampiais, bet neduoda elementariausio supažindinimo su Lietuvos architektūrinės istorijos

raida. Jeigu skaitytojas gerai pažįsta šio krašto geografiją, tai jis jau žinos, kad „Kultūros epochų pėdsakai ryškiausiai koncentruojasi miestuose". O jeigu to nežino, tai kur jis sugebės surasti Arklių g. Nr. 16?

Dar sunkiau eiliniam skaitytojui susigaudyti tarp įvairių valdžios dekretų, kurių dėka restauracijos įvykdytos. Iš iliustracijų paaiškinimų sužinome, kuriais metais darbas baigtas. Bet neaišku, kada restauracijos pradėtos, ar pertrauktos, ar tas pats personalas atsakingas už darbą nuo pradžios iki galo ir t.t. Šių elementariausių klausimų knyga ne tik neatsako, bet ir nenurodo literatūros, kurioje normalaus smalsumo skaitytojas galėtų pasiteirauti.

Nuotraukų gausybe bei kokybe galime tik džiaugtis. Bet visai kitas reikalas jų surikiavime. Šokinėjama nuo vienos vietovės iki kitos be jokio aiškaus plano. Tvarka nei chronologinė (gotika, renesansas, barokas, neoklasicizmas), nei tipologinė (tvirtovės, bažnyčios, rūmai, sandėliai, namai, malūnai ir t.t.), nei vietovinė (Vilnius, Kaunas, Trakai, Verkiai, Buities muziejus ir t.t.). Jeigu ne pavadinimas ir dabartinės architektūros nuotraukų stoka, manytume, kad vartome eilinį miestovaizdžių albumą.

Čia neeilinė, suvenyrinė knyga. Puošniai pristatoma ilgo ir rimto restauracijos darbo vaisius. Nuotraukų kokybė to paties aukšto lygio kaip ir pačių restauracijų. Deja, nei nuotraukų išdėstymo planas nei be reikalo kondensuoti tekstai nesilygina su paminklų restauratorių pavyzdiniais darbais.

K.P. Žygas

METMENŲ ŠIMTININKAI *$50.00*

106) Kostas Ramonas
107) dr. Edvardas Kaminskas
108) dr. Marija Arštikaitytė
109) Mara ir Kazys Almėnai
110) Vytautas Saulius
111) Audronė Misiūnienė
112) Saulė ir Donatas Šatai
113) Vytautas Virkau
dr. A. Sležas
Donatas Siliūnas
Vladas Civinskas
Paulius Jokubaitis
Dalius Vasys
Petras Jurkštas

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titas Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Dalia Bylaitienė, Violeta Kelertienė, Nijolė Martinaitytė, Zina Morkūnienė, Romas Sakadolskis, Vitolis Vengris, Lakštuonė Vėžienė, Lina Žilionytė.

Administracija: Marija Paškevičienė
3308 West 62nd Place
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — $5.00. Prenumerata metams — $10.00. Garbės prenumerata — $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiutoje.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

5,-

ALp(LKA)1742
1985, Nr.50

L'arch.

88.291.98